

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BÖLÜMÜ
DİNLER TARİHİ ANABİLİM DALI

ELİSHA BEN ABUYAH ÖRNEĞİNDE
YAHUDİLİKTE KÜFÜR

MÜZEYYEN PULLUK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. MUSTAFA SAMİ BAYBAL

KONYA-2023

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BÖLÜMÜ
DİNLER TARİHİ ANABİLİM DALI

ELİSHA BEN ABUYAH ÖRNEĞİNDE
YAHUDİLİKTE KÜFÜR

MÜZEYYEN PULLUK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. MUSTAFA SAMİ BAYBAL

KONYA-2023

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	MÜZEYYEN PULLUK		
	Numarası	20810201004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI DİNLER TARİHİ BİLİM DALI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	ELİSHA BEN ABUYAH ÖRNEĞİNDE YAHUDİLİKTE KÜFÜR			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Müzeyyen PULLUK

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	MÜZEYYEN PULLUK		
	Numarası	20810201004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI DİNLER TARİHİ BİLİM DALI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	ELİSHA BEN ABUYAH ÖRNEĞİNDE YAHUDİLİKTE KÜFÜR			

Bu tez çalışmasında, Elisha ben Abuyah örneği üzerinden Yahudilikte küfür konusu incelenmektedir. Elisha ben Abuyah örneği ile Yahudi toplumunda önemli bir tartışma ve konuşma noktalarından biri olarak kabul edilen küfür konusu; dinî, etik ve felsefî boyutları ile ele alınmaya çalışılmıştır. Tez, Elisha ben Abuyah'ın küfür eylemlerini ve bu eylemlerin dinî düşünceye etkisini incelemeyi hedeflemektedir. Tez çalışmasında Elisha ben Abuyah'ın hayatı ve öğretisi genel bir biçimde sunularak küfür kabul edilen fiilleri ele alınmış ve bunun neticesinde bahsedilen eylemlerin Yahudi toplumunda nasıl algılandığı incelenmiştir.

Dinî toplum içinde önemli bir mesele olan Yahudilikte “küfür” algısı ciddi bir günah olarak kabul edilmiş ve Tanrı'ya yahut dinî değerlere karşı saygısızlık ya da hakaret etme anlamına karşılık gelmiştir. Genellikle ağır bir suç olarak kabul edilen küfür olgusunun, dinî inançların muhafaza edilmesini ve toplumsal normların sürdürülmesini tehdit eden bir eylem olarak algılanması neticesinde ciddi cezalarla önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu suçun karşılığı toplumun dinî otoriteleri veya mahkemeleri tarafından ele alınmış ve dinî yasaların uygulanması ile cezalandırılmıştır.

Elisha ben Abuyah, Yahudilikte küfür algısı konusunda önemli bir örnek olarak kabul edilmiştir. Elisha ben Abuyah başlangıçta dindar bir bilge olarak tanınmış ancak zamanla Yahudi inançlarından sapmış olarak kabul edilmenin ardından toplumdaki ihraç edilmiştir. Elisha'nın söylemleri ve eylemleri Yahudi toplumunda ciddi bir tepkiye sebebiyet vermiş ve dinî düşüncede tartışmalara yol açmıştır. Küfürün toplum üzerindeki olumsuz etkilerini vurgulayan Elisha ben Abuyah'ın eylemleri, Yahudi toplumunun temel inançlarına ve değerlerine bir tehdit olarak kabul edilmenin yanı sıra inanç sisteminde saygı, ahlak ve dinî değerlere bağlılığın önemini anlamaya katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Elisha ben Abuyah, Yahudilik, küfür, dinî sapma, Talmudik tartışmalar, Yahudi inanç sistemi, dinî otorite

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Öğrencinin	Adı Soyadı	MÜZEYYEN PULLUK		
	Numarası	20810201004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI DİNLER TARİHİ BİLİM DALI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	BLASPHEMY IN JUDAISM IN THE EXAMPLE OF ELISHA BEN ABUYAH			

This thesis examines the issue of blasphemy in Judaism through the example of Elisha ben Abuyah. With the example of Elisha ben Abuyah, the issue of blasphemy, which is accepted as one of the important discussion and talking points in the Jewish society, is tried to be handled with its religious, ethical and philosophical dimensions. The thesis aims to analyze Elisha ben Abuyah's acts of blasphemy and their impact on religious thought. In the thesis, Elisha ben Abuyah's life and teachings are presented in a general way, and his acts that are considered blasphemous are discussed, and as a result, how these acts are perceived in the Jewish society is examined.

In Judaism, which is an important issue within the religious community, the perception of “blasphemy” is considered a serious sin and corresponds to disrespect or insult against God or religious values. The phenomenon of blasphemy, which is generally regarded as a serious offense, is perceived as an action that threatens the preservation of religious beliefs and the maintenance of social norms, and as a result, it has been tried to be prevented with serious penalties. This offense was dealt with by the religious authorities or courts of the society and punished by the application of religious laws.

Elisha ben Abuyah has been recognized as an important example of the perception of blasphemy in Judaism. Elisha ben Abuyah was initially recognized as a pious sage, but over time he was considered to have deviated from Jewish beliefs and was expelled from the community. Elisha's rhetoric and actions caused a serious reaction in the Jewish community and led to debates in religious thought. Emphasizing the negative effects of blasphemy on society, Elisha ben Abuyah's actions were considered a threat to the core beliefs and values of the Jewish community and contributed to understanding the importance of respect, morality, and adherence to religious values in the belief system.

Keywords: Elisha ben Abuyah, Judaism, blasphemy, religious deviation, Talmudic debates, Jewish belief system, religious authority.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
GİRİŞ.....	1
A. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
B. Araştırmanın Metodu.....	1
C. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları.....	2
D. Araştırmanın Kaynakları	3

BİRİNCİ BÖLÜM

YAHUDİLİKTE KÜFÜR MESELESİNE İLİŞKİN BAZI MÜLÂHAZALAR

1.1. Yahudilikte Küfür ve Sapkınlık.....	4
1.1.1. Yahudilikte Küfür ve Sapkınlık Arasındaki Farklar.....	8
1.1.2. Yahudilikte Küfür ve Sapkınlık İçin Takdir Edilen Cezalar.....	10
1.1.3. Herem Cezası ve Herem Cezasını Gerektiren Günahlar.....	18
1.1.4. Yahudilikte Sapkın Kabul Edilmiş Kimseler İçin Kullanılan İsimlendirmeler...25	
1.1.5. Yahudilikte Küfür ve Sapkınlık İçin Tövbenin İmkân Durumu.....	32
1.2. Yahudiliğin İrk ya da Din Olarak Görülmesinin Küfür Meselesine Yansımaları..37	
1.3. Küfür Bağlamında Yahudi Hukukunun Toplumsal Boyutu.....	44
1.4. Elisha Ben Abuyah’ın Döneminde Yahudiliğin Din Algısı.....	47

İKİNCİ BÖLÜM

“AHER” OLARAK TANINAN HAHAM: ELİSHA BEN ABUYAH

2.1. Elisha Ben Abuyah.....	53
2.1.1. Elisha Ben Abuyah’ın Hayatı.....	54
2.2. Elisha Ben Abuyah Döneminde İlmî Düzey ve Entelektüel Ortam.....	59
2.3. Elisha Ben Abuyah’ın Dinî Görüş ve Düşünceleri.....	62
2.3.1. Elisha Ben Abuyah’ın Sapkın İlan Edilmesi ve Ölümü.....	66
2.4. Abuyah’ın Etkileşimde Olduğu Kişiler Özelinde Rabbi Akiva ve Rabbi Meir.....	71
2.4.1. Rabbi Akiva ve Elisha Ben Abuyah Arasındaki Etkileşim.....	71
2.4.2. Rabbi Meir ve Elisha Ben Abuyah Arasındaki Etkileşim.....	77
SONUÇ.....	84
KAYNAKÇA.....	87

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
dan.	: Danışman
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Aralığı
sy.	: Sayı
trc.	: Tercüme Eden
yy.	: Yüzyıl

ÖNSÖZ

Tarih boyunca var olan semâvî dinlerden en eskisi olan Yahudilik, müntesipleri arasında yaygın olan dinî inançları, ritüelleri ve komplike ahlakî ilkeleri içeren bir dindir. Yahudilikte yaratıcı, kutsal metinlerde anlatılan antlaşmalar ve buyruklar aracılığıyla kendisini müntesiplerine tanıtmıştır. Yahudilerin dinlerine olan bağlılığı Yahudiliğin temel olgusu ve Yahudi kimliğinin önemli bir parçasıdır. Bu bağlılıktaki amaç; dinî inançların ve uygulamaların sürdürülmesi, ahlâkî değerlerin korunması ve Yahudi toplumunun bir arada kalmasını sağlamaktadır. Tanrı'nın emirlerine ve dinî kurallara uymak Yahudilikte son derece önemlidir ve bu kurallara aykırı olan davranışlar ciddî sonuçları beraberinde getirmektedir. Yahudilikte dine aykırı bir durum olan sapkınlığa karşı geliştirilen cezaların önemi, dinî normların korunmasına ve toplumsal düzenin sürdürülmesine verilen değerden kaynaklanmaktadır.

Çalışmamızın ilk bölümünde ulaşılabilecek kaynaklarla bir bütün oluşturması hedeflenerek Yahudilik özelinde küfür ve sapkınlık konusuna değinilmiştir. Küfür ve sapkınlık arasındaki farklar ve bahsedilen suçlar için takdir edilen cezalar açıklanmıştır. Yahudilikte yıllar boyu önemli bir yeri işgal eden herem cezası, bu cezayı gerektiren günahlar ve sapkın kabul edilmiş kimseler için kullanılan isimlendirmelerden de birinci bölümde bahsedilmeye çalışılmıştır. Yahudilikte din ya da ırk boyutunun küfür meselesine yansımaları incelenmiş sonrasında küfür bağlamında Yahudi hukukunun toplumsal boyutuna kısaca değinilerek birinci bölüm tamamlanmıştır. İkinci ve son bölümde ise Elisha ben Abuyah; hayatı, görüşleri, sapkın ilan edilmesinin sebepleri ve etkilendiği kişilerden Rabbi Akiva ve Rabbi Meir ile olan etkileşimleri gibi alt başlıklarla tanıtılmaya çalışılarak diğer bölümlerle bir bütünlük oluşturması hedeflenmiştir. Çalışmanın başından sonuna kadar desteklerini ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Mustafa Sami Baybal'a teşekkürlerimi sunarım.

Müzeyyen PULLUK

Konya-2023

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Tarihsel açıdan monoteist dinlerin en eskisi olan Yahudilik, İsrailoğulları arasından neşet etmiştir. Din ve etnik kavramın iç içe geçtiği Yahudilikte, dinî anlayış tarihî serüven içerisinde şekillenmiş, bilhassa Babil sürgününden sonra günümüzdeki şeklini almıştır. Başlangıcından bugüne oldukça büyük değişimler geçiren Yahudiliğin, tarihî süreç içerisinde geçirmiş olduğu değişimler ve söz konusu değişim içerisinde ortaya konmaya çalışılan din algısı son derece önemlidir. İşte bu bağlamda Yahudilikte dinden çıkma gibi bir durumun söz konusu olmadığı göz önüne alınarak uygulanan yaptırımlar araştırılmaya çalışılmış ve örneklerle araştırmaya dâhil edilmiştir. Yahudilikte toplumdaki dışlanmaya, karşılıklı her türlü ilişkinin kesilmesine sebep olabilecek lafız ve davranışların var olup olmadığı, varsa neler olduğu incelenmiştir. İnceleme neticesinde “Elisha Ben Abuyah Örneğinde Yahudilikte Küfür” başlığı araştırma konusu olarak belirlenmiştir. Ülkemizde son derece donanımlı hocalarımızın araştırmalarında müstakil ve özel olarak çok sayıda göremediğimiz bu konu, mevcut Türkçe kaynaklar ve yabancı kaynaklar taranarak gelecek araştırmalara da yardımcı olabilmesi umudu ile hazırlanmaya çalışılmıştır.

B. Araştırmanın Metodu

Araştırmamızda deskriptif metodu kullanılarak objektif bir çalışma yapılması esas alınmıştır. Araştırma için nitel araştırma metodu olan doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Öncelik olarak Yahudilikte kutsal kabul edilen eserlere elektronik ortamdan ulaşıp ilgili bölümler taranmış ve açıklanmaya çalışılan konulara kaynak olarak gösterilmiştir. Sonrasında ülkemizde bu konu özelinde yapılmış çalışmalar ile ulaşılabilir yabancı kaynaklar kullanılmıştır. İngilizce ve Türkçe eserlerin ilgili bölümleri nüsha ve elektronik tabanlı olarak elde edilerek taranmıştır. Toplanan tüm kaynaklar sentezlenerek araştırmanın bir bütünlük arz etmesi hedeflenmiştir. Teze konu olan Elisha ben Abuyah tanıtılmadan önce bölümlerin bütünlük oluşturabilmesi için Yahudilikte toplumdaki dışlanmaya sebep olabilecek günahlar sebepleriyle araştırılıp konuya ilişkin kavramlar açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırmada

kullanılan yazım kuralları için Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün belirlemiş olduğu "yüksek lisans tez yazım kılavuzu" esas alınmıştır.

C. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırma genel bağlamda; Yahudiliğin sistematik ve kurallı bir din olarak tarihsel sahnede olduğu kabul edilen II. Mâbed Dönemi ile başlayıp, Orta Çağ'a kadar olan sürede cereyan eden olayları ve Elisha Ben Abuyah'ın hayatı ile birlikte etkileşimde bulunduğu kişilerden Rabbi Akiva ve Rabbi Meir ile olan ilişkilerini kapsamaktadır. Yapılacak araştırmanın Türkçe olması ve daha önce müstâkil olarak çalışılmamış bir konu olmasından dolayı araştırma önem arz etmektedir. Yıllarca Türklerle ve Türkiye ile yakın temasta bulunan Yahudileri ve Yahudiliği, değerli hocalarımız her yönleriyle bizlere tanıtmışlardır. Lâkin klâsik konular ve bir bütün olarak Yahudilikten bahsetmenin dışında, itikâdî meselelerden biri sayılan küfür konusu genel olarak alt başlık olarak aktarılmış yahut başka bir konu içinde bizlere sunulmuştur. Yabancı kaynaklarda Yahudilikte itikadî sapkınlıklar, Elisha ben Abuyah ve küfür konusu müstakil olarak eser haline getirilmiştir. Ancak ülkemizde bu eserlere elektronik ortamdan dâhî sâhip olabilmek için yüklü meblağların söz konusu olması ve şahsımın ülke dışından têmin edebilme imkânı bulunamaması araştırmamızın zorluğunu ve sınırlılıklarını ortaya koymaktadır.

D. Araştırmanın Kaynakları

Kaynaklarımız; kutsal metinler, akademik çalışmalar, tarihî belgeler ve ilgili literatürdür. İstifâde edilen kaynaklar Yahudi kültürü ve dinî düşüncelerin temel kaynaklarından olan eserlere dayanmaktadır. Kitab-ı Mukaddes Şirketinin neşretmiş olduğu "Kitabı Mukaddes" kitabından sıklıkla istifâde edilmiştir. Elektronik ortamdan ulaşılan eserler arasında ise; Tanah, Mişna, Babil Talmudu, Kudüs Talmudu ve diğer kutsal metinler yer almaktadır. Bahsedilen külliyâta "Sefaria" isimli "<https://www.sefaria.org/texts>" web adresinden ulaşılmıştır. Çalışmada Yahudi kültürüne önemli katkılar sağlamış din adamları ve âlimlerin eserleri de incelenmiştir. Araştırmaya başlamadan önce Türkiye Hahambaşısı Genel Sekreteri Yusuf Altıntaş ile görüşülüp tavsiye ettiği gidışât üzere genel anlamda Yahudilik ve

Yahudi hukuku araştırılmıştır. Bu noktada birçok Türkçe eserin yanı sıra İngilizce eserlere de başvurulmuştur. François-Xavier Licari'nin Cambridge Üniversitesi Yayınları'ndan çıkan "An Introduction to Jewish Law" isimli eseri Yahudi hukukuna dair bilginin zemininin hazırlanmaya çalışıldığı eserlerden biridir. Berghahn Books Yayınlarının basmış olduğu Walter Jacob'un "Crime and Punishment in Jewish Law" eseri ile Yahudi hukukunda uygulanan cezalar anlaşılmasına çalışılmış cezalara uygulanan yaptırımlar hakkında yazılan eserler ışığında bilgi sahibi olunmaya çalışılmıştır. Matthijs Dulk'ın Routledge Yayınları'ndan çıkmış olan "Between Jews and Heretics (Refiguring Justin Martyr's Dialogue with Trypho)" eseri bahsedilen konuda yapılan araştırmanın örnek eserlerinden biri olarak zikredilebilir. Konu içerisinde geçen kavramlar; Mehmet Aydın'ın 2018'de Literatürk Yayınları'ndan çıkan "Ansiklopedik Dinler Sözlüğü" eseri, Durmuş Arık'ın Gazi Kitabevi'nden 2020 yılında çıkan "Kavram Atlası Dinler Taihi I", aynı kitabevi ve aynı yılda çıkan Ahmet Hikmet Eroğlu'nun "Kavram Atlası Dinler Taihi II" kullanılarak açıklanmıştır. İbrânice kelimelerin anlamları için; İsrail Benyakar ve Yuda Siliki tarafından kaleme alınan İsrail'deki Türkiyeliler Birliği'nin 2011 yılında yayımladığı "Türkçe-İbrânice/İbrânice-Türkçe Sözlük" kullanılmıştır. Bilimsel çalışmaların temelinde, doğru ve güvenilir bilgi kaynaklarının kullanımı yatmaktadır. Bu nedenle, objektif olmaları dikkate alınarak tarafsız bir biçimde yazıldığına inanılan eserlere ve birincil kaynakların kullanımına öncelik verilmiştir. Klâsik İbrânice eserler ve temel kabul edilen kaynaklar hakkında İngilizce yazılan çalışmalara elektronik ve basılı ortamlardan ulaşılmaya çalışılmıştır. Bahsi geçen kaynakların doğru ve uygun bir şekilde kullanımı, araştırmamızın sonuçlarının güvenilirliğini arttıracığından çalışmamızın sağlam bir temele dayanmasını sağlamak hedeflenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

YAHUDİLİKTE KÜFÜR MESELESİNE İLİŞKİN BAZI MÜLÂHAZALAR

1.2. Yahudilikte Küfür ve Sapkınlık

Tanrı'ya, tanrısal değerlere ya da herhangi bir dinî kurum yahut değere karşı takınılan tavır, söylenen söz yahut hareket küfür (Blasphemy) olarak tanımlanır.¹ Pek çok farklı inanç, kutsal metin ya da öğretilerinde küfür karşısında çeşitli yaptırımlar geliştirmiştir. Yaptırımlar özellikle dinî liderler ve yöneticiler tarafından küfre düşmüş kişiye uygulanırken bazen de topluluğun tamamına uygulanmaktadır. Genellikle dinin kutsal kabul edilen sembollerine veya inanışlarına saldırma yahut hakaret etmenin yaptırıma tâbî tutulması, insanların dinî inançlara saygı duymalarını ve diğer insanların inançlarını rahatsız etmeden yaşamalarını amaçlamasından kaynaklanmaktadır. Ancak bu yaptırımlar ifade özgürlüğünü ve insan haklarını kısıtlayabileceği gerekçesi ile herkes tarafından kabul edilmiştir.²

Çalışmamızda; ulaşılabilen bütün dinlerdeki “küfür” olgusundan ve sapkınlıktan bahsederek giriş yapmak pek mümkün olmayacağı için müstakil olarak Yahudiliğin anlamlandırdığı şekildeki küfür ve sapkınlık ifade edilmeye çalışılacaktır.

Batı'da “Blasphemy” olarak ifade edilen küfür kelimesi; eski Ortaçağ Fransızcasında “blasphemer” kelimesinden, M.S. III. ve VI. yüzyıl Batı Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinde kullanılan Latince “blasphemare” kelimesinden, XI. ve XV. yüzyıllarda kullanılan İngilizcede “blasfemen” ifadesinden ve Yunanca “blasphemia”(βλασφημέω) ifadesi gibi kelimelerden türetildiği söylenmiştir. Blasphemy tabiri zarar vermek anlamındaki “blapto”(βλάπτω) ile konuşmak anlamını ifade eden “pheme”(φήμη) köklerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Blasphemy yahut küfür; Tanrı veya kutsal olgular hakkında kötü, saygısız yahut kutsal olmayan konuşma ya da davranış olarak tanımlanmıştır.³

¹ Şinasi Gündüz, “Küfür”, *Din ve İnançlar Sözlüğü*, Vadi Yayınları Sözlük Serisi İstanbul, 2017, s. 297

² Ayrıca bk. Yunus Enes Kaya, “İnsan Hakları Hukuku Açısından Dine Hakaret Olgusu”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 2016, c. 74, sy. 2, ss. 549-572.

³ Scott Vitkovic, “Blasphemy in Judaism and Christianity and Freedom of Speech in the Contemporary Europe”, *Researchgate*, https://www.researchgate.net/publication/344173405_BLASPHEMY_IN_JUDAISM_AND_CHRISTIANITY_AND_FREEDOM_OF_SPEECH_IN_THE_CONTEMPORARY_EUROPE (27.04.2023)

“Blasphemy” kelimesine İbranicede karşılık olarak ise; niuts (alay)⁴, giduf (hakaret)⁵ ya da laag/leiga (alay etme/alay)⁶ kelimeleri kullanılmaktadır. Tanrı’nın adının kirletilmesi olarak yaygın kullanılan terim ise “Hilul Haşem” terimidir.⁷

Terimin kelime tahlili şu şekilde yapılmaktadır:

“Haşem” kelimesinde geçen “şem” ibaresi ad anlamına gelmektedir ve Tanrı’nın dört harfli ismi olan YHVH (Yehova) yerine kullanılmaktadır. Bu şekilde sessiz harflerle kullanımın amacı Tanrı’nın isminin zikredilmeyecek kadar kutsal olduğunu ifade etmesidir. Diğer yandan da Tanrı’nın kutsallığına saygısızlık olarak belirtilmektedir. “Hilul” kelimesi; uzay (ללח) kelimesinin kökünden gelen boşluk veya vakumla ilgili anlamına karşılık gelmektedir. “Hilul” kelimesinin bir diğer anlamı ise kılıçla öldürülüp ruhunu kaybetmiş kişiye karşılık gelmektedir. Bu kullanımları ile “hilul”; Tanrı’nın mevcudiyetinden yoksun bir alan yaratmayı ifade ederek kutsal olanı bir olgudan çıkarma ve onu aşkın dinî değerinden yoksun bırakma anlamına gelmektedir. Buna ilâve olarak aynı kökten gelen “hilun” kelimesi de dünyevileştirme anlamına karşılık gelmektedir.⁸

Yahudi geleneği tarafından küfür sayılan ve nispeten diğerlerinden daha suçlu kabul edilen bazı eylemler vardır. Bu eylemler cezalandırılabilirlik boyutuna göre sınıflandırılmaktadır. Sınıflandırma, daha belirli ve uygulanabilir olanlardan daha genel ve uygulanması zor olmalarına göre şu şekilde yapılmaktadır:

1. Tanrı’ya ve Tanrı’nın adına lanet etmek
2. Tanrı’nın adını gereksiz yere kullanmak, izinsiz telaffuz etmek veya yazılı halini tahrip etmek
3. Tanrı ile ilgili uygunsuz söylemlerde bulunmak
4. İsrail’in Tanrısının saygınlığına ve dolayısıyla İsrail halkına leke getirecek şekilde davranmak.⁹

İnanç sapkınlığı hem dünya hem de âhret cezası olan büyük günahlardan biridir. Bir dine mensup olan kişiler, dinî otoriteler tarafından öncesinde uyarılmalarına rağmen dinin kutsal saydığı tanımlamalara saygı göstermeyerek veya dinin emir ve yasaklarına uymayarak

⁴ Bk. İsrail Benyakar ve Yuda Siliki, “Niuts”, *Türkçe-İbranice/İbranice-Türkçe Sözlük*, İsrail’deki Türkiyeliler Birliği, İsrail, 2011, s. 207.

⁵ Bk. İsrail Benyakar ve Yuda Siliki, “Giduf”, *Türkçe-İbranice/İbranice-Türkçe Sözlük*, İsrail’deki Türkiyeliler Birliği, İsrail, 2011, s. 207.

⁶ Bk. İsrail Benyakar ve Yuda Siliki, “Laag/Leiga”, *Türkçe-İbranice/İbranice-Türkçe Sözlük*, İsrail’deki Türkiyeliler Birliği, İsrail, 2011, s. 30.

⁷ Gideon Aran, “Khilul Hashem: Blasphemy in Past and Present Israel”, *Indiana Üniversitesi Yayınları*, c. 21, sy. 2, 2016, s. 156.

⁸ a.g.e., s. 157.

⁹ “Blasphemy: Jewish Concept”, *Encyclopedia*, <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/blasphemy-jewish-concept> (27.04.2023)

sapkınlık içerisinde girmiş olurlar.¹⁰ “Sapkınlık”, genel olarak bir dinde yahut ideolojide kabul edilen öğretilerden sapma eğiliminde olan inanç ve uygulamaları ifade eden bir terimdir. Otorite tarafından kabul edilen dogmalara aykırı olan fikirlerin benimsenmesiyle sapma eğilimi ortaya çıkabilir. Yaygın din algısının temel değerlerine karşı farklı fikirler öne süren ve sapkın inançlar ile uygulamalar sergiledikleri düşünülen gruplar, heretik yahut sapkın olarak adlandırılmıştır. Bahsedilen gruplar, cezalandırılması gerektiğine inanılan sapkın inanç ve uygulamalara sahip oldukları için bu adlandırmayı almışlardır.¹¹ Sapkınlık, çoğu zaman dinî veya ideolojik bir otorite tarafından yasaklanır ardından cezalandırılır. Bu cezalar, uyarılar ve toplumdaki tecrit gibi hafif önlemlerden, hapis cezası veya idam gibi daha ağır cezalara kadar değişebilmektedir. Günümüzde de devam etmekte olan sapkınlık, tarihsel olarak birçok dinî ve ideolojik hareketin içinde ortaya çıkmıştır.

Farklı sapkınlık türlerini sistematik bir şekilde ele alan ilk Yahudi düşünür olarak kabul edilen İbn Meymûn, Yahudi dininin On Üç Prensiğini¹² kaleme alması ile bilinmektedir. Yahudi cemaatine katılabilmek için, İbn Meymûn’un On Üç İlkesi’ni tam anlamıyla anlayıp kabul etmek gerektiği öğretilmektedir. Bu ilkelere bağlı olan kimse Yahudi olmanın bütün faydalarına hak kazanmaktadır. Tanah¹³’ın belirli prensiplerine aykırı davranmak yani günah işlemek bir kişinin Yahudi cemaatinden ayrılmasına veya gelecekteki payından mahrum

¹⁰ Rumeysa Bektaş, “Yahudilikte İtikâdî Bir Sapkınlık Türü Olarak Apikoros”, *Oksident: Yahudilik, Hıristiyanlık ve Batı Araştırmaları Dergisi*, c. 3, sy. 2, 2021, s. 213.

¹¹ Şinasi Gündüz, “Dinlerde Ayrılık ve Çatışma: Ortodoksi-Heresi Kavgası”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 9, 2004, s. 11.

¹² “Şloşah Asar İkkarim” olarak da bilinen ve İbn Meymun tarafından Tora’dan türetilmiş, Yahudi inancının on üç prensibi şu şekildedir:

1. Yaratıcı bütün mahlûkâtın sahibi ve doğru yola yöneltene olup her şeyi sadece O yaratmıştır, yaratır ve yaratacaktır.
2. Tektir, eşi benzeri yoktur ve sadece O, bizim Tanrımızdır. Geçmişte böyle olmuştur, şimdi ve gelecekte de böyle olacaktır.
3. Cismânî değildir. Bütün maddi özelliklerden münezzehtir.
4. Ezelî ve ebedîdir.
5. Bütün ibadet ve kulluk O’na aittir.
6. Peygamberlerin bütün sözleri doğrudur.
7. Musa’nın peygamberliği haklı ve Musa kendisinden önceki ve sonraki peygamberlerden üstündür.
8. Tora, Musa’ya Sina’da verildiği gibidir.
9. Tora, değişmezdir.
10. Tanrı insanın bütün amel ve düşüncelerini bilir.
11. Tanrı, emirlerine uyanları mükâfatlandırır uymayanları ise cezalandırır.
12. Mesih gelecektir, gecikse bile beklenilmesi gerekmektedir.
13. Ölülerin dirilmesi gerçekleşecektir.” Bk. “The Thirteen Principles of Jewish Faith”, *Chabad.org*, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/332555/jewish/Maimonides-13-Principles-of-Faith.htm

(08.06.2023) Ayrıca bk. Yasin Meral, “İbn Meymun’a Göre Yahudilik’te İman Esasları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, c. 52, sy. 2, ss. 243-266.

¹³ Yahudi Kutsal Kitap Külliyyatı yazılı kısmını ifade etmek için kullanılan Tanah; Tora(Tevrat), Neviim(Peygamberler) ve Ketuvim(Kitaplar) adlı bölümlerinin baş harflerinden meydana getirilmiştir. Tanah üç bölüm ve yirmi dört kitaptan meydana gelmektedir. Hıristiyanlar da Tanah’ı Kutsal Kitap koleksiyonları içine Eski Ahit, Ahd-i Atik ya da Eski Antlaşma adıyla alırlar. Bk. Durmuş Arık, “Tanah”, *Kavram Atlası Dinler Taihi I*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, s. 43.

kalmasına sebep olarak görülmemiştir. Ancak, herhangi bir ilkeyi şüpheli gören kişi kendisini Yahudi cemaatinden ve dolayısıyla gelecekteki payından dışlamış olur. İbn Meymûn bu nedenle, herhangi bir bir Tora¹⁴ öğretisini cehalet, aptallık, kötü eğitim gibi bazı sebeplerle olsa bile, inkâr eden veya sorgulayan herkesin bir şekilde sapkın olduğunu vurgulamıştır. Sapkın kabul edilen kimse, niyetlerine bakılmaksızın sapkın olarak görülmüştür. İbn Meymûn'un, belirli Tora öğretilerini inkâr eden sapkınları kınamak konusundaki kesin duruşu, bazı Ortaçağ düşünürleri tarafından da kabul edilmiştir. İbn Meymûn bu konuyu merkezi bir öneme sahip olarak ele alırken; dönemin din adamları belirli inançların kabulüne ilişkin referanslardan kaçınmışlardır.¹⁵ Sapkınlık kavramının karşılık geldiği anlamın kapsadığı kurallar zaman içerisinde şekillenmiş olsa bile sapkın kabul edilen kişiler Talmud¹⁶'da; “*Ama sapkınlar, casuslar ve murtadlar bir çukura indirilirler ve oradan çıkarılmazlar*”¹⁷ pasajında da görüldüğü üzere bir çukura bile düşseler kurtarılmamalı hatta o çukura itilmeli şeklinde beyan edilmiştir.

Mişna¹⁸'da belirli inançların kabul edilmesi konusuna nadiren değinilirken, İbn Meymûn'a göre bunun merkezî önemi olmalıdır. Mişna'ya göre, Yahudi topluluğundan ya da gelecekteki payından mahrum bırakabilecek altı husus; dirilişi inkâr etmek, Tanah'ın ilâhî kökenini reddetmek, inançsız olmak, yasaklı edebiyat türlerini okumak, Kutsal Kitab'ı sihirli

¹⁴ Tora, Yahudiliğin kutsal metinlerinden biridir ve İbranicede “yasa” veya “öğreti” anlamına gelir. Tora, Yahudilerin inançlarını, törenlerini, yasalarını ve tarihi anlatılarını içeren, Yaratılış, Çıkış, Levililer, Sayılar ve Tesniye olmak üzere beş kitaptan oluşur. Yahudi geleneğine göre Tora, Sina Dağı'nda Hz. Musa'ya sözlü bir tefsirle (Torah Ebebealpe) vahyedilmiştir. Tora'nın içeriği, Yahudilikteki temel inançlardan, ahlâki prensiplerden ve Tanrı'nın insanlarla olan ilişkisinden bahseder. Yahudiler için Tora, Tanrı'nın insanlara verdiği bir rehberdir ve Yahudilikteki diğer kutsal metinlerin temelini oluşturur. Yahudiler'in “Tora” kelimesini; Müslümanlar “Tevrat” olarak Hıristiyanlar ise “Eski Ahit” olarak adlandırırılar. Bk. Mehmet Aydın, “Torah”, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Güncelleştirilmiş 2. Baskı, Literatürk Yayınları, Konya, 2018, ss. 807-808.

¹⁵ Menachem Kellner, “Heresy and the Nature of Faith in Medieval Jewish Philosophy”, *Pennsylvania Üniversitesi Yayınları*, c. 77, sy. 4, 1987, ss. 300-301.

¹⁶ Yahudi geleneğinde Tevrat'ın yorumu olarak görülen Talmud; hukukî, etik, felsefi-teolojik ve tarihî konular üzerine “rabbi/rabban” diye anılan Yahudi din âlimleri tarafından yapılmış (M.S. II-VI. yy.) tartışma ve yorumlardan meydana gelen öğretiyi ifade eder. Mişna ve Gemara adlı iki bölümden oluşur. Yahudilere göre Tanrı, Hz. Musa'ya Sina Dağı'nda biri sözlü diğeri yazılı olmak üzere iki Tevrat verilmiş, Rabbi Yehuda ha-Nasi rivayetleri derleyerek Mişna'yı oluşturmuş, oluşturulan eserin Kudüs ve Babil'de Yahudi âlimleri tarafından yorumlanması ile Gemara meydana gelmiştir. Tanah'tan (Ahd-i Atik) sonra en kutsal Yahudi metni kabul edilen Talmud, Tevrat ve diğer Ahd-i Atik bölümleri üzerine tefsir mahiyetindeki Midraş metinleriyle birlikte Rabbanî literatürü teşkil eder. Bk. Durmuş Arık, “Talmud”, *Kavram Atlası Dinler Taihi I*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, s. 45.

¹⁷Talmud, Avodah Zarah II. Bölüm 26b, *Sefaria*, https://www.sefaria.org/Avodah_Zarah.26b?lang=bi (10.04.2023)

¹⁸ Mişna(משנה), Yahudiliğin Talmud adlı kutsal kitabının medeni ve ceza hukuku bölümüdür. Sözlü Tora'nın mantık çerçevesinde düzenlenmiş, açık ve sistematik ilk düzenlemesi olarak kabul edilen ve Haham Yehuda Ha Nasi tarafından derlenmiş olan Mişna, İbranice “tekrar ederek öğrenme” anlamına gelen “šana” kelimesinden türetilmiştir. Mişna, İbranice yazılmıştır ve Yahudi hukukunun temel kaynaklarından biridir. Bk. Durmuş Arık, “Mişna”, *Kavram Atlası Dinler Taihi I*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, s. 46.

yöntemlerle kullanarak iyileşme sağlamak ve Tanrı'nın adını telaffuz etmek şeklinde belirlenmiştir.¹⁹

1.1.1. Yahudilikte Küfür ve Sapkınlık Arasındaki Farklar

Küfür ve sapkınlık, dinî inançlar hakkında yapılan tartışmalarda sık sık yanlış kullanılan ve birbirine karıştırılan iki kavram olarak gözler önüne çıkmaktadır. Her iki terim de dinî doktrin veya prensiplere aykırı davranışları ifade etmekle beraber anlamları ve sonuçları açısından farklıdırlar. Küfür, Tanrı'ya veya kutsal kabul edilen hususlara büyük saygısızlık veya saygısızlık gösterme eylemidir. Genellikle dinî figürler ya da sembollere ithafen kullanılan kaba dil veya jestleri içermektedir. İnançlarının söz veya eylemleriyle ilgili olmayan özellikle içeriğiyle ilgili olan sapkınlık ise belirli bir inancın resmî doktrin veya öğretileriyle çelişen inanışları yahut fikirleri benimsemeyi içermektedir. Bu anlamda sapkınlık, bir dinin temel ilkelerine meydan okuyarak ve dinî topluluktan dışlanmaya yol açabileceğinden dolayı küfürden daha ciddi bir suç olarak görülmektedir.²⁰

Dinî tartışmalarda sıklıkla yanlış kullanılan ve karıştırılan iki kavram olan sapkınlık ve küfür kavramının her ikisi de dinî doktrinler veya prensiplere karşı ihlalleri ifade etse de, anlamları ve sonuçları açısından farklıdırlar. Küfür, Tanrı'ya veya kutsala karşı büyük bir saygısızlık veya hakaret gösteren bir eylem olarak görülmektedir. Genellikle dinî figürler veya sembollerle ilgili kabul edilmeyen dil veya jestler içerirken sapkınlık, belirli bir dinin resmî doktrinlerine veya öğretilerine uygun olmayan inançları yahut görüşleri içerir. Bu sebepten ötürü sapkınlık, bir dinin temel ilkelerine meydan okuduğu için küfür olgusuna göre daha ciddi bir suç olarak görülmektedir. Yanlış yorumlamaları önlemek ve dinî tartışmalarda saygılı diyalogları teşvik etmek açısından bu iki kavram arasındaki farkı ayırt etmek önemlidir.

Kastedilenin ne olduğuna bağlı olarak biçim ve madde arasındaki önemli ayrım küfür ile sapkınlık arasındaki farkı belirlemektedir. İki terim arasındaki farklar o kadar net veya açık olmamakla birlikte küfürle suçlanan kişiler, dinin doktrin noktalarına saldırmadan kaba dille sözlü saldırıda bulunanlar olarak tanımlanırken, sapkınlık, temel dinî inançların alternatif yorumlarını sunanlar olarak tasvir edilmektedir. Bu yorumlar dil unsurlarından bağımsız olarak gerçek oldukları kabul edilen bilgilerin temelini ciddi şekilde zayıflatmaktadır. Farklı çıkarlar

¹⁹ Menachem Kellner, "Heresy and the Nature of Faith in Medieval Jewish Philosophy", *Pennsylvania Üniversitesi Yayınları*, c. 77, sy. 4, 1987, s. 311.

²⁰ "Blasphemy vs Heresy: Understanding The Nuance", *Home*, <https://h-o-m-e.org/blasphemy-vs-heresy/> (30.04.2023)

ve doktrinlerin çatışması söz konusu olduğu bu durum sapkın kabul edilmiş kimsenin genellikle sürgün edilmesi ve dışlanmasıyla sonuç bulmaktadır. Dikkat edilmesi gereken husus, küfürle suçlanan kişilerin herhangi bir dinî meselenin içeriğini veya doğruluğunu zayıflatmadan aşağılamaları olarak görülmeleri olmasıdır. Çünkü kabul edildiği üzere, onların düşmanı bir metin veya bir inanç değil bir cemaattir. Neticesinde onların düşmanı cemaat içindeki üyelik için kullandığı kural ve ritüeller olarak görülmektedir. Sapkın kişi, topluluk kimliğinin altında tamamen yok edilmektedir. Bilimsel bilginin yorumlayan toplulukların onayına vermiş olduğu gerçeklere indirgenme süreci bahsedilen husus ile benzetilmektedir. Bir önerinin gösterilebilir belirleyiciliği, bir topluluğun kabul etmesini sağlıyor olsa da kabul edilebilir bir gerçek olarak sayılabilmesi topluluğun bağlılığına dayalıdır.²¹

Bir inanç geleneği içinde küfre düşmek yahut sapkın olmak arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Kendi inanç liderlerine ve toplumun fikir birliğine göre yanlış olarak kabul edilen meselelere inanan sapkınlar, aynı zamanda çoğunluğun tutumuna karşı görülen dinî inanç veya uygulamalara sahip olmakla birlikte sıklıkla inançlarını şiddetli bir şekilde savunmaktadırlar. Buna karşın sapkınlıkla itham edilen kişiler, kendilerini dinlerine ihanet etmeyen yahut başka bir deyişle fikirlerini yeni bir dinî düşünceye dönüştürmeyen kişiler olarak görmektedirler.²² Birçok dinde sahip olunmaması gereken bir davranış olarak görülen ve ahlâkî, toplumsal ve hukukî sonuçları olabilen küfür; bir dinin inançlarına, değerlerine veya kutsal figürlerine açıkça saygısızlık veya hakaret içeren konuşma veya davranışları ifade etmektedir. Sapkınlık ise temel ilkeleri açıkça çiğneyerek radikal ve alışılmadık fikirleri veya uygulamaları benimsemeyi ifade etmektedir. Küfürle ilgili olsa da daha geniş bir kavram olarak gözler önüne çıkan sapkınlık kavramı; öğretilerin doğruluğunu veya otoritesini reddetmek, alternatif inanç sistemleri veya uygulamalar benimsemek veya uygun görülmeyen davranışları sergilemek şeklinde ortaya çıkabilir. Nihayetinde küfür ve sapkınlık farklı lâkin birbiriyle ilintili kavramlardır. Belirli bir inanç sistemine açıkça saygısızlık etmek veya alenen karşı gelmek arasındaki ayırmda küfür ve sapkınlık arasındaki fark ortaya çıkmaktadır. Bir inanç sistemiyle ilişkili belirli kutsal figürlere veya değerlere yönelik olabilir olarak küfür tanımlaması yapılırken sapkınlık, inanç sistemi veya öğretileri bütün olarak reddeden yahut karşı gelen

²¹ Gauri Viswanathan, "Blasphemy and Heresy: The Modernist Challenge (A Review Article)", *Cambridge Üniversitesi Yayınları*, c. 37, sy. 2, 1995, s. 401.

²² Stuart L. Charmé, "Heretics, Infidels and Apostates: Menace, Problem or Symptom?", *Judaism*, c. 36, sy. 1, 1987, ss. 17-18.

eylemleri ifade Her iki eylem de birçok inançta kabul edilemez olarak görülmekte ve ahlâkî, toplumsal ve hukukî sonuçları olabilmektedir.

1.1.2. Yahudilikte Küfür ve Sapkınlık İçin Takdir Edilen Cezalar

Yahudilikte günahların dünyevî sonuçları daha önemli olarak değerlendirilmesi hasebiyle işlenen günahlar ekseriyetle dünya hayatında bir felâket şeklinde cezayı çekme yahut Tanrı tarafından bağışlanma ile sonuçlanmaktadır. Âhîret anlayışı Yahudi yazılı edebiyatında yer almamıştır. Talmud gibi sözlü edebiyatta ise günah genellikle dünyevî bir konu olarak ele alınarak cezası da dünyevî olarak düşünülmüştür. Günah; Yahudiler tarafından bir belâ, felâket, tehdit ve tehlike olarak algılanmış bu sebeple günah işleyen kişiler toplumdan uzaklaştırılmış ve kınanmıştır. Yahudilikte kolektif günah ve ceza anlayışı da bulunmasından dolayı toplu olarak işlenen günahlarda ayırım yapılmaksızın tüm günahkârlar cezalandırılmıştır. Yahudilikte, günah işleyen bireyin aldığı ceza işlediği günahın cinsine göre belirlenmektedir. Buna ek olarak toplumun günahı ile bireyin günahı arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Diğer insanlara kötü örnek olduğu düşüncesinden hareketle toplumsal günahlar daha ağır cezalandırılmaktadır. Rabbin ismine küfür etme, zina, homoseksüellik, putperestlik ve adam öldürme gibi bazı suçlar ve günahlar Yahudi kutsal kitabında ölüm cezası ile birlikte anılmıştır. Bahsedilen ölüm cezaları farklı şekillerde uygulanmış lâkin zamanla kırbaç cezasıyla değiştirilmiştir. Hayvanlara veya komşulara zarar vermek ve özellikle adam öldürmek gibi günahlar için ise kısas ilkesi uygulanmış ve günahkâr kişi kısas yapılarak cezalandırılmıştır. Kısas, Yahudi inancında ve Musa yasasında genel geçerliliği olan temel bir ilke olarak kabul edilmiştir.²³

Bir suçun tespit edilip cezaya çarptırılabilmesi için suçu işleyen kişinin eylemlerini hür iradesiyle gerçekleştirdiğinin belirlenmesinin öneminin yanı sıra Yahudilikte suçu işleyen kişinin de cezaya çarptırılması için herhangi bir baskıya maruz kalmaması da gerekmektedir.²⁴Yahudilikte küfür ve sapkınlık suçlarının cezaları da suçun boyutuna göre şekillenmektedir.

Yahudilikte kutsal isim ile ilgili suçların ciddiyeti ve ağırlığı, Tanrı'nın bu ismin itibarı ile doğrudan ilişkili görülmüştür. Cezasının ağırlığı büyük olan Tanrı'ya ve ismine lanet etme

²³ Hilal Güven, *İlâhi Dinlerde Günah*, dan. Abdülkadir Kıyak, Malatya, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020, ss. 56-57.

²⁴ Mustafa Yiğitoğlu, Mustafa Göregen, "Yahudilikte Suçlar ve Cezalara Dair Bir Değerlendirme", *I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi*, Karabük, 2018, s. 832.

suçu doğrudan açıklanmamış, bunun yerine örtülü tabirlerin kullanılması tercih edilmiştir. İsrail toplumu arasında, annesi İsraili ve babası Mısırlı olan biri ordugâh içinde bir İsraili ile tartıştıktan sonra, İsraili kadının oğlu olarak Tanrı'yı ve ismini lanetlemiştir. Tanrı'nın ismine lanet etme suçunun cezasını belirleyen olay olarak kabul edilmiştir. Bu olayın neticesinde suça karşılık en ağır cezalardan biri olan recm cezası²⁵ uygulanmıştır.²⁶ Recm cezası diğer idam türlerinden farklı olarak, toplumun aşırı öfke ve hincına yönelik olduğu için Tanrı tarafından uygun görülmüş bir cezadır. Recm cezasını hak eden kişinin eyleminin aynı zamanda toplumu da kirlettiği düşüncesi hâkim olduğu için Tanrı'nın gazabından kurtulmak için suça ortak olmama amacıyla toplum tarafından ceza kesin surette uygulanmıştır. Uygulanan yaptırımların en ağırı olarak kabul edilen Recm cezasını gerektirecek suçun zihinlerden dâhi silinmesi her zaman vurgulanmıştır. Bu hedef doğrultusunda belli durumlarda hayvanlara bile recm cezasının uygulanması gerektiği belirtilmiştir.²⁷

Yahudi kutsal metinlerinde birçok suç için ölüm cezasını öngörülmesine rağmen, Yahudi hukuk sistemi yargısal infazın olmaması için bazı kurallar getirerek ölüm cezasını ciddi biçimde kısıtlamıştır. Suçun işlendiğine dair açık bir uyarıda bulunularak suçlunun bu uyarıyı kabul ettiğini onaylayan iki tanığın bulunmasının gerekliliği gibi ek kısıtlamalar getirilmesi ile ölüm cezasının uygulanması güçleştirilmeye çalışılmıştır.²⁸ II. Mâbedin Romalılar tarafından tahrip edilmesinden önceye tekâbül eden M.S. 30 civârında, ölüm ve dolayısıyla recm cezasının uygulanması resmî olarak kaldırılmıştır.²⁹

Bir başka husus da Tanrı'nın adını gereksiz yere kullanmak, izinsiz telaffuz etmek yahut yazılı halini tahrip etmek mevzusudur. İbranice “Aseret ha-Dibberot(הדברות עשרת)” olarak ifade edilen On Emir, İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışından yedi hafta sonra, Hz. Musa'nın önderliğinde Sina Dağı'nda Tanrı tarafından ilk olarak sözlü olarak bildirilen ve daha sonra iki taş levha üzerine yazılarak verilen emirler olarak kabul edilir.³⁰ Yahudilikte yeri ve önemi tartışmasız olan On Emir³¹'den üçüncüsü “*Tanrının Rabbin adını boş yere ağzına almayacaksın.*

²⁵ Recm terimi, sözlük anlamında birine taş atma, sövme, lanet etme, onu taşa tutma, taşla öldürme, kovma, birinin namusuna iftira etme, kötü zanda bulunma gibi anlamlara gelmektedir. Bk. Fuat Karabulut, “Recm Cezasının Hz. Peygamber'in Uygulamaları Işığında Değerlendirilmesi”, *EKEV Akademi Dergisi*, sy. 50, 2012, s. 91.

²⁶ *Levililer* 24:10-23.

²⁷ Eldar Hasanoğlu, “Yahudi Şeriatında Recm Cezası”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 12, 2008, s. 188.

²⁸ “Blasphemy: Jewish Concept”, *Encyclopedia*, <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/blasphemy-jewish-concept> (27.04.2023)

²⁹ Eldar Hasanoğlu, “Yahudi Şeriatında Recm Cezası”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 12, 2008, s. 189.

³⁰ Ömer Faruk Harman, “On Emir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/on-emir> (28.04.2023)

³¹ Tora'da ifade edilen On Emir:

Çünkü Rab, adını boş yere ağzına alanları cezasız bırakmayacaktır” âyetlerine³² dayanılarak “Tanrı’nın ismini boş yere ağzına almayacaksın” olarak belirlenmiştir. Yahudi teolojik geleneği çoğunlukla bu yasağı yalnızca Tanrı’nın adını yanlış kullanmak olarak değil, yalan yere yemin etmek için Tanrı’nın adını kullanmanın da yasak olduğu şeklinde anlamaktadır.³³ Abraham bin Ezra’ya³⁴ göre Tanrı’nın adını boş yere anmak en çok ihlâl edilen kural olmuştur.

Yahudiler tarafından dünyanın yaratılmasından önce Tanrı ve var olduğu kabul edilen Yehova’nın isminin zikredilmesine yönelik geleneksel Yahudi yaklaşımı ve modern zamanda elde edilen verilerin önderliğinde bilim adamlarının yaklaşımı olmak üzere iki farklı yaklaşım bulunmaktadır.³⁵ Geleneksel yaklaşıma göre her zaman kullanılmanın yasak olduğu isim ona tekâbül edecek başka sıfatlarla kullanılmıştır. Bilim adamlarına göre ise bahsedilen isim belli bir dönemde kullanıldıktan sonra kullanımı yasaklanmıştır. Kutsal metinlerden deliller sunularak ispatlanan Tanrı’nın yasaklı isminin belli bir dönem kullanılmasının ne zaman yasaklandığı hakkında çeşitli varsayımlar bulunmaktadır. Mâbedin tahribinden kırk yıl önce baş haham Âdil Simon’un ölümü ismin yasaklanmasıyla ilişkilendirilmiştir. Bu olay neticesinde Yehova isminin telaffuz edilmesi yasaklanmış olduğu varsayılmaktadır.³⁶ Yasaklamaların ardından Yahudiler Tanrı’nın adını “el”, “el-Elyon”, “el-

“Tanrı şöyle konuştu: ‘Seni Mısır’dan, köle olduğun ülkeden çıkararak Tanrının Rab benim.

1. Benden başka Tanrının olmayacak.
2. Kendine yukarıda gökyüzünde, aşağıda yeryüzünde ya da yer altındaki sularda yaşayan herhangi bir canlıya benzer put yapmayacaksın. Putların önünde eğilmeyecek, onlara tapmayacaksın. Çünkü ben, Tanrının Rab, kıskanç bir Tanrı’yım. Benden nefret edenin babasının işlediği suçun hesabını çocuklarından, üçüncü, dördüncü kuşaklardan sorarım. Ama beni seven, buyruklarıma uyan binlerce kuşağa sevgi gösteririm.
3. Tanrının Rab’bin adını boş yere ağzına almayacaksın. Çünkü Rab, adını boş yere ağzına alanları cezasız bırakmayacaktır.
4. Şabat Günü’nü kutsal sayarak anımsa. Altı gün çalışacak, bütün işlerini yapacaksın. Ama yedinci gün bana, Tanrının Rab’be Şabat Günü olarak adanmıştır. O gün sen, oğlun, kızın, erkek ve kadın kölen, hayvanların, aranızdaki yabancılar dâhil, hiçbir iş yapmayacaksınız. Çünkü ben, Rab yeri göğü, denizi ve bütün canlıları altı günde yarattım, yedinci gün dinlendim. Bu yüzden Şabat Günü’nü kutsadım ve kutsal bir gün olarak belirledim.
5. Annene babana saygı göster. Öyle ki, Tanrının Rab’bin sana vereceği ülkede ömrün uzun olsun.
6. Adam öldürmeyeceksin.
7. Zina etmeyeceksin.
8. Çalmayacaksın.
9. Komşuna karşı yalan yere tanıklık etmeyeceksin.
10. Komşunun evine, karısına, erkek ve kadın kölesine, öküzüne, eşeğine, hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin.”

Mısır’dan Çıkış 20:1-17.

³² *Mısır’dan Çıkış* 20:7, *Yasa’nın Tekrarı* 5:11.

³³ İbn Meymun, *Sefer Hamitzvot*, Yasaklananlar (מצוות לא תעשה) 62, *Sefaria*, https://www.sefaria.org/Sefer_HaMitzvot%2C_Positive_Commandments.62?lang=bi (20.04.2023)

³⁴ Tam adı Abraham ben Meir ibn Ezra, Abenezra olarak da tanınır. Felsefe, astronomi, astroloji, tıp, şiir, dilbilim dallarında çok bilgili olduğuna inanılan Ortaçağ’ın seçkin Yahudilerinden biridir. Avrupa’nın ilk satranç kuralları izahını yapmıştır ve Ay’da bir kratere ismi verilmiştir. Bk. “Abraham ben Meir ibn Ezra”, *Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Abraham-ben-Meir-ibn-Ezra> (08.06.2023)

³⁵ Fuat Aydın, “Bir Sessizliğin ya da Yhvh’nin Tarihi (YHVH’nin Telaffuz Edilmeme Olgusu Üzerine Bir Araştırma)”, *Usul İslam Araştırmaları*, sy. 2, 2004, s. 109.

³⁶ a.g.e., s. 116.

Olam”, “el-Şaddai”, “el-Roi”, “Elohim”, “Adonai” ve “YHVH” gibi farklı adlandırmalarla kullanmaya başlamışlardır. Yehova isminin kullanılması Tanrı’nın kutsallığına yönelik bir kısıtlama sayılabileceğinden, ismi telaffuz edenlerin ahirette pay alamayacağı belirtilmiştir.³⁷ Bu yasağın en çok ihlâl edilen yasaklardan biri olduğu ifade edilmektedir. İbn Ezra’ya göre Yahudilerin devam eden sürgününün sebebi bu yasağın çok ihlâl edilmesidir. Tetragrammaton olarak tanımlanan Tanrı’nın kişisel adının, özel kutsallıkla yüklü olduğu ve genellikle “Adonai” veya “Ha-Shem” gibi alternatif isimlerle değiştirildiği belirtilmektedir. Bugün Tanrı’nın isminin doğru telaffuzu konusunda bir görüş birliği olmaması sebebiyle isim söyleme çabalarının da yasak olduğu belirtilmektedir. Yahudiler genellikle bu isimlerin tam telaffuzundan ilâhî isimlerin algılanan kutsallığı nedeniyle kaçınmakta ve özel ritüel eylemlerde bile alternatif isimler kullanmaktadırlar.³⁸

Tanrı hakkında hangi ifadelerin gerçek anlamıyla kullanılması gerektiği ve hangilerinin alegorik olarak alınması gerektiği konusu, Ortaçağ dönemi Yahudi toplumunda rasyonalist ve daha muhafazakâr gruplar arasında birçok tartışmaya yol açmıştır. Bu dönemin Yahudi teolojisinde imân konularında merkezî bir otorite bulunmaması, doğru inançlara olan önemin önüne geçmesi nedeniyle kanunların uygulanması üzerindeki vurgunun ve Tanrı hakkında uygun olmayan ifadelerin ne olduğunu belirlemek zordur. Ancak bu durumun önüne sonraları geliştirilen imân prensipleri ile geçilmeye çalışılmıştır. Kutsallığı sebebiyle Tanrı adının yazılı formunu yok etmek yasaklanmıştır. Tanrı adını içeren yazılı materyaller genellikle yok edilmez bunun yerine geniza³⁹ adı verilen özel bir depoda gömülür. İbn Meymûn, “*Topraklarını alacağınız ulusların ilahlarına taptıkları yüksek dağlardaki, tepelerdeki, bol yapraklı her ağacın altındaki yerleri tümüyle yıkacaksınız. Sunaklarını yıkacak, dikili taşlarını parçalayacak, Aşera putlarını yakacak, öbür putlarını parça parça edeceksiniz. İlahlarının adlarını oradan sileceksiniz*”⁴⁰ pasajlarından yola çıkarak, bu suçu işleyen kişiye sopa cezası uygulanması gerektiğini Mişne Tora⁴¹’da “*Tanrı’nın kutsal ve saf adlarından birini yok eden*

³⁷ Mişna, Sanhedrin 10, Sefaria, https://www.sefaria.org/Mishnah_Sanhedrin.10.1?lang=bi (20.04.2023)

³⁸ Daniel J. Lasker, “*Blasphemy: Jewish Concept*”, Encyclopedia of Religion, 2. Baskı, 2005, s. 970.

³⁹ Yahudilikte, genellikle bir sinagogun tavan arasında veya mahzeninde bulunan, eskimiş kutsal el yazmaları ve ritüel nesnelere için kullanılan depoya geniza denmektedir. Bk. “*Genizah*”, Britannica, <https://www.britannica.com/topic/genizah> (20.04.2023)

⁴⁰ *Yasa’nın Tekrarı* 12:2-3.

⁴¹ İbn Meymûn tarafından Talmud üzerine yazılmış kapsamlı bir yorum olan Mişne Tora, 14 ciltten oluşmaktadır ve ciltlerin her biri bir konuyu kapsayan bir grup yasayı ele alır. Bu konular arasında ahlâkî davranış, medenî kanunlar, haksız fiil, evlilik ve boşanma ile yoksullara verilen hediyeler yer almaktadır. İbn Meymûn, Mişne Tora’nın dinî hukuk ve felsefeyi birleştirmesini hedeflemiştir. Bunun yanı sıra öğreten bir kanunlar kodu olarak hizmet etmesini amaçlamıştır. Mişne Tora’yı sadece bilgilerin kullanımıyla sınırlandırmak yerine mümkün olduğunca çok sayıda okuyucunun erişimine açmaya çalışmıştır. Okuyucular yasaların altında yatan mantığı

kimse, Kutsal Kitap (Yasa) 'a göre sopa cezasına çarptırılır"⁴² şeklinde ifade etmiştir. Kutsal adların herhangi bir harfini silen kişi de aynı cezaya çarptırılır. Tanrısal adlar aşağılamak anlamına gelebileceği için hem sözlü hem de yazılı olarak tam olarak yazılmamaktadır. Kutsal kabul edilen isimler İbn Meymûn'un Mişne Tora'sında şu şekilde sıralanmaktadır:

"Yedi adı (olan Tanrı'nın):

- a) Yud-Hey-Vav-Hey şeklinde yazılan ad. Bu, (Tanrı'nın) açık adıdır ve ayrıca Alef-Daled-Nun-Yud olarak da yazılır.*
- b) (Adı) El;*
- c) (Adı) Elo'ah;*
- d) (Adı) Elohim;*
- e) (Adı) Elohai;*
- f) (Adı) Shaddai;*
- g) (Adı) Tz'vaot; Bu yedi addan herhangi bir harfi bile silen kişi (kırbaç cezasına) maruz kalır."*⁴³

Yahudilik perspektifinden bakıldığında Tanrı'ya hakaret olarak kabul edilerek karet cezası⁴⁴ ile cezalandırılanlar Tanrı'nın yasalarına kasıtlı olarak aykırı davrananlardır. Yahudi kaynaklarında bu cezanın aşırı olduğu düşünülmesi sebebi ile genellikle karet cezasını sadece putperestlik yasağına uygulamaktadır. Tanrı'nın adının toplum içinde küçük düşürülmesine yol açtığı düşünülen söylemler ciddiye alınmakta ve çeşitli cezalara tâbî tutulmaktadır.; *" Kutsal adıma leke sürmeyeceksiniz. İsrail halkı arasında kutsal tanınacağım. Sizi kutsal kılan RAB benim"*⁴⁵ pasajında da belirtildiği gibi Yahudi toplumunun en temel değerlerinden biri olan Tanrı'nın adının kutsallığının korunması birçok yasada önemle vurgulanır ve Tanrı'ya saygı gösterilip yüceltilmesi gerektiği belirtilir.⁴⁶

araştırmaya teşvik edilir. Bk. "Mishne Torah", *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Mishne-Torah> (13.06.2023)

⁴² İbn Meymûn, Mişne Tora, Tora Temelleri Yasaları, 6:3, *Sefaria*, https://www.sefaria.org/Mishneh_Torah%2C_Foundations_of_the_Torah.6.3?lang=bi (20.04.2023)

⁴³ İbn Meymûn, Mişne Tora, Tora Temelleri Yasaları 6:2, *Sefaria*, https://www.sefaria.org/Mishneh_Torah%2C_Foundations_of_the_Torah.6.2?lang=bi (22.04.2023)

⁴⁴ Kasıtlı olarak Tanrı'nın yasalarına karşı hareket edenlerin cezası karet cezasıdır. Ancak bu cezanın diğer cezalardan daha ağır olduğu düşünülerek, Yahudi kaynakları genellikle sadece putperestlik yasağı gibi belirli suçlar için karet cezasını uygulamaktadır. Karet cezası, tam olarak belirtilmemiş olmakla birlikte genellikle bir kişinin ölümüne veya cemaatten ayrılmasına yol açan bir cezadır. Bu ceza, özellikle putperestlik, zina, Şabat ve Yom Kippur'un ihlâli gibi ciddi suçlar için belirlenmiştir. Bk. Huriye Yetkin, *Yahudi Geleneğine Göre Ölüm Cezasını Gerektiren Eylemler*, dan. Mustafa Sami Baybal, Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

⁴⁵ *Levililer 22:32.*

⁴⁶ "Blasphemy: Jewish Concept", *Encyclopedia*, <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/blasphemy-jewish-concept> (01.05.2023)

Sapkınlık ve küfür suçları yani itikâdî anlamda sapkınlık için belirlenen cezalar, Yahudilerin Sanhedrin⁴⁷ ve Beyt Din⁴⁸ gibi tarihsel kurumları yanında Orta Çağ'da Avrupa'da cemaat liderlerinin aldığı kararlar neticesinde uygulanmıştır.⁴⁹ Sapkınlık, Yahudilerin tarih boyunca çeşitli kurumları aracılığıyla aldıkları kararlar sonucu itikâdî anlamda cezalandırılmışlardır. Bu kurumlardan biri de Sanhedrin'dir. Sanhedrin'in kökeni, bazı kaynaklarda Hz. Musa'ya, bazı kaynaklarda ise Ezra⁵⁰'ya dayandırılmaktadır. Hz. Musa'ya atfedilmesi Yahudiliğe ait her şeyin Hz. Musa ile başlatılması düşüncesinden kaynaklanırken; Ezra'ya atfedilmesi onun kurduğu Knesset Ha-Gadol⁵¹'ün bir devamı olarak görülmesi veya II. Mâbed Dönemi'ne ait bütün kurumların onun tarafından oluşturulmuş olabileceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Sanhedrin, Roma hâkimiyeti döneminde kurulmuş ve II. Mâbed'in yıkılmasından önce Filistin'de faaliyet göstermiştir. Yahudilerin siyasî, dinî ve hukukî en yüksek makamı olan Sanhedrin, Yahudilerin tek lider kurumu haline gelmiştir. Sanhedrin üyelerine bu dönemde "rabbi" denilmiştir ve Yahudilikte "rabbi" unvanının ilk

⁴⁷ Eski Yahudi mahkeme sistemine Sanhedrin adı verilmektedir. Büyük Sanhedrin, Kutsal mâbet döneminde İsrail'deki en yüksek dinî organ olarak kabul edilmiştir. Ayrıca İsrail'deki her şehirde daha küçük dinî Sanhedrinler ve sivil siyasî-demokratik Sanhedrin bulunmaktaydı. Bu Sanhedrinler haham patrikliğinin yaklaşık M.S. 425'te ortadan kaldırılmasına kadar varlığını sürdürmüştür. Bir Sanhedrin'e dair en eski kayıt, M.Ö. 57 yılında Romalılar tarafından toplanan siyasî bir Sanhedrin'den bahseden Josephus'a aittir. Helenistik kaynaklar Sanhedrin'i genellikle ülkenin hükümdarı tarafından yönetilen siyasî ve adli bir konsey olarak tasvir etmektedir. Bk. Shira Schoenberg, "Ancient Jewish History: The Sanhedrin", *Jewish Virtual Library*, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-sanhedrin> (12.06.2023)

⁴⁸ Kelimenin tam anlamıyla "yargı evi" olarak tercüme edilen Beyt Din, Yahudi dinî veya sivil hukuk mahkemesine uygulanan İbranice bir terimdir. Beyt Din, II. Mâbed Dönemi'nde ortaya çıkmıştır ve o zamanlar Sanhedrin olarak bilinmektedir. Beyt Din günümüzde de Yahudiler tarafından cemaat içindeki anlaşmazlıkları çözmek, din değiştirmek, evlilik ve boşanma belgelerinin onaylanması veya iptali için gönüllü olarak kullanılmaktadır. İsrail'de, Kudüs'teki Yüksek Hahamlık Mahkemesi altında ayrıntılı bir Beyt Din ağı kurulmuştur. İsrail Devleti bu sistemi devralmış ve Beyt Din'e evlilik, boşanma ve miras gibi kişisel statü konularında Yahudi nüfusu üzerinde münhasır yargı yetkisi vermiştir. Bk. "Ancient Jewish History: The Beit Din", *Jewish Virtual Library*, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-beit-din> (12.06.2023)

⁴⁹ Rumeysa Bektaş, *Yahudilikte İtikâdi Sapkınlıklar ve Cezaları*, dan. Yasin Meral, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020, s. 99.

⁵⁰ Ezra, döneminin en önemli kişisi olmasına ve Yahudiliğin gelişmesinde büyük katkılar sağlamasına rağmen, hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Apokaliptik 4. Ezra kitabında, Ezra'nın Levi boyundan Harun'un soyundan gelen, Seraya'nın oğlu olduğu söylenmektedir. Tanah'ta, Ezra ve Nehemya kitapları dışında, başka hiçbir kitapta Ezra'yla ilgili bir bilgi yer almamaktadır. Ezra kitabında ise, yedinci bölüme gelinceye kadar yine ondan söz edilmemektedir. Yedinci bölümde Ezra, Babil'den gelen, Hz. Musa şeriatında bilgili bir kâhin ve usta bir yazıcı olarak birden bire tarih sahnesine çıkmaktadır. Bk. Ali Osman Kurt, *Babil Sürgünü Sonrası Ezra Önderliğinde Yahudiliğin Yeniden Yapılandırılması*, dan. Baki Adam, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.

⁵¹ Türkçeye Büyük Meclis olarak çevrilen Knesset ha-Gadol (גדול הכנסת), 120 üyeden oluşan bir büyük meclistir ve Ezra tarafından kurulmuştur. Bu 120 üyenin otuzu Nevi'im, geri kalanları ise Hakhamîm (hâkimler), Zikanîm (liderler) ve Soferîm (yazıcılar) tarafından temsil edilir. Bu meclis, Tanah yasasını belirleyerek İbranice Tanah'ın 24 kitabını kabul etmiş ve Yahudi hayatının temelini oluşturmuştur. Ayrıca Yahudiliğin vazgeçilmezleri olan tüm âdet ve gelenekleri toplamış ve Ahd-i Atik'in metnine yeni eklemeler yapmıştır. Meclis ayrıca günlük dualar, muamelât, evlilik ve boşanma gibi konularda kurallar belirlerken, Yahudilerin bayramlarını ve takvimini de tespit etmiştir. Meclis, Yahudileri ilgilendiren önemli konuları inceler ve karara bağlar ve din adamları tarafından Yahudiler üzerinde bir nüfuz aracı olarak da kullanılmıştır. Bk. Hamza Üzüm, *Yahudilikte Din Adamları Müessesesi (Talmud Döneminde)*, dan. Kürşad Demirci, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

biçimsel kullanımı olarak görülmektedir.⁵² Beyt Din mahkemeleri, Yahudilerin II. Mâbed'inin yıkılmasından sonra Orta Çağ Avrupa'sında kurdukları, üye sayıları üç ila beş arasında değişen hâkimlerden oluşan bir yapıdır. Daha küçük topluluklarda sadece bir yetkili bulunmuş ancak İtalya ve Almanya'da bazen rabbiler mahkemeye başkanlık etmiş ve davalar hakem kararıyla sonuçlanmıştır. Büyük Yahudi topluluklarının bulunduğu coğrafyalarda Beyt Din'lerin en güçlü otoriteleri ortaya çıkmıştır.⁵³

Bu kurumların kararları neticesinde en ağır ceza olarak kabul edilen ölüm cezası uygulanmıştır. Ancak tarihî süreçte mahkemelerin bu kararı alabilmesi bazı şartlara bağlı kılınmıştır. Ölüm cezalarının uygulanmasının ne zaman son bulduğu hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Bazı bilim adamları Roma İmparatorluğu tarafından M.S. I. yy.'da Yahudi mahkemelerinin ölüm cezası uygulama yetkisini kaybettiğini iddia etmişlerdir. Bu sebeple kutsal metinlerdeki ölüm cezası ile ilgili tartışmaların sadece teorik bir düzeyde ele alınması gerektiğini belirtirler.⁵⁴ Teorik olarak görülmesi gereken ölüm cezası İbn Meymûn tarafından Mişne Tora'da tanıkların olmadığı durumda bile uygulanabilmesi için şu şekilde ifade edilmiştir:

“Bir kişi insanları öldürür, ancak tanıklar onun eylemini birlikte gözlemlemez, bunun yerine biri diğerinin ardından onu görür: Tanıkların önünde bir kişi öldürüldü, ancak uyarı yapılmadı veya cinayete ilişkin tanıklar, tanıklık noktasındaki ince ayrıntılarda birbirleriyle çelişti, ancak temel sorularla ilgili olarak çelişmedilerse, aşağıdaki yasalar uygulanır:

Tüm bu katiller bir hapse sokulmalıdır. Sindirim sistemi kasılmaya başlayana kadar orada kavrulmuş ekmek ve az miktarda su ile beslenirler. Sonra arpa ile beslenirler ve mideleri rahatsızlık nedeniyle patlayana kadar ölürler.”⁵⁵

İbn Meymûn, kutsal metinlerde suçlular için öngörülen bir cezanın yanında başka bir yerde bir kralın kamu düzeni için kanıt veya uyarı olmaksızın bir katili idam edebileceğini ve

⁵² Ali Osman Kurt, *Babil Sürgünü Sonrası Ezra Önderliğinde Yahudiliğin Yeniden Yapılandırılması*, dan. Baki Adam, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006, ss. 208-209.

⁵³ Rumeysa Bektaş, *Yahudilikte İtikâdi Sapkınlıklar ve Cezaları*, dan. Yasin Meral, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020, s. 97.

⁵⁴ “The Death Penalty in Jewish Tradition (Capital Punishment: Allowed in the Torah and Talmud, But Rarely Carried Out by Jewish Courts)”, *My Jewish Learning*, <https://www.myjewishlearning.com/article/the-death-penalty-in-jewish-tradition/> (02.05.2023)

⁵⁵İbn Meymûn, Mişne Tora, Katiller ve Hayatın Korunması 4:9, *Sefaria*, https://www.sefaria.org/Mishneh_Torah%2C_Murderer_and_the_Preservation_of_Life.4.9?lang=bi (10.05.2023)

kötülerin kalplerinde korku yaratma amacı ile cesetlerin sokakta bırakılabileceğini şu şekilde belirtmektedir:

“Kanıtların tamamen kesin olmadığı bir cinayet şüphelisi veya kurbanını öldürmeden önce uyarılmayan biri, hatta sadece bir tanık tarafından bile gözlemlenen biri - ve benzer şekilde, düşmanını kazara öldüren biri - kral, bu kişileri idam etme ve toplumu zamanın ihtiyaçlarına göre düzeltme izni kazanır. Kral, bir günde birçok kişiyi idam edebilir, asabilir ve kötülerin gücünü yok etmek ve kalplerine korku salmak için birkaç gün boyunca cesetlerini asılı bırakabilir.”⁵⁶

Talmud, standart yasal gerekliliklerin karşılanmadığı bazı aşırı durumlarda bile mahkemelerin ölüm cezası verebileceğini savunmaktadır. Bu görüş daha sonra Şulhan Aruh⁵⁷ tarafından prensipleri resmî bir şekilde yazılı hale getirilmiş ve aşırı günahkârlık dönemlerinde açık tanıklık olmadan da ölüm cezası uygulanabileceği belirtilmiştir. Talmud’un; taşlama, yakma, boğma ve kafanın kesilmesi gibi çeşitli idam yöntemleri hakkında detaylı olarak konuşması, ölüm cezasının mekanik yönlerinin sadece teorik bir endişeden fazlası olduğuna işaret etmektedir.⁵⁸ Talmud döneminde ölüm cezasının dışında işlenen günahın türü, büyüklüğü ve devamlılığına göre, araştırma içinde daha sonra tek tek açıklanmaya çalışılacak olan cemaatten kovma, nezifa, şamta, niduy ve herem gibi çeşitli cezalar uygulanmıştır. Talmud döneminden sonra ilk üç cezanın kullanımı azalmış yerine az başvurulmasına rağmen dinî otoriteler tarafından herem cezası güçlü bir silah olarak kullanılmıştır.⁵⁹

⁵⁶İbn Meymûn, Mişne Tora, Krallar ve Savaşlar 3:10, Sefaria, https://www.sefaria.org/Mishneh_Torah%2C_Kings_and_Wars.3.10?lang=bi (11.05.2023)

⁵⁷ “Rabbinik Yasalar” olarak tanımlanan Şulhan Aruh, Yosef Karo tarafından yazılmış, 1564-65 yıllarında Venedik’te basılan ve Ortaçağ’dan beri diaspora Yahudi cemaatleri tarafından hayatlarını düzenlemek için Tora’ya dayanan, Tanrı tarafından Tora’da Yahudilere verilen ahlâk kurallarına uygun yaşamayı sağlayan büyük hukuk sistemi hakkındaki kitaptır. Bk. Halim Işık, “Rav Yosef ben Efraim Karo: Osmanlı Edirne’sinde Bir Yahudi Din Bilgini”, *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 6, 2020.

⁵⁸ “The Death Penalty in Jewish Tradition (Capital Punishment: Allowed in the Torah and Talmud, But Rarely Carried Out by Jewish Courts)”, *My Jewish Learning*, <https://www.myjewishlearning.com/article/the-death-penalty-in-jewish-tradition/> (02.05.2023)

⁵⁹ Rumeyya Bektaş, *Yahudilikte İtikâdi Sapkınlıklar ve Cezaları*, dan. Yasin Meral, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020, s. 100.

1.1.3. Herem Cezası ve Herem Cezasını Gerektiren Günahlar

“Herem” terimi Tora’da kelime olarak iki farklı anlamda kullanılmıştır. İlk olarak Levililer 27’de “herem” kavramı Tanrı’ya adanan özel şükran adaklarını⁶⁰ ifade etmek için kullanılmıştır. Tanrı’ya adanan ve gönüllü olarak verilenin herem statüsü kazandığı görülmektedir. Hediye edilen adağın “herem” statüsüne ulaşabilmesi için geri alınamaz olması ve adağı adayan kişinin herhangi bir faydasından feragat etmesi gerektiği şeklinde bir çıkarım yapılmaktadır.⁶¹

Ortodoks Yahudi cemaatleri tarafından nadiren de olsa hala uygulanan disiplin cezasını ifade eden “herem” ise, bir kişinin toplumdaki dışlanması ve mal varlığına el konulması anlamında kullanılmaktadır. Tanrı tarafından kesin bir sûretle yasaklandığı yahut Tanrı’ya adandığı için yaygın kullanımdan ve temastan ayrılmış olanların durumunu ifade etmektedir.⁶² Herem cezası hem bireyin cezalandırılması ve caydırılması için bir yaptırım hem de Yahudi toplumuna bir gözdağı olarak kullanılmıştır. Manevî bir kınama biçimi olan Herem cezası en yüksek dinî cezalardan biridir. Bunun yanında Yahudi bilginleri tarafından herem cezası alan kişi için toplumla her türlü ilişkiyi pratik olarak yasaklayarak, millet dayanışmasını koruma ve sinagog otoritesini güçlendirme amacıyla uygulanmıştır.⁶³ Yahudi topluluğundan dışlanan ve kovulan kişi; dinî, sosyal ve ekonomik hayatında büyük değişikliklerle karşılaşmak zorunda kalmıştır.⁶⁴ Eskiden başka anlamlara gelse de bilhassa Babil sürgününden sonra “herem” terimi, yasalara ve otoritelere karşı gelen insanların cezalandırılması anlamına karşılık gelmeye başlamıştır.⁶⁵

Talmud’da cezalandırılabilen 24 suçtan⁶⁶ bahsedilmektedir. Yahudi topluluğunun yaşlıları ve hahamları, suçun boyutuna bağlı olarak itaatsiz olduğuna inanılan bir kişiyi suçun

⁶⁰ Levililer 27:1-34.

⁶¹ Mina Glick, “Herem in Biblical Law and Narrative”, *Repository*, <https://repository.upenn.edu/dissertations/AAI3292024/> (24.04.2023)

⁶² “Herem”, *Encyclopedia Judaica*, <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/herem> (22.04.2023)

⁶³ Solomon Schechter, Julius H. Greenstone, “Excommunication (Hebrew, “niddui”, “herem””, *Jewish Encyclopedia*, <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/5933-excommunication#anchor4> (22.04.2023)

⁶⁴ Yasin Meral, “Spinoza’nın Teolojik-Politik İncelemesi’nde Tanah Eleştirisi”, *Mukaddime*, c. 6, sy. 1, 2015, s. 20.

⁶⁵ “Jewish Practices & Rituals: Excommunication”, *Jewish Virtual Library*, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/excommunication> (22.04.2023)

⁶⁶ “Bir kişi (erkek ya da kadın olsun) aşağıdaki 24 sebepten biriyle suçlandığında dışlama cezası verilir:

- a. Ölen bir bilginini utandıran bir kişi;
- b. Bir mahkeme elçisini utandıran bir kişi;
- c. Bir meslektaşına köle diyen bir kişi;
- d. Belirli bir zamanda mahkemeye çağrılan ve gelmeyen bir kişi;
- e. Yahudi dinî hukuku ile ilgili olsun ya da olmasın, Rabbinik yasaların en küçük bir maddesine bile saygısızlık gösteren bir kişi;

boyutuna göre belirledikleri süre ile toplumdan çıkararak tecrit etmektedirler.⁶⁷ Herem cezası uygulanacak olan kişi hakkındaki bildirin halka açık bir biçimde duyurulması ve bu hususta uyarı yapılması ile suçun ciddiyetini vurgulama ve topluluğun düzenini koruma amacı güdülmüştür.⁶⁸

Yahudilik için önemli icraatleri bulunan İbn Meymûn'a göre Tanrı'nın emirleri insanların hayatlarını kolaylaştırmak ve düzenlemek için verilmiştir. İbn Meymûn hayatî bir durum söz konusu olduğu zaman etrafında bu suça tanıklık edecek başka bir Yahudi yoksa suçun işlenmesi gerektiğini düşünmüştür. Örneğin bir Yahudi domuz eti yenmeye zorlanıyorsa başka bir Yahudinin olmadığı anda bunu yerine getirebilir ancak etrafında onu görüp günahına özenecek bir Yahudi bulunduğu anda dindaşını günahına özendirmek yerine ölmeyi tercih etmelidir. Ayrıca İbn Meymûn hangi durumda olunursa olunsun asla çiğnenmemesi gereken üç durumdan bahseder:

1. Başka Tanrılara tapma⁶⁹

-
- f. Mahkeme kararlarına uymayı reddeden bir kişi, uyması için ban altına alınır;
 - g. Tehlikeli bir köpek ya da arızalı bir merdiven gibi zarar verebilecek bir şeye sahip olan bir kişi, o şeyi kaldırıncaya kadar dışlanır;
 - h. Bir toprağı bir Yahudi olmayan satan bir kişi, Yahudi olmayanların Yahudi komşusuna verebileceği herhangi bir zarar için sorumluluk kabul edene kadar dışlanır;
 - i. Bir Yahudi meslektaşına karşı bir hukuk davasında tanıklık eden ve Tanah hukuku gerektirmediği halde ondan para alınmasına neden olan bir kişi, borcunu ödeyene kadar dışlanır;
 - j. Bir din adamı olan kasabın, din adamı hediyelerini ayırıp başka bir din adamına vermediği durumlarda dışlanır;
 - k. Sadece bir gelenek olmasına rağmen diasporadaki bayramların ikinci gününün kutsallığını ihlal eden bir kişi
 - l. Pesah arifesinden sonra öğleden sonra çalışma yapan bir kişi;
 - m. Tanrı'nın adını boş yere kullanan ya da yemin eden bir kişi;
 - n. Birçok kişinin Tanrı'nın adını aşağılamasına neden olan bir kişi;
 - o. Birçok kişinin kutsal yiyecekleri uygun olmayan yerlerde yemesine neden olan bir kişi;
 - p. Diasporada yıl hesaplayan (ve artık yıl belirleyen) ya da yeni ayın gününü belirleyen bir kişi;
 - q. Ahlâkî olarak farkında olmayanları tökezleten bir kişi;
 - r. Birçok kişinin bir mitzvah yapmasını engelleyen bir kişi;
 - s. Koşer olmayan et satan bir kasap;
 - t. Bıçağını bir bilginin huzurunda kontrol etmeyen bir kasap;
 - u. Bilerek erekte olmasına neden olan bir kişi;
 - v. Karısından boşandıktan sonra ortaklık veya iş anlaşmasına giren ve birbirleriyle temas etmeleri gereken bir kişi
 - w. Ünü lekeli olan bir bilge;
 - x. Bir kişiyi, o kişi bu cezayı hak etmediği halde yasak altına alan kişi; mahkemeye geldiklerinde, dışlama cezası alır."İbn Meymûn, Sefer Hamada, Talmud Tora 6:14, Chabad.org, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/910980/jewish/Talmud-Torah-Chapter-Six.htm (11.06.2023)
- ⁶⁷ "Jewish Practices & Rituals: Excommunication", *Jewish Virtual Library*, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/excommunication> (22.04.2023)
- ⁶⁸ "Herem", *Encyclopedia*, <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/herem> (23.04.2023)
- ⁶⁹ *Mısır'dan Çıkış* 34:14, *Yasa'nın Tekrarı* 8:19; 13:12-13, *Yeşu* 23:16, *I.Krallar* 9:9; 11:9-10, *II. Krallar* 17:7, *II. Tarihler* 7:22, *Yeremya* 22:9; 44:2-3.

2. Yasak cinsel ilişki⁷⁰
3. Cinayet⁷¹

İbn Meymûn'un asla çiğnenmemesi gereken günahları belirlemesinde bir fikir birliğinden bahsetmek mümkün değildir. Rabbi Levi⁷² yasak cinsel ilişkidense müşterilere hileli ölçü yapmanın daha büyük suç olduğunu düşünmektedir.⁷³

Herem cezası devleti olmayan toplumu bir arada tutmak için oldukça etkili bir yöntem ve yönetim aracı olarak görülmüştür. Burada tercih edilen anlamı ile “herem”, Hıristiyanlıktaki aforoz⁷⁴ cezasına denk gelen bir kavram olup “toplumdan bir kişiyi dışlama cezası” anlamına gelmektedir.⁷⁵ Herem cezası suçlu kişiyle Yahudi toplumunun sosyal ve ticarî ilişkilerinin kesilmesi ve minyana⁷⁶dâhil edilmemesi gibi toplumdan dışlama uygulamalarını içermektedir.

Talmudik çağda⁷⁷ uygulanan dört tür dışlama cezasından bahsedilmektedir. Bunlar kısaca şöyle sıralanabilir:

1. **Nefizah (נזיף)**: Erets Yisrael⁷⁸'de yedi, Babil'de bir gün süren ve cemaat başkanı ya da öğretmenine saygısızlık edenler için uygulanan tecrite “Nezifah” demektir.
2. **Şamta/Şam'ata (שמטתא)**: Cezalandırma şekli belirsiz olan tecrite “Şamta” ya da “Şam'ata” denmektedir.

⁷⁰ Mısır'dan Çıkış 22:19, Levililer 18:6-13; 18:15-20; 18:23; 20:13; 20:15-20, Yasa'nın Tekrarı 27:21.

⁷¹ Mısır'dan Çıkış 20:13; 21:12; 21:14; 21:20; 23:7, Levililer 24:17, Çölde Sayım 35:17-18, Yasa'nın Tekrarı 5:17; 27:24.

⁷² Rabbi Levi Yitzchak of Berditchev (1740-1809), Yahudi halkı tarafından sevilen adına şiirler ve oyunlar yazılan Hasidik liderdir. Bk. Chana Lewis, “Rabbi Levi Yitzchak of Berditchev (1740–1809)”, *Chabad.org*, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/1007604/jewish/A-Brief-Biography.htm (15.05.2023)

⁷³ Tara Keither, “Unforgivable Sins”, *Torah Study Blog*, https://www.tinw.org/torah-study-blog.html?post_id=332275 (23.04.2023)

⁷⁴ Genel olarak bir kişinin herhangi bir cemaatten geçici veya tamamen dışarıda bırakılması anlamına gelir. Hıristiyanlıkta kullanılan Aforoz, toplum içinde bir kişinin suçlu bulunması veya belirli bir gruba dâhil olmaması gibi nedenlerle, o kişinin toplumdan dışlanması anlamına gelir. Aforoz kilise tarafından verilen en ağır ceza olarak kabul edilmektedir. Bk. Durmuş Arık, “Aforoz”, *Kavram Atlası Dinler Taihi I*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, s. 101.

⁷⁵ Nuh Arslantaş, “Hz. Peygamber'in Çağdaş Yahudilerin Sosyo-Kültürel Hatarlarına Dair Bazı Tespitler”, *İSTEM Dergisi*, sy. 11, 2008, s. 33.

⁷⁶ Yahudilikte Tora'nın okunması, çeşitli dua ve ibadetlerin cemaat olarak gerçekleştirilebilmesi için on üç yaşını aşmış en az on Yahudi erkeğininin gerekliliğini belirten kavramdır. Ortodoks Yahudilerce minyan, on üç yaşını aşmış en az on Yahudi erkekten oluşurken Reformist Yahudiler minyana kadınları da dâhil etmişlerdir. Bk. Durmuş Arık, “Minyan”, *Kavram Atlası Dinler Taihi I*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, s. 59.

⁷⁷ Talmudun ve Yahudiler için önemli olan eserlerin yazılmış olduğu dönemi ifade etmektedir. Ayrıca bk. Nuh Arslantaş, “Abbasiler Döneminde Yahudilerin Yüksek Din Eğitim Kurumları: Yeşivalar”, *Belleten Dergisi*, c. 79, sy. 286, 2015, ss. 847-876.

⁷⁸ Yahudilerce kutsal toprak kabul edilen İsrail'in İbranice adıdır ayrıca Mesih'in gelecekteki varış yerini ifade etmek için de kullanılır. Bk. Nissan Dovid Dubov, “Eretz Yisrael: The Land of Israel”, *Chabad.org*, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/2313795/jewish/Eretz-Yisrael-The-Land-of-Israel.htm (08.06.2023)

3. **Niduy (נידוי)**: Kişinin tavırlarını değiştirmesine kadar süren Niduy, Erets Yisrael’de otuz gün devam etmektedir. Bu tür tecrit uygulanan kimse, yaşlı kıyafetini giyer ve Tora’nın okunmasını dinleme amacıyla sinagoga ancak arka kapıdan girebilir.
4. **Herem (אחרמה)**: En şiddetli tecrit türü olan herem cezasında suçlu bulunan kişi; Tora öğretmek ve dinlemekten mahrum bırakılma, yas tutanların uyguladığı kuralları uygulama, taşlanmayı hak ettiğini îmâ etmek için tabutunun üstüne taş koyulması gibi çeşitli yaptırımlara maruz bırakılmıştır.⁷⁹

Yahudiliğin tarihi içerisinde farklı şekillerde ve derecelerde uygulanan tecrit cezalarından en şiddetlisi olarak kabul edilen herem, bazı durumlarda birden fazla niduy cezası alan kimseye uygulanan ceza olarak da tanımlanmıştır.⁸⁰Farklı şekillerde yorumlanan herem kavramı Yahudi yorumcu Reider tarafından, “halkın dinî hayatını tehdit eden herhangi bir şeyi ayırmak veya tecrit etmek ve kutsal yere sunmak için bir yöntem” olarak ifade edilmektedir. Bu ceza özellikle putperestliği yok etmek amacıyla uygulanmış ve bu nedenle putperest Kenanlılara karşı da kullanılmıştır.⁸¹ Herem uygulamasının Kenanlılara yönelik olarak ilk kez “*Tanrınız Rab bu ulusları elinize teslim ettiğinde, onları bozguna uğrattığınızda, tümünü yok etmelisiniz. Bu uluslarla antlaşma yapmayacaksınız, onlara acımayacaksınız*”⁸²pasajında görülmektedir.

Putperest şekilde nitelenebilecek bir durumda bulunmak, dinî emirlerin bir ya da birkaçını yerine getirmemek, dinî emirleri sorgulamak sûretiyle kabul etmemek ya da belli bir kısmının varlığını kabul etmemek, yasaklanmış durumlarda cinsel ilişkide bulunmak veya cinayet işlemek gibi Yahudiler tarafından ağır suç kabul edilen bahisler herem cezasını gerektirmektedir. Pers Kralı Koreş(d. M.Ö. 580/590-ö. M.Ö. 529)⁸³’in Yahudilere Kudüs’e dönüp mâbedi yeniden inşa etmelerine izin vermesiyle beraber Ezra’nın mâbedi yeniden inşa ettirmesinin ardından Yahudilikle alâkalı kurum ve kuralları hayata geçirmesiyle başlayan II.

⁷⁹ Yusuf Besalel, “Herem”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., c. 1, 2001, s. 207.

⁸⁰ Jason Sion Mokhtarian, “Excommunication in Jewish Babylonia: Comparing Bavli Mo’ed Qatan 14b- 17b and the Aramaic Bowl Spells in a Sasanian Context”, *Cambridge University Yayınları*, c. 108, sy. 4, 2015, s. 553.

⁸¹ J.P.U. Lilley, “Understanding The Herem”, *Tyndale Bulletin*, 1993, c. 44, sy. 1, s. 170.

⁸² *Yasa’nın Tekrarı 7:2*

⁸³ Kişisel bir isim mi yoksa hükümdar olduğunda kendisine verilen bir taht adı mı olduğu bilinmeyen Koreş, Yahudiler için bir imparatorluk kuran büyük bir adamdan daha fazlası olarak varlığını sürdürmüştür. Yahudiler göre bir hükümdardan beklenen büyük niteliklerin timsâli haline gelmiş, hoşgörülü ve yüce gönüllü olduğu kadar cesur ve gözü pek bir fatih olarak kahramanca özellikler kazanmıştır. Yunanlılar tarafından görülen kişiliği onları ve Büyük İskender’i etkilemiştir. Bk. Richard N. Frye, “Cyrus the Great (King of Persia)”, *Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Cyrus-the-Great> (14.05.2023)

Mâbed Dönemi öncesine kadar herem cezasına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Yahudi soyunu koruma amacı için yabancı kadınlarla evlenmeyi yasaklayan Ezra: “*Şimdi atalarınızın Tanrısı Rab’be suçunuzu açıklayın. O’nun istediğini yapın. Çevredeki halklardan ve yabancı karılardan ayrılın*”⁸⁴ diyerek karara uymayanların toplumla ilişkisinin kesilip sürgün edileceğini söylemiştir. Önceleri bireylerin de kendi başlarına herem kararı alabilmesi cezayı keyfi sebeplerden kullananlar yüzünden tehlikeli bir hal almaya başlamıştır. Ezra’nın yabancı kadınlarla evlenen erkekler için uygulayacağı sürgün kararı örneklerinden birine Nehemya⁸⁵ Kitabı’nda da rastlanmaktadır. Ezra: “*Başkâhin Elyaşiv oğlu Yoyada’nın oğullarından biri Horonlu Sanballat’ın kızıyla evliydi. Bu yüzden onu yanımdan kovdum*”⁸⁶ diyerek herem cezası uyguladığını dile getirmektedir. Ferisiler,⁸⁷ toplumsal ve dinî otoritelerini koruma amacıyla herem cezasını toplumda daha etkin bir konuma getirmişlerdir. Lâkin kişisel keyfiyetlerin böyle ciddî bir cezaya sebebiyet vermemesi için herem cezası deliller göz önünde bulundurularak mahkeme kararıyla uygulanmaya başlamıştır.⁸⁸ Geonim Dönemi’nde⁸⁹ herem cezasını gerektirecek suçların listesi oluşturulmuş ve cezanın yöntemleri belirlenmiştir. Bu içerikteki cezalar her yıl Sukot Bayramı⁹⁰’nda Kudüs’teki Zeytin Dağı’nda ilân edilmeye başlanmıştır.⁹¹

⁸⁴ Ezra 10:11

⁸⁵ Nehemya, II. Mâbed Dönemi sırasında Kudüs’ü yeniden inşa etme çalışmalarını anlatan Nehemya Kitabı’nın merkezî figürüdür. Pers İmparatorluğu’nun (MÖ 465-424) valisidir. Çoğu bilim adamı, Nehemya’nın gerçek bir tarihî kişi olduğuna inanmaktadır. Bk. “Nehemiah”, *Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Nehemiah> (08.06.2023)

⁸⁶ Nehemya 13:28

⁸⁷ Kelime anlamı olarak “ayrılmış” manasına gelen bu tanımlama Yahudi şeriatına kendini vermiş dindar Yahudiler için kullanılmaktadır. II. Mâbed Dönemi’nde İsrailoğulları arasında ortaya çıkan bir Yahudi toplumsal hareketi ve siyasî gruptur. Kelime ilk defa Filavius Joséphe tarafından M.Ö. II. yy.’in olaylarını anlatan *Antiquités Juives* eserinde kullanılmıştır. Helenistik adetlere boyun eğerek Yahudi şeriatını tatbik etmek istemeyenlerden ayrılmak istediklerini ifade eden kimseler Ferisiler olarak adlandırılmıştır. İkinci Mâbed’in yıkılmasıyla birlikte, Ferisilerin inançları Rabbanî Yahudiliğin temelini oluşturmuştur. Bk. Mehmet Aydın, “Ferisiler”, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Güncelleştirilmiş 2. Baskı, Literatürk Yayınları, Konya, 2018, ss. 253-254.

⁸⁸ Rumeysa Bektaş, “*Yahudilikte İtikâdi Sapkınlıklar ve Cezaları*”, dan. Yasin Meral, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020, s. 103.

⁸⁹ Yahudi Orta Çağı’nın başlangıcına tekâbül eden 589-1038 yılları arasında Yahudi toplumunun liderliğini üstlenen rahipler ve hahamların dönemidir. Bu dönemde Yahudilik gelişmiş, kutsal metinler ve Yahudi hukuku şekillenmiştir. Bk. Eli Barnavi, “The Geonim”, *My Jewish Learning*, <https://www.myjewishlearning.com/article/geonim/> (08.06.2023)

⁹⁰ Kelime olarak “Çardaklar Bayramı” anlamındaki Yahudilikteki üç büyük bayramdan biri olan Sukot Bayramı, Mısır esareti kurtuluşundan sonra çöllerde açıkta yaşayan İsrailoğullarını anımsamak amacıyla düzenlenen bayramdır. Yom Kipur’dan beş gün sonra, Yahudi takvimine göre Tişri ayının on beşinci günü kutlanır. Sukot Bayramı’nda yedi gün boyunca her gün birisi için olmak üzere Hz. İbrahim, Hz. İshak, Hz. Yakub, Hz. Yusuf, Hz. Musa, Hz. Harun ve Hz. Davud için sukalarda yemek geleneiktir. Suka; tahtadan yapılan, dallarla ve bitkilerle üstü örtülen, yukarı bakıldığı zaman gökyüzü, yıldızlar ve sembolik manada cennetin görüldüğü çardağa verilen isimdir. Bk. Durmuş Arık, “Sukot”, *Kavram Atlası Dinler Taihi I*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, s. 71.

⁹¹ Rumeysa Bektaş, *Yahudilikte İtikâdi Sapkınlıklar ve Cezaları*, dan. Yasin Meral, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020, s. 105.

Herem cezasına çarptırılmış kişi, yas tutmanın kurallarından⁹²biri olan elbiseleri yırtma kuralı⁹³ hariç diğer kaideleri yerine getirmelidir. Bununla beraber yakın ailesi hariç herkes suçlu kimseden uzak durmalıdır.⁹⁴ İbn Meymûn'un Mişne Tora eserinde dışlanan kişiye karşı uygulanması gereken kuralları ifade eder:

“Dışlanan kişi ve onunla temas halinde olanların uyması gereken uygulamalar nelerdir?”

a) Dışlama dönemi boyunca yas tutan biri gibi, saçını kesmesi veya giysilerini yıkaması yasaklanır.

b) Zimmun⁹⁵a dâhil edilmez ve on kişi gerektiren herhangi bir konuda on kişilik bir kurula dâhil edilmez.

c) Kimse onun dört arşın yakınına oturmamalıdır.

Ancak, başkalarına öğretebilir ve başkaları ona öğretebilir. İşe alınabilir ve başkalarını işe alabilir. Yasağın altında ölürse, mahkeme bir elçi gönderir ve sanki topluluktan ayrıldığı için taşlanıyormuş gibi tabutuna bir taş koyar. Gereksiz sözler söylenmez ve cenazesi takip edilmez.”⁹⁶

Toplumun bir üyesinin kamusal olarak kınanması ve sosyal çevreden çıkarılması olarak kabul edilebilen herem cezası, Ölü Deniz Tarikatları arasında da kullanıldığına dair rivayetler bulunmakla birlikte Antik Çağ'dan beri yaygın olarak kullanılmıştır. Orta Çağ Yahudi toplulukları arasında dışlama süreci dışlama niyetinin duyurulması ve dışlama eylemi olmak üzere iki adımdan oluşmuştur. Dışlama, kişinin artık topluluğun bir üyesi olarak kabul edilmediğini, onunla dua etme, yanına oturma yahut onunla konuşma yasağı içermektedir. Dışlama cezasına mümkün olduğunca az başvuran Avrupa'daki din adamları cezayı kullanacağı zaman da topluluğun onayı ile gerçekleştirmiştir. Herem cezası uygulanacağı zaman din adamı sinagogda cezayı ilân etmiş ve bireyin topluluktan çıkarılmasının nedeni

⁹² Ayrıca bk. Ahmet Güç, “Yahudilikte Defn ve Sonrasına Ait Gelenekler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 10, sy. 1, 2001, ss. 63-78.

⁹³ *Yaratılış* 37:34, *II. Samuel* 1:11; 3:31; 13:31, *Eyüp* 1:20.

⁹⁴ Rumeysa Bektaş, *Yahudilikte İtikâdi Sapkınlıklar ve Cezaları*, dan. Yasin Meral, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020, s. 106.

⁹⁵ Zimmun, Yahudi yemek dualarının bir parçasıdır ve üç veya daha fazla kişi bir araya geldiğinde bir zimmun yaparlar. Zimmun, bir grup insanın bir araya gelmesi ve Tanrı'ya şükranlarını ifade etmesi için bir fırsat olarak görülmektedir. Bu dualar, özellikle yemek sonrası, Yahudi geleneksel uygulamalarında sık sık yapılır. Bk. Rav Yair Kahn, “Zimmun”, *The Israel Koschitzky Torat Har Etzion*, <https://www.etzion.org.il/en/halakha/studies-halakha/philosophy-halakha/zimmun> (08.05.2023)

⁹⁶İbn Meymûn, *Sefer Hamada, Talmud Tora 7:4, Chabad.org*, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/911561/jewish/Talmud-Torah-Chapter-Seven.htm (08.05.2023)

hakkında açıklama yapmıştır.⁹⁷ Herem öncelikle açık bir tabutun önünde şofar⁹⁸ çalınarak duyurulmuştur. Cemaat lideri Kutsal Kitab'tan alınmış lânetleri herem cezasına mahkûm edilen kişiye yönelik yüksek sesle söylerken topluluk yas tutar gibi siyah mumlar tutmuştur. Son adım olarak halka herem cezasına çarptırılan kişiyle hiçbir şekilde ilişki kurmamaları yönünde bir açık uyarı yapılması esnasında topluluk da sembolik olarak mumları söndürmüştür.⁹⁹ Herem uygulamasıyla toplumsal dışlanmaya maruz kalan bir kişinin çocuklarına Brit Mila¹⁰⁰ töreni yapılması, evlendirilmesi veya Yahudi okuluna gönderilmesi yasaklanabilmekteydi. Dinî ritüellerden men edilen kişiye Tora okuması ve dinlemesi yasaklanmıştır. Cezaya çarptırılan kişinin ölümü durumunda günahkâr bir kişi olarak taşlanmaya müstahak olduğunu îmâ etmesi için tabutunun üzerine bir taş konulmuştur.¹⁰¹

Herem cezasının toplum arasında yaygınlaştığı zamana paralel olarak etkisinin ve gücünün kaybolduğu ifade edilmektedir. Ortodokslukla uyumsuz veya tehlikeli görülen her türlü sapma veya uymama biçimi için herem cezası standart rabbinik tepki haline gelmiştir. Bu sebeple günümüzde bazı aşırı Ortodoks otoriteler tarafından uygulanmaktadır. Ancak etkilenen kişiler kendilerini bu kararlara bağlı hissetmemelerinden dolayı herem cezasının korkutucu veya etkili olmaktan çıkmış olduğu belirtilmektedir.¹⁰² Dışlamanın esas olduğu herem cezasına zamanla eleştiriler olsa da başvurulan ceza türlerinden biri olmuştur. Son zamanlarda bazı Yahudiler tarafından eleştiriye tâbî tutulmasının sebeplerine bir örnek olarak Eliezer ben

⁹⁷ Tsurriel Rashi ve Hananel Rosenberg, “Shaming in Judaism Past, Present, Future”, *Journal of Religion & Society*, sy. 19, 2017, s. 20.

⁹⁸ Şofar, Yahudilikte kullanılan bir nefesli çalgıdır. Genellikle koyun boynuzundan yapılmıştır ve Yahudi dininde özellikle Yom Kippur ve Roş Haşanah gibi önemli bayramlarda kullanılır. Şofar, insanları Tanrı'nın hüküm ve adaletine çağırmak ve uyanık olmalarını hatırlatmak için kullanılır. Kutsal metinlerde şofardan Sina Dağı'ndaki tecelli, İsrailoğullarının savaşa daveti, bir kralın meshedilmesi, mâbet hizmetleri, Şabat'ın başlangıcı gibi konularla ilgili olarak bahsedilir. Bk. Durmuş Arık, “Şofar”, *Kavram Atlası Dinler Taihi 1*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, s. 63.

⁹⁹ “Excommunication”, *Jewish History*, <https://www.jewishhistory.org/excommunication/> (08.05.2023)

¹⁰⁰ Brit Mila, Yahudilikte erkek çocuklarının doğumundan sekizinci gün sonra uygulanan bir dinî uygulamadır. Bu uygulama, çocuğun bedeninden bir parça alınarak Yahudi topluluğuna katılımının işaretlenmesini sağlar. Bu uygulama, Yahudi erkek çocuklarının kimliklerinin ve bağlılıklarının güçlendirilmesi için önemli bir ritüel olarak kabul edilmektedir. Brit Mila geleneği Yahudiler nezdinde bugün aynı canlılıkta uygulanmaktadır. Bk. Mehmet Aydın, “Brit Mila”, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Güncelleştirilmiş 2. Baskı, Literatürk Yayınları, Konya, 2018, ss. 132-133.

¹⁰¹ Merve Pekalkan, *Kur'an ve Tevrat'ta Büyük Günahlar*, dan. Ayşe Betül Oruç, Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 22.

¹⁰² “Herem”, *Encyclopedia*, <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/herem> (08.05.2023)

Hirkanus'un¹⁰³ diğer din adamları tarafından ziyaret edilmesine devam edilmesi gösterilebilir.¹⁰⁴

Bir nevî kişinin sosyal ve ekonomik hakları elinden alınarak uygulanan herem cezası farklı coğrafyalarda çeşitli sebepler ile insanları tehdit amacıyla kullanılmıştır. Herem cezasının kişiyi cezalandıran ve caydırıcı bir uygulama olmasının yanı sıra toplumun diğer üyelerine bir uyarı niteliği taşıyan bir disiplin yöntemi olarak kabul edilmiştir. Herem cezası ile topluluktan çıkarılan kişinin; dinî, sosyal ve ekonomik hayatı kökten değişmiştir.¹⁰⁵ Yahudi geleneğine karşı bir eylem ya da söylem durumu, vergi ödememe gibi sebepler kişiyi herem cezasına çarptırılma olasılığı ile karşı karşıya getirmiştir. Bazı Ultra-Ortodoks Yahudi cemaatleri tarafından toplumdaki bozulma ve günahlardan rahatsız olmaları sebebi ile cezanın yeniden uygulanması gerektiği yönündeki beyanlara rastlanmaktadır. Bunlara rağmen günümüzde herem uygulamasına rastlanmadığı belirtilmektedir.¹⁰⁶

1.1.4. Yahudilikte Sapkın Kabul Edilmiş Kimseler İçin Kullanılan İsimlendirmeler

Yahudilikte; inanç ve uygulama açısından cemaatten ayrılan, farklı fikirlere sahip olan kişilere yönelik çeşitli terimler kullanılmaktadır. Söz konusu kişilerin derecesine ve yaptıkları eylemlere göre terimler değişiklik göstermektedir. Bu terimler arasında apikoros, hitsonim, kofer, kotsets be-neti'ot, meşumad, min, mumar, poreş mi-darhey tsibur, poş'ey Yisrael ve zaken mamre gibi isimlendirmeler bulunmaktadır.¹⁰⁷

Akademik literatürde “Apikoros” genellikle rabbinik geleneği reddeden bir kişi olarak tanımlanmaktadır. Kelimenin kökeninin “Epikürçülük”¹⁰⁸ ile ilgili Yunanca “Ἐπικουρος”tan

¹⁰³ II. Mâbed Dönemi'nde farklı akademiler arası görüş ayrılıkları sebebiyle tecrit cezasına çarptırılan ünlü Yahudi hahamlarından biridir. Bk. “Eliezer Ben Hyrcanus”, *Encyclopedia*, <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/eliezer-ben-hyrcanus> (15.05.2023) Ayrıca bk. Yasin Meral, *Yahudi Kutsal Metin Geleneğinde Tevrat'ın Bâtınî Yorumu*, ed. Mustafa Öztürk, Kuramer Yayınları, İstanbul, 2018.

¹⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. “Excommunication”, *Jewish History*, <https://www.jewishhistory.org/excommunication/> (25.04.2023)

¹⁰⁵ Yasin Meral, “Spinoza'nın Teolojik-Politik İncelemesi'nde Tanah Eleştirisi”, *Mukaddime*, c. 6, sy. 1, 2015, s. 20

¹⁰⁶ Rumeysa Bektaş, *Yahudilikte İtikâdi Sapkınlıklar ve Cezaları*, dan. Yasin Meral, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020, s. 109.

¹⁰⁷ Rumeysa Bektaş, “Yahudilikte İtikâdi Bir Sapkınlık Türü Olarak Apikoros”, *Oksident: Yahudilik, Hıristiyanlık ve Batı Araştırmaları Dergisi*, c. 3, sy. 2, 2021, s. 215.

¹⁰⁸ Epikürçülük, M.Ö. III. yy.'da Yunan filozof Epikuros'un öğretilerine dayanan bir felsefi akımdır. Epikuros, özgürce ve mutlu bir hayat için, fiziksel hazların peşinde koşmanın en iyi yol olduğunu savunmuştur. Epikürçülük, bir felsefi akım olarak, insan mutluluğunu ve hayatın anlamını araştıran bir felsefe olarak tanımlanabilir.

geldiği kabul görmüştür. Buna rağmen bazı din adamları, Yunanca kökenini görmezden gelerek ya da bîhaber biçimde kelimenin Sanhedrin¹⁰⁹ Kitab'ı 10:1 pasajına¹¹⁰ istinâden Aramice kökenli “terkedilmiş” anlamındaki “hefker” kavramıyla ilişkili olduğunu düşünmüş ya da öyle kabul etmişlerdir. III. ve IV. dönem Amoraimler'i¹¹¹, Sanhedrin Kitab'ı 99b-100a pasajlarında bahsedilenleri kapsayacak şekilde Tora'nın emirlerini reddeden veya alay eden herkesi Apikoros kategorisine dâhil etmişlerdir. Bahsedilen pasajlarda Kutsal Kitab'ın göksel kökenini ve emirlerini reddeden kişiler “Apikoros” olarak tanımlanmıştır. Kutsal Kitab dışında yazılı kaynakları okuyan ve yaralanmalara yönelik şifa için “Mısır'a koyduğum hastalıkların hiçbirini üzerinize getirmeyeceğim” şeklinde dua okuyan kişiler Apikoros'a örnek olarak gösterilmiştir.¹¹² İbn Meymûn “Apikoros” kavramını daha kesin bir teolojik tanıma kavuşturmuştur:

“Aşağıdaki üç sınıf ‘apikoresim’ olarak adlandırılır:

1. *Tanrı tarafından gelen hiçbir peygamberlik veya insan kalbi tarafından elde edilen bilgelik olmadığını söyleyen kişi;*
2. *Öğretmenimiz Musa'nın peygamberlik gücünü inkâr eden kişi;*

Epikürcüler, mutluluğun fiziksel hazlarda ve duygusal tatminde yattığını, acıdan kaçınmanın ise insan hayatının amacı olduğunu savunmuşlardır. Bu felsefe, antik dönemden bu yana birçok tartışmaya yol açmış ve felsefe tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bk. Esra Yıldız Turan, “İlkçağ Felsefesinde Faydacılığın Temelleri”, *Atatürk İletişim Dergisi*, sy. 8, 2015, ss. 249-258.

¹⁰⁹ Sanhedrin, Yahudi kanonik edebiyatının bir parçası olan Mişna ve Talmud'da yer alan bir metindir. Yargı sistemi, cezalar, kanunların yorumlanması ve diğer konular hakkında Yahudi hukukunun temelini oluşturduğu kabul edilir. Ayrıca Yahudi dinî liderlerinin tarihine dair bilgi de sunan eser bu liderlerin hayatları, eylemleri ve fikirleri hakkında detaylı bilgi verir. Sanhedrin, Yahudi hukuk geleneğinin önemli bir parçası olarak kabul edilir. Bk. “Sanhedrin”, *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/sanhedrin> (20.05.2023)

¹¹⁰ Tüm Yahudi halkı, günahkârlar ve mahkeme tarafından idam cezası verilmiş olanlar dahi, gelecek dünyada pay sahibidir. Bu, İşaya 60:21'de belirtildiği gibi “ve halkın hepsi doğru olacaklar, sonsuza kadar yeryüzünü miras alacaklar, benim ellerimle dikilen filiz, benim yaptığım iş, adımın yüceltilmesi için” ifadesiyle açıklanmaktadır. Ancak bunun istisnaları da vardır. Mitzvot'lardan pek çok sayıda yerine getirilse bile şu kişiler gelecek dünyada pay sahibi değildirler: Tora'dan ölümden sonra dirilişin olmadığını söyleyen, Tora'nın gökyüzünden gelmediğini söyleyen ve Tora âlimleri ve öğrettikleri Tora'ya hakaret eden apikoros. Rabbi Akiva'ya göre, istisnalara dahil olanlar arasında dış kaynaklı literatür okuyanlar ve bir yarının üzerinde fısıldayarak şifa duası okuyanlar da bulunur: “Sana Mısır'a yerleştirdiğim herhangi bir hastalığı senin üzerine koymayacağım, çünkü ben Rabbin, senin Şifacın” (Mısırdan Çıkış 15:26). Böyle yaptığı için Tanrı'nın isminin kutsallığına saygısızlık eder ve dolayısıyla gelecek dünyada pay sahibi olmaz. Abba Shaul'a göre, istisnalara dâhil olanlar arasında Tanrı'nın ismini, harfleriyle yazıldığı gibi telaffuz edenler de bulunur. Bk. Mişna, Sanhedrin 10:1, *Sefaria*, https://www.sefaria.org/Mishnah_Sanhedrin.10.1?lang=bi (16.05.2023)

¹¹¹ Talmudik Yahudiliğin ilk dönemlerinde, M.S. III.-V. yy. arasında yaşamış olan ve Talmud'un yorumu ve açıklamasını yapan Yahudi hahamlardır. Amoraimler, Talmudik literatürün en önemli yazarları olarak kabul edilmiştir ve Yahudi hukukunun gelişiminde önemli bir rol oynamışlardır. Talmud, bu dönemde toplumda yaşanan sorunlar ve uygulamalar hakkında tartışmaları kaydetmek için bir araç olarak kullanılmıştır. Amoraimler, bu tartışmaları Talmud'a kaydederek, Yahudi hukukunun kaynağı olan Tora ve Misna ile ilgili yorumlarını yapmışlardır. Ayrıca, Talmudik Yahudiliğin anahtar konuları olan etik, teoloji, filozofi ve mitoloji konularında da çalışmalar yapmışlardır. Bk. “Ancient Jewish History: Amoraim”, *Jewish Virtual Library*, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/amoraim> (07.06.2023)

¹¹²“Apikoros”, *Jewish Virtual Library*, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/apikoros> (08.05.2023)

3. *Tanrı'nın insanların işlerine dair hiçbir bilgisi olmadığını iddia eden kişi.*¹¹³

Apikoroslar ve apikorosluğun tanımı, Yahudi düşüncesinde önemli konulardan biridir. Mişne Tora'da Apikoroslar, peygamberlik ve Tanrı'ya inanç konularında sapkın görüşlere sahip olan kimseler olarak tarif edilmiştir. Yahudi toplumunda dışlanmış kişiler olan Apikorosların âhirette de cezalandırılacaklarına inanılır. Yahudi olsalar bile gelecekteki dünyada payları olmayacaklarına inanılmaktadır.¹¹⁴ Bu inanç Yahudi toplumunda apikorosluğun ciddî bir suç olduğunu göstermektedir. Mişne Tora'nın bu tanımı, Yahudi düşüncesinde peygamberlik ve Tanrı'ya inanç konularında doğru öğretiye bağlılığın önemini vurgulamaktadır. Ayrıca bu tanım Yahudi toplumunun sıkı bir şekilde tuttuğu inanç ilkelerine ve toplumsal normlara uygun davranmanın gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu sebeple Yahudi toplumunda toplumsal normların korunması ve Yahudi inancının devamı için Apikorosluğun reddedilmesi ve doğru öğretiye bağlılık büyük önem taşımaktadır.

Kelime anlamıyla “dışarıdakiler, yabancılar” olarak ifade edilen “Hitsonim” kavramı Kutsal Kitab'tan tamamen ayrı olan yazılar için kullanılmıştır ve bu tür metinlerin okunması yasaklanmıştır. Yahudilikte zaman içinde bahsedilen apokrif metinler¹¹⁵ kullanımdan düşmüştür. “Hitsonim” isimlendirmesi itikâdî olarak sapkın kabul edilen sözler söyleyen yahut sapkın davranışlarda bulunan kişileri ifade etmek için kullanılmıştır. “Hitsonim” kavramı geleneksel Yahudi düşüncesinin dışında kalan her şeyi kapsayan genel bir kavramdır.

“İnkâr etmek” anlamına gelen “kafar” fiilinden türetilen bir kavram olan “Kofer” ise bir inanç veya öğretiyi inkâr eden kişiyi ifade etmektedir. “Kofer” dinî inkârla ilişkilendirilmiş olsa da herhangi bir inkâr türü için kullanılabilir. İnkâr edilen tür, “Kofer”e eklenen ek tarafından belirtilmektedir. “Kofer” kavramı Yahudi inancının sınırlarını belirlemesi ve koruması bakımından Yahudi teolojisinde önemli bir role sahiptir. Yahudi edebiyatında kullanılan “Kofer ba-Torah” kavramı, Tora'nın ilâhî kökenini yahut sözlü Tora'nın ve öğretmenlerinin otoritesini inkâr edenleri ifade etmektedir. Ayrıca bu isimlendirme,

¹¹³ İbn Meymûn, Yad, Teşuvah 3:8, *Chabad.org*, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/911896/jewish/Teshuvah-Chapter-Three.htm (11.05.2023)

¹¹⁴ Rumeysa Bektaş, “Yahudilikte İtikâdî Bir Sapkınlık Türü Olarak Apikoros”, *Oksident: Yahudilik, Hıristiyanlık ve Batı Araştırmaları Dergisi*, c. 3, sy. 2, 2021, s. 225.

¹¹⁵ Apokrif metinler, Kutsal Kitap dışındaki eserlerdir ve genellikle Hıristiyanlık ve Yahudilikle ilişkilidir. Bu metinler, dinî inançlar ve uygulamalar hakkında ek bilgiler veya alternatif görüşler içerebilirler. Ancak, Kutsal Kitap'ın kanonik kabul edilen kitaplarının dışında oldukları için, resmi olarak din tarafından tanınmazlar ve kanonik metinlerin aksine otorite kabul edilmezler. Bkz. Mehmet Aydın, “Apokrif”, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Güncelleştirilmiş 2. Baskı, Literatürk Yayınları, Konya, 2018, ss. 46-50.

Yahudiliğin temel ve zorunlu dogmalarını inkâr edenleri de kapsamaktadır. İbn Meymûn bu kimselerin özelliklerini tarif etmiştir:

“Aşağıdaki üç kişi “koferim ba-Torah” olarak adlandırılır:

1. Tora'nın Tanrı'dan gelmediğini söyleyen kişi: O, sadece bir âyet veya harfin Musa tarafından kendi kendine söylendiğini söylese bile bir koferdir;
2. Zadok ve Boethus gibi Tora'nın geleneksel yorumunu inkâr eden ve bunu ilân eden otoritelere karşı çıkanlar;
3. Nazareneliler ve Müslümanlar gibi Rabbin eskiyi yeni bir düzenleme yerine verdiğini ve başlangıçta ilâhî olan Yasayı kaldırdığını söyleyenler.”¹¹⁶

“Kotsets be-neti'ot” kavramı “bitki koparan” anlamına gelmektedir. Yahudilikte iman esaslarını oluşturan İbn Meymûn'a göre bu esasları reddeden kişi veya kişiler Yahudilik esaslarını inkâr ettiği için İsrail topluluğundan çıkarılmalıdır. Topluluktan çıkarılması gereken sapkın kimseler için kullanılan isimlendirmelerden biri de “Kotsets be-neti'ot” kavramıdır.¹¹⁷

Yahudi dinî literatüründe, din değiştirme eylemini ifade eden “Mumar” ve “Meşumad” kavramları zaman zaman eş anlamlı olarak kullanılmıştır. “Mumar” ve “Meşumad” terimleri arasındaki farklılıklar Yahudi dinî literatürünün gelişim sürecindeki değişimleri yansıtmaktadır. Özellikle ilk dönemlerde “Mumar” daha yaygın kullanılıyorken sonraki dönemlerde “Meşumad” kavramı daha çok tercih edilmiştir. Ancak bu kavramların aynı anlamda ifade edilmesi bilginlerin yazılarında karışıklıklara sebebiyet vermiştir. Yahudi dinî literatürüne ilişkin çalışmalarda bu sebeple zaman dilimleri ve yazarların tercihleri dikkate alınarak doğru anlam çıkarılabilmektedir.¹¹⁸ “Meşumad” tâbiri başlangıçta baskı sebebiyle dinlerinden dönenleri tanımlamak için kullanılan bir kavramken zamanla kelimenin kapsamı genişlemiş ve her türlü din değiştirme eylemini ifade eden bir tâbir haline gelmiştir. Babil Talmudu'nda¹¹⁹ bir

¹¹⁶İbn Meymûn, Yad, Teşuvah 3:8, Chabad.org, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/911896/jewish/Teshuvah-Chapter-Three.htm (10.05.2023)

¹¹⁷ Rumeysa Bektaş, “Yahudilikte İtikâdî Bir Sapkınlık Türü Olarak Apikoros”, *Oksident: Yahudilik, Hristiyanlık ve Batı Araştırmaları Dergisi*, c. 3, sy. 2, 2021, s. 215.

¹¹⁸ Solomon Zeitlin, “Mumar and Meshumad”, *Pennsylvania Üniversitesi Yayınları*, c. 54, sy. 1, 1963, s. 86.

¹¹⁹ Babil Talmudu, Yahudi dininin en önemli yazılı kaynaklarından biridir ve M.S. III. ile V. yüzyıllar arasında Babil'de derlenmiştir. Bu eser, Tanah'a ek olarak Yahudi hukukunu, etiği, felsefesi ve gelenekleri de içerir. Babil Talmudu, birçok hukukî karar ve görüş içerir. Bu kararlar ve görüşler, Yahudi hukukunun gelişimine ve şekillenmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca, metin içindeki felsefi tartışmaların ve hikâyelerin, Yahudi düşüncesinin ve inançlarının anlaşılmasına yardımcı olduğu düşünülmektedir. Babil Talmud'u, günümüzde hala Yahudi toplumunun hayatında önemli bir rol oynamaktadır ve geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmektedir. Bk. Rabbi Jill Jacobs, “Tale of Two Talmuds: Jerusalem and Babylonian”, *My Jewish Learning*, <https://www.myjewishlearning.com/article/tale-of-two-talmuds/> (12.05.2023)

kişinin başka bir dine dönmesini ifade eden isimlendirme “Mumar” olarak yer almaktadır. Ancak bunun yerine el yazmalarında “Meşumad” tâbiri kullanılmıştır. Benzer şekilde Filistin Talmudu’nda,¹²⁰ bir kişinin başka bir dine dönmesini ifade etmek için “Meşumad” kavramından yararlanılmıştır. Bunlar göz önüne alındığı zaman Yahudilikten başka bir dine dönen Yahudi için orijinal terimin “Meşumad” olduğu varsayılmaktadır.¹²¹

“Min” kavramından ise Talmud ve Midraş’ta¹²² sapkın ya da mezhep mensubu olarak kabul edilen kişiyi belirtmek için yararlanılmıştır. Kelimenin etimolojisi kesin olarak bilinmemekle birlikte muhtemel açıklama “Minim” kelimesine dayandığı yönündedir. Bu kelime, rabbinik İbranicede “mezhep” anlamında ifade edilmiştir. Benzer şekilde “goy” tâbiri başlangıçta Kutsal Kitap’ta “ulus” anlamına gelirken daha sonra “Yahudi olmayan” anlamını kazanmıştır. “Min” kelimesi de mezhep mensubu anlamında değerlendirilmiştir. “Min” kavramı sadece Yahudi mezhep mensuplarına atıfta bulunarak Yahudi olmayanları kapsamamaktadır. Talmud ve Midraş’ta zaman dilimlerine göre farklı mezhep mensupları için ifade edilmiştir. İbn Meymûn bu isimlendirmeye kimlerin dâhil edileceğini açıklamıştır:

“Beş kişi minim olarak adlandırılır:

1. *Tanrı’nın olmadığını ve dünyanın bir lideri olmadığını söyleyen kişi;*
2. *Dünyanın birden fazla lideri olduğunu söyleyen kişi;*
3. *Evrenin yaratıcısına bir beden ve şekil atfeden kişi;*
4. *Tanrı’nın yalnız olmadığını ve dünyanın başlangıcında her şeyin yaratıcısı olmadığını söyleyen kişi;*

¹²⁰ Filistin Talmudu, Babil Talmudu’na benzer şekilde Yahudi hukukunun ve geleneklerinin bir derlemesi olan ve halakha, aggadah ve hikâyeleri içeren bir metindir. Babil Talmudu’na benzer şekilde, Filistin Talmudu da Mişna üzerine inşa edilmiştir ve Mişna yorumları, tartışmaları ve açıklamaları içerir. Filistin Talmudu’nun oluşumu M.S. II. yüzyıldan itibaren başlamıştır ve M.S. IV. yüzyılda tamamlanmıştır. Babil Talmudu’ndan farklı olarak, Filistin Talmudu’nun metinleri Kudüs’teki Yahudi öğrenciler tarafından derlenmiştir. Filistin Talmudu, Babil Talmudu’na göre daha kısa ve daha az ayrıntılıdır, ancak Yahudi hukukunun yorumlanması ve uygulanması için önemli bir kaynaktır. Bk. Rabbi Jill Jacobs, “Tale of Two Talmuds: Jerusalem and Babylonian”, *My Jewish Learning*, <https://www.myjewishlearning.com/article/tale-of-two-talmuds/> (12.05.2023)

¹²¹ Solomon Zeitlin, “Mumar and Meshumad”, *Pennsylvania Üniversitesi Yayınları*, c. 54, sy. 1, 1963, s. 86.

¹²² Midraş, Yahudilikte Kutsal Kitap yorumlama geleneğine verilen isimdir. Midraş, Yahudi Kutsal Kitabı’nın ilk beş kitabının yorumlanması, açıklanması ve açığa çıkarılması amacıyla yazılan tefsir türü eserlerdir. Midraşlar, Kutsal Kitap’ta yer alan hikâyeleri, öğretileri ve diğer metinleri ele alarak, bunların anlamlarını ve uygulamalarını açıklamayı amaçlar. Midraşlar, Yahudi halkının tarihi, gelenekleri ve dini uygulamaları hakkında da bilgi sağlarlar. Midraşlar genellikle öğrenimli rahipler ve bilginler tarafından yazılmıştır ve genellikle alegorik, sembolik ve manevi yorumlar içerirler. Bk. Mehmet Aydın, “Midraş”, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Güncelleştirilmiş 2. Baskı, Literatürk Yayınları, Konya, 2018, ss. 535-536.

5. *Kendisiyle Tanrı arasında aracılık eden bir yıldız veya takımyıldız tapınan kişi.*¹²³

“Poreş mi-darhey tsibur” isimlendirmesi, Yahudi toplumunun kararlarına uymayan ve geleneklerinden sapmış kişileri ifade eden bir kavramdır. Bu durum, teolojik bir sapkınlık olarak değil, cemaatten ayrılmak ve toplumun normlarına uymamak olarak görülür.¹²⁴ Günah işledikleri ve gelecek dünyada cezalandırılacakları inancı, bu kişilerin sapkın olarak nitelendirilmelerine sebep olmuştur.¹²⁵ Sanhedrin Kitab’ı 8b pasajından hareketle kullanılan bu kavramdan, Yahudi hukukunda halkın kararlarına uymayan veya halkın çıkarlarına aykırı davranan bir kişiyi tanımlamak için yararlanılmaktadır. Bu Halkın önde gelenleri veya rabbilerin kararlarına uymayan kişileri ifade etmek için dinî yazılarda sıklıkla kullanılan “Poreş mi-darhey tsibur” kavramı ile nitelenen kişiler, Yahudi toplumunda dışlanma veya ayrılma durumuyla karşı karşıya kalmışlardır.

İbranice kökenli bir ifade olan “Poş’ey Yisrael” tâbiri, “İsrail’den ayrılanlar” anlamına gelmektedir. Bu isimlendirme, Yahudi topluluğundan ayrılan veya toplulukla bağlarını koparan kişileri tanımlamaktadır. Bu bağlar; din, kültür, tarih veya diğer toplumsal faktörlere dayanmaktadır. Bu isimlendirme toplumun normlarına uyum göstermeyen veya bunlarla bağlarını koparan bireylerin tanımlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Günah işlemiş Yahudilere verilen bir tamlama olan “Poş’ey Yisrael” kavramı ile nitelendirilenler Yahudi cemaatinin bir parçası olmalarına rağmen günahları nedeniyle diğer Yahudilerden ayrılmaktadır. Yahudi âlimler arasında bazıları, bu kişilerin âhirette “goy” yani Yahudi olmayan ve cehennemle cezalandırılan biri olacağını söylerken bazıları da Yahudi oldukları için “Poş’ey Yisrael”in cehennem ateşinden muaf tutulabileceği yorumunu yapmıştır.

Kelime anlamı “isyankâr yaşlı” olan Zaken mamre isimlendirilmesinin Kudüs’ün Beyt Din kararına karşı duran isyankâr ihtiyar hâkim için kullanıldığı bilinmektedir. İsimlendirmenin tarihi Tanah’a kadar uzanmaktadır.¹²⁶ Pasajlarda “*Eğer kentlerinizde adam öldürme, dava, saldırı konusunda yargılamada sizi aşan sorunlarla karşılaşırsanız, Tanrınız Rabbin seçeceği yere gidin. Sorunlarınızı Levili kâhinlere ve o dönemde görevli yargıca götürüp soruşturun.*

¹²³İbn Meymûn, Yad, Teşuvah 3:8, [Chabad.org, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/911896/jewish/Teshuvah-Chapter-Three.htm](https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/911896/jewish/Teshuvah-Chapter-Three.htm) (16.05.2023)

¹²⁴ Rumeysa Bektaş, *Yahudilikte İtikâdi Sapkınlıklar ve Cezaları*, dan. Yasin Meral, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020, ss. 62-63.

¹²⁵ Rumeysa Bektaş, “Yahudilikte İtikâdi Bir Sapkınlık Türü Olarak Apikoros”, *Oksident: Yahudilik, Hıristiyanlık ve Batı Araştırmaları Dergisi*, c. 3, sy. 2, 2021, s. 215.

¹²⁶ a.g.e., s. 65.

*Yargı kararını onlar size bildirecekler. Rabbin seçeceği yerden size bildirilen karara uymalı, size verilen öğüdü tutmaya dikkat etmelisiniz. Size öğretilen yasa ve verilen karar uyarınca davranın. Size bildirilenin dışına çıkmayın. Orada, Tanrınız Rabbin önünde görev yapan kâhini ya da yargıcı kim dinlemeyip saygısızlık ederse öldürülmeli. İsrail'den kötülüğü atmalısınız*¹²⁷ olarak ifade edilmiştir.

Kudüs'te Moriya Dağı¹²⁸ girişinde, mâbed avlusundaki kapıda ve mâbeddeki Beyt ha-Gazzit'te¹²⁹ üç mahkeme bulunmaktaydı. İlk iki mahkeme 32 üyeden oluşurken, üçüncüsü 71 üyeli büyük Sanhedrin olarak bilinmekteydi. Kentindeki meslektaşlarıyla aynı fikirde olmayan karar veren bir âlim ve meslektaşları Kudüs'e gitmek durumundaydı. Eğer mümkünse âlimler arasında bir karara varılırken ilk olarak Moriya Dağı girişindeki mahkemeye başvurarak fikirlerini dile getirilirdi. Aksi takdirde ikinci mahkemeye başvurulmaktaydı. Eğer ikinci mahkeme de karar veremezse mahkemenin üyeleriyle birlikte Beyt ha-Gazzit'teki Sanhedrin'in huzurunda çıkılmaktaydı. Kentine geri döndükten sonra en yüksek Beyt Din görüşüne karşı karar veya eylem alan âlim, zaken mamre olarak kabul edilip ve ölüm cezasına çarptırılmaktaydı.¹³⁰

Nihâî olarak bakıldığında Yahudilikte sapkın kabul edilmiş kimseler için kullanılan birçok kavram olduğu görülmektedir. Yahudi hukukundaki kuralların sıkı bir şekilde uygulanması, toplumun düzeni ve bütünlüğünün korunması amacı doğrultusunda bu kavramlar kullanılmaktadır. Yahudi hukuk sistemi günümüzde daha çok uzlaşmacı bir yaklaşım benimseyerek tarihî dönemlerde olduğu gibi sert yaptırımlara sıkça başvurmamaktadır.

¹²⁷ *Yasa'nın Tekrarı* 17:8-12.

¹²⁸ Moriya Dağı, Kudüs'te bulunan bir dağdır. Yahudi, Hıristiyan ve İslam inanışlarında önemli bir yeri vardır. Yahudiler için Tapınak Dağı'nın yeridir, Hıristiyanlar için İsa'nın çarmıha gerildiği ve yeniden dirildiği Golgota Tepesi'nin bulunduğu bölgedir ve Müslümanlar için ise Kubbetüs-Sahra'nın bulunduğu bölgedir. Moriya Dağı, İslam dininde Kudüs'ün kutsal mekânlarından biri olarak kabul edilir ve Mescid-i Aksa olarak bilinir. Mescid-i Aksa, Hz. Muhammed'in miraç deneyiminde uğradığı, İslam'ın üçüncü en kutsal mâbedi olarak kabul edilir. Bk. "Jerusalem Archaeological Sites: Mount Moriah", *Jewish Virtual Library*, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/mount-moriah> (08.06.2023)

¹²⁹ Oyma Taşı Odası

¹³⁰ "Zaken Mamre", *Encyclopedia*, <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/zaken-mamre> (08.05.2023)

1.1.5. Yahudilikte Küfür ve Sapkınlık İçin Tövbenin İmkân Durumu

Yahudilikte bir kimsenin Tanrı'ya yönelik sadâkatini yeniden kazanmasına ve kötü davranışlarından arınmasına yardımcı olduğu düşünülen tövbe önemle vurgulanmıştır. Tövbe etmek için her zaman bir fırsat olduğu belirtilmiştir. Diğer taraftan da dinî suçlar olarak kabul edilen küfür ve sapkınlık suçları ciddiye alınıp kabul edilemez davranışlar olarak değerlendirilmiştir. Bu davranışlarda bulunanlar için tövbe, dinî yükümlülükleri yerine getirme ve Tanrı'ya yönelik sadâkati yeniden kazanma açısından önemli olmakla birlikte bu suçlar için tövbe etmenin mümkün olup olmadığı tartışmalı bir konu olmuştur. Birçok Yahudi düşünürü tövbenin mümkün olduğunu savunmuş ancak bazıları bunun mümkün olmadığına inanmışlardır. Bu ayrımın temeli, suçun niteliği ve şiddeti ile ilgisi altında yatmaktadır. Bazı suçlar tövbe ve kefaret yoluyla telâfi edilebilirken bazı suçlar için tövbe etmenin yeterli olmadığı düşünülmektedir. Tövbenin yeterli olup olmadığına dair karar suçun şiddeti ve niteliği dikkate alınarak Yahudi din adamları tarafından verilir. Dinî otoritelerin yargı yetkisi kapsamında değerlendirilen bu kararlar ile suçlu, tövbe yoluyla affedilebilmekte ya da daha ciddi cezalarla karşı karşıya kalabilmektedir.

Yahudilikte Tanrı ve günah anlayışının değişmesi ile günahların affi için yapılan tövbe uygulamaları da etkilenmiştir. Yahudiliğin erken dönemlerinde günahların toplumun bir bütününe kapsadığı zannedildiği için kollektif günah anlayışı ağır basmıştır. Bu dönemlerde günahlara karşı toplumsal yaptırımlar uygulanmıştır.¹³¹ Ancak zaman içinde bireysel sorumluluk daha önemli hale gelmiş ve günahlar kişisel bir sorun olarak ele alınmaya başlamıştır. Bu durum da tövbe uygulamalarının şekil ve içeriğinin farklılaşmasına yol açmıştır.

Tövbe için İbranice kullanılan “Teşuvah” kavramı, “dönmek” anlamına gelen “şuv” kökünden türetilmiştir ve “irtidat” anlamına gelen “Meşuvah” kavramının tam karşıtıdır. “Teşuvah” bir kişinin günah işledikten sonra pişmanlık duyması, Tanrı'ya dönmesi ve doğruluğa doğru ilerleme kaydetmesini içeren bir kavramdır.¹³² Günümüzde bu kelime, iki farklı “dönüş” türünü kapsamaktadır. İlk tür, geleneksel Yahudilik öğretileri ve yaşam şekline geri dönüşü vurgulamaktadır. Bu tür geri dönüşü yapan kişiler genellikle seküler dünyanın alışkanlıklarından ve değerlerinden vazgeçerken rabbinik liderlerin otoritesini ve inançlarını

¹³¹ Hilal Güven, *İlahi Dinlerde Günah*, dan. Abdülkadir Kıyak, Malatya, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020, s. 51.

¹³² Rumeysa Bektaş, *Yahudilikte İtikâdi Sapkınlıklar ve Cezaları*, dan. Yasin Meral, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020, s. 109.

kabul etmektedirler. Diğer tür “teşuvah”, batılı insanlık değerlerini Yahudi inancının ritüelleri ve ahlâkî pozisyonlarıyla birleştiren bir “dönüş” formu olarak görülmüştür. Bu kullanımı ile modern kültürdeki olumlu değerleri terk etmeksizin dinî geleneklerine geri dönmek isteyen modern eğitilmiş Yahudiler için bir model olarak hizmet etmektedir.¹³³

Tanah ve sonrasında yazılmış dinî metinlerde İsrail halkının Tanrı ile olan ilişkisinde tövbenin önemi vurgulanmaktadır. Tövbe etmek, günahların itirafı, pişmanlık ve tekrar etmeme sözü anlamı taşımaktadır. Tanrı'nın bağışlayıcı doğası gereği bu tövbe, kişinin kurtuluşu ve bağışlanması için vazgeçilmez bir şart olarak kabul edilir. Bu sebepten İsrail halkı ve her birey için tövbe; Tanrı'ya yakınlaşmanın, bağışlanmanın ve kurtuluşun yolu olarak görülmektedir. Tevrat ve diğer dinî metinlerde de sık sık vurgulanmakta olan bu konu tövbenin yalnızca sözlü olarak ifade edilmesi değil, aynı zamanda içtenlikle hissedilmesi ve yaşam tarzına yansıtılması gerektiği ile ilgili görülmüştür. Kutsal metinlerinde tövbe ile ilgili olan ifadelerden bazıları şunlardır:

“Doğru olanı yaparsan, seni kabul etmez miyim? Ancak doğru olanı yapmazsan, günah kapıda pusuya yatmış, seni bekliyor. Ona egemen olmalısın.”¹³⁴

“Rab Musa'ya şöyle dedi: “İsrail halkına söyle: ‘Biri buyruklarımdan birinde yasakladığım bir şeyi yapar, bilmeden günah işlerse; mesh edilmiş kâhin günah işleyerek halkını da suçlu kılarsa, işlediği günahıtan ötürü Rabbe günah sunusu olarak kusursuz bir boğa sunmalı.”¹³⁵

“Sana karşı günah işlediği için düşmanlarına yenik düşen halkın İsrail yine sana döner, adını anar, bu tapınakta dua edip yakararak önüne çıkarsa, göklerden kulak ver, halkın İsrail'in günahını bağışla. Onları atalarına verdiğin ülkeye yine kavuştur.”¹³⁶

“Bu yüzden, ey İsrail halkı, sizleri, her birinizi yolunuza göre yargılayacağım. Egemen Rab böyle diyor. Dönün! İsyenlarınızdan dönün! Günahın sizi yıkıma sürüklemesine izin vermeyin. İsyenlarınızı kendinizden uzaklaştırın. Yeni bir yürek, yeni bir ruh edinin.

¹³³ David H. Lincoln, *Repentance*, Free Press, New York, 1988, s. 413.

¹³⁴ *Yaratılış* 4:7

¹³⁵ *Levililer* 4:1-3

¹³⁶ *I. Krallar* 8:33-34

Neden öleceksin, ey İsrail halkı? Çünkü ben kimsenin ölümünden sevinç duymam. Egemen Rab böyle diyor. Öyleyse günahınızdan dönün de yaşayın!”¹³⁷

Yahudi Kutsal metinlerinde Tanrı’ya karşı işlenen suçlar ile insanlara karşı işlenen suçlar arasında ayırım yapılmaktadır. Tanrı’ya karşı işlenmiş olan suçlarda tövbe için Tanrı’ya karşı günah itiraf edilip yasal olarak belirlenmiş bir kurban sunulmalıdır. *“Kişi bu suçlardan birini işlediği zaman, günahını itiraf etmeli”¹³⁸ve “İsrail halkına de ki, ‘Bir erkek ya da kadın, insanın işleyebileceği günahlardan birini işler, Rabbe ihanet ederse o kişi suçlu sayılır. İşlediği günahı itiraf etmeli”¹³⁹pasajlarından hareketle Tanrı’ya karşı işlenen günahın tövbesinde ilk aşama olarak günahın itirafının gerekliliği belirlenmiştir. *“Günahının bedeli olarak Rabbe bir suç sunusu getirmeli. Bu sunu küçükbaş hayvanlardan olmalı. Dişi bir kuzu ya da keçi olabilir. Kâhin kişinin günahını bağışlatacaktır”¹⁴⁰ ibâresinden hareketle de kurban sunulması mevzusu kararlaştırılmıştır. Kurban sunumları hakkında İbn Meymûn, Tanrı hizmetine geri dönüşün araçları olarak sadece tövbe ve Yom Kippur¹⁴¹ töreninin kaldığını vurgulamıştır.¹⁴² İnsanlara karşı işlenen suçların tövbesi ise itiraf ve kurbanın yanında haksız yere elde edilen yahut başkasından saklanan şeyin değerine beşte biri eklenerek geri ödemesi tazminatı ile gerçekleşmektedir.**

Yahudi yazılı kaynaklarında tövbe etmenin farklı yollarına da yer verilmektedir. *“Mispa’da toplanan İsraililer kuyudan su çekip Rabbin önüne döktüler. O gün oruç tuttular ve “Rabbe karşı günah işledik” dediler”¹⁴³ pasajından da örneklendirilebileceği gibi su dökme, dua etme ve oruç tutma bir tövbe yöntemi olarak görülmüştür. *“Bunun üzerine Yeşu giysilerini yırtarak İsrail’in ileri gelenleriyle birlikte başından aşağı toprak döküp Rabbin Sandığı’nın önünde yüzüstü yere kapandı ve akşama dek bu durumda kaldı”¹⁴⁴pasajından da anlaşılacağı**

¹³⁷ Hezekiel 18:30-32

¹³⁸ Levililer 5:5

¹³⁹ Çölde Sayım 5:6-7

¹⁴⁰ Levililer 5:6

¹⁴¹ Yom Kippur, Yahudiler tarafından “kefaret günü” olarak adlandırılan ve Roş Haşanah’tan(Yahudi Yeni Yılı) on gün sonra düzenlenen dinî bir tatildir. Yom Kippur kişinin vicdanıyla hesaplaşarak dua ve yakarışlarla kendini yenilediği, temize çıkmaya gayret ettiği ve Tanrı’ya yaklaşmaya çalıştığı gün olarak kabul edilir. Bu gün, Yahudi inancına göre, insanların günahlarından arınmak için Tanrı’ya yakarması gerektiği gün olarak kabul edilir. Yom Kippur, oruç tutma, dua etme, tövbe etme ve diğer ayinlerle geçirilir. Bk. Durmuş Arık, “Yom Kipur”, *Kavram Atlası Dinler Taihi I*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, s. 73.

¹⁴² David H. Lincoln, *Repentance*, Free Press, New York, 1988, s. 413.

¹⁴³ I. Samuel 7:6

¹⁴⁴ Yeşu 7:6

üzere giysileri yırtma, çuval giyme, yerde oturma ve yerde uyuma gibi kendini incitme yolları da tövbe şekilleri olarak kabul edilmiştir.¹⁴⁵

İbn Meymûn tövbeye engel olabilecek yirmi dört suçtan bahsetmiş ve dört tanesini ciddî günah olarak nitelendirmiştir. İbn Meymûn bu dört günahın tövbesine suçların ciddiyeti sebebiyle Tanrı'nın izin vermediği ifade etmiştir. Bunlar şu şekilde sıralanmıştır:

“Birçok insanı günaha sürükleyen kişi; bu kategoriye, birçok kişiyi olumlu bir görevi yerine getirmekten alıkoyan kişi de dâhildir;

Arkadaşını iyi yoldan kötü yola saptıran kişi; örneğin, putperestliği yaymak için misyonerlik yapan kişi;

Oğlunun kötü etkilerle ilişkili olduğunu gören ve onu uyarmaktan kaçınan kişi. Oğlu onun yönetimi altındadır, onu uyarsa kendisini bu kötü etkilerden ayırmış olacaktır. Dolayısıyla, uyarı yapmaktan kaçınmak, onun günah işlemesine sebep olduğu gibi, diğer insanların eksikliklerine karşı uyarı yapabilecek olan tüm kişileri de içeren bir günah işlemektir.

“Günah işleyeceğim ve sonra tövbe edeceğim” diyen kişi. Bu kategoriye, “Günah işleyeceğim ve Yom Kippur benim için kefaret olacak” diyen kişi de dâhildir.”¹⁴⁶

Talmud'da *“Bilgelik silahtan iyidir; Ama bir deli çıkar, her şeyi berbat eder”¹⁴⁷* pasajı ile işlenen bir günahın birçok iyiliği de yok ettiği belirtilmektedir. Bundan dolayı bir yasağı ihlâl eden kimseye terazinin dengesini sorumluluk yönünde çevirdiği için yazıklar olsun denilmektedir.¹⁴⁸

Yahudi hukukuna göre affetme sürecinde ciddî suçlardan olan küfür ve sapkınlık için teşuvah yapmak veya tövbe etmek önemli bir adımdır. Teşuvah; günahın itiraf edilmesi, pişmanlık duyulması, mümkünse tazminat verilmesi ve bir daha günah işlenmeyeceğine karar verilmesi gibi adımları içermektedir. Tanrı'ya ve Yahudi toplumuna karşı ciddî bir ihlâl olarak kabul edilen küfür ve sapkınlık durumlarında tövbe sürecinin zorlu olduğu kabul edilmiştir.

¹⁴⁵ Kaufmann Kohler, Max Schlesinger, Repentance (Hebr. “teshubah”), *Jewish Encyclopedia*, <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/12680-repentance> (09.05.2023)

¹⁴⁶ Bk. İbn Meymûn, Mişne Tora, Sefer Hamada, Teşuvah 4:1, *Chabad.org*, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/911898/jewish/Teshuvah-Chapter-Four.htm (17.05.2023)

¹⁴⁷ *Vaiz* 9:18

¹⁴⁸ Babil Talmudu, Kiduşin 40b:1, *Sefaria*, <https://www.sefaria.org/Kiddushin.40b.1?lang=bi> (17.05.2023)

Tanrı'ya karşı işlenen bir suç olarak kabul edilen küfür, Yahudilikte ciddî sonuçları olan bir günah olarak görülmektedir. Suçlu, doğrudan Tanrı'dan bağışlanma istemek için teşuvah sürecine girmelidir. Bu süreç; günahı itiraf etme, pişmanlık duyma ve bir daha bu tür bir günah işlemeye karar verme gibi adımları içermektedir. Günah sorumlusunun bazı durumlarda hayır işlemek veya halka açık olarak küfür ettiği ifadeyi geri almak gibi adımlar atması gerekli kabul edilmiştir. Yahudilikte sapkın kimseler için takdir edilen ve ciddî sonuçları olan herem cezası, genellikle son çare olarak uygulanan bir yaptırım olarak kabul edilmiştir. Herem cezası suçlu kişinin toplumdan tamamen dışlanıp bu kişiyle hiçbir şekilde iletişim kurulmamasını gerektirmektedir. Suçlu için oldukça zorlu olabilecek teşuvah süreci ile herem cezasının uygulanması geri alınabilmektedir. Heremin uygulanmaması için; suçlunun gerçek bir pişmanlık göstermesi, suçunu telâfi etmek için hazır olduğunu göstermesi ve suç işlememeye karşı gerçek bir bağlılık göstermesi gerekli görülmüştür. Suçlunun bağışlanmasına yönelik bu durumda Yahudi topluluğu, suçludan bağlılığını göstermesi için oruç tutma veya hayır kurumlarına bağış yapma gibi çeşitli kefâret eylemlerini talep edebilir.¹⁴⁹

Yahudi din âlimleri, “*Doğru kişi doğruluğundan döner de kötülük yaparsa, yaptığı kötülüğün içinde ölecektir. Kötü kişi yaptığı kötülükten döner de âdil ve doğru olanı yaparsa, yaptığı bu işlerle yaşayacaktır*”¹⁵⁰ pasajlarından yola çıkarak, bir kimse hayatı boyunca dürüst ve doğru bir yaşam sürdürse bile hayatının sonunda günaha isyân ettiği takdirde önceki hayatındaki başarılarının ve erdemlerinin göz ardı edileceğini dile getirmişlerdir. Bu söylemlerin yanı sıra hayatı boyunca kötü davranışlar sergileyen kişinin de sonunda tövbe etmesi durumunda geçmişteki kötülüklerinin hatırlanmayacağını belirtmişlerdir.¹⁵¹ Yahudilikte günah işleyen kişinin kendi kurtuluşu ve yenilenmesi için çabalaması gerektiği kabul edildiği için geri dönüp yenilenmeye yol açan tövbe büyük bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Tövbeler Yahudilikte tamamlayıcı bir unsur olarak görülmüştür. Tövbenin Tanrı tarafından kabul edilmesi insanoğluna verilmiş büyük lütuflardan biri olarak değerlendirilmiştir. Ölüm anında dâhî tövbe etmenin mümkünâtı düşüncesi, tövbe kapısının her zaman açık olduğunun göstergesi olarak yorumlanmıştır. Yahudiler için bu durum, ne olursa olsun hala bir çıkış ve geri dönüş yolunun bulunduğunu göstermektedir.¹⁵²

¹⁴⁹ Rumeysa Bektaş, *Yahudilikte İtikâdi Sapkınlıklar ve Cezaları*, dan. Yasin Meral, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020, ss. 107-108.

¹⁵⁰ *Hezekiel* 33:18-19

¹⁵¹ Babil Talmudu, Kiduşin, 40b:3, *Sefaria*, <https://www.sefaria.org/Kiddushin.40b.3?lang=bi> (17.05.2023)

¹⁵² Rumeysa Bektaş, *Yahudilikte İtikâdi Sapkınlıklar ve Cezaları*, dan. Yasin Meral, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020, s. 119.

1.2. Yahudiliğin İrk ya da Din Olarak Görülmesinin Küfür Meselesine Yansımaları

Semâvî dinler arasında ortaya çıkış durumlarına göre en eskisini ihtiva eden Yahudiliğin gelişimi dört evreye göre şekillenmiştir. Bu evreler sırasıyla; İbranilerin dini, Hahamlık Yahudiliği, Orta Çağ Yahudiliği, Modern ve Çağdaş Yahudilik olarak ifade edilebilir.¹⁵³ İbranilerin dini ile Hz. İbrahim'den I. Mâbed'in tahrîbine kadar olan devre¹⁵⁴; Hahamlık Yahudiliği ile ise de I. Mâbed' in yıkımından Talmud'un tamamlanmasına kadar olan devre kastedilmektedir. Orta Çağ Yahudiliği ile Talmud'un tamamlanmasından 1791 yılına kadar olan dönem anlaşılmaktadır.¹⁵⁵ Modern ve Çağdaş Yahudilik ise 1791'den günümüze kadar olan dönemi ihtivâ etmektedir.¹⁵⁶ Tanah'a göre bütün insanlığın atası ilk insan Hz. Âdem'dir.¹⁵⁷ Bu yargıdan hareketle insanlar bir ırk veya millet olarak değil de insan olarak Âdem'de kardeş görülmüş dolayısıyla hepsi Ademî olarak değerlendirilmiştir.¹⁵⁸ Yahudiliğe göre Hz. Nûh insanlığın Hz. Âdem'den sonra ikinci atasıdır ve Yahudilere göre tufandan sonra insanlık Hz. Nûh'un soyundan gelmiştir. Buna istinâden insanlık önce Âdemoğulları, sonra da Nûhoğulları'dır.¹⁵⁹ Tanrı'yla ahit yaparak seçilmişlik fikriyle beslenen "Yahudi kimliği" var olabilmek ve bunu sürdürülebilmek amacı ile karşısına yabancı figür yerleştirmiş ve kendisini diğerlerinden ayırmayı tercih etmiştir.¹⁶⁰ Yahudiliği Yahudilik yapan temel öğretiler ahit olgusuyla şekillenen psikolojik arka plândan hareketle oluşturulmuştur.¹⁶¹

Yahudilikte ahit kavramı Tanrı'nın özellikle İsrailoğulları'yla Sina'da girdiği ilişkiyi ifade etmektedir. Yahudi inancına ahit olgusu, ebedîdir ve karşılıklıdır. Tanrı lûtfu ile İsrailoğulları da Tanrı'ya sadâkatleri ile bu ahdin taraflarıdır.¹⁶² Tanrıyla ahitleşmekle birlikte Hz. İbrâhim ve soyundan gelenler dünyadaki diğer insanlardan ayrılmıştır. Tarih

¹⁵³ Francine Kaufmann-Josy Eisenberg, "Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik", trc. Mehmet Aydın, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 29, 1987, s. 268.

¹⁵⁴ a.g.e., s. 268.

¹⁵⁵ Mehmet Aydın, "Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik 2.Kısım (Talmud Yahudiliği)", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 4, 1991, s. 18.

¹⁵⁶ a.g.e., s. 24.

¹⁵⁷ *Yaratılış 2: 4-24*.

¹⁵⁸ Baki Adam, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2002, s. 21.

¹⁵⁹ Eldar Hasanoğlu, "Nuhi Kimliği Bağlamında Yahudilikte Yabancı Algısı", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, c. 2, sy. 1, 2015, s. 139.

¹⁶⁰ a.g.e., s. 140.

¹⁶¹ Eldar Hasanoğlu, *Temel Kaynaklar Işığında Gerut-Yahudiliğe Geçiş*, 2. Baskı, Divan Kitap, İstanbul, 2018, s. 28.

¹⁶² Eldar Hasanoğlu, "Eski Yakınoğu Kanunname Kültürü Işığında Yahudilikte Ahit Anlayışı", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)*, c. 1, sy. 1, 2015, s. 85.

sahnesine İsrailoğulları'nın etnik bir birlik olarak ilk nüvelerinin bu ahitle atıldığına inanılmaktadır.¹⁶³

Tanah'a göre Sâmî-Ârâmî soydan gelen Hz. İbrâhim, Hz. Âdem'in oğlu Şît yoluyla yirminci kuşak, Hz. Nûh'un oğlu Sam yoluyla onuncu kuşak torunudur.¹⁶⁴ Kutsal Kitab'ta soy ile ilgili pasajla alakalı, “*Babil sürgününün yarattığı kargaşanın ardından, vaat edilmiş topraklara geri dönen İsrail halkının, toplumu ve ülkeyi yeniden yapılandırabilmesi için geçmişini hatırlamaya ihtiyacı vardır. I. ve II. Tarihler Kitapları, sürgünden sonra böyle bir ortamda yazılmıştır. I-IX. bölümlerde geçen soyağaçlarında, çeşitli ailelerin etnik geçmişi yer alır. Böylece İsraililer'in, yıllarca putperest topraklarda kalmış olmalarına karşın, ulusal kimliklerini (dolayısıyla Rab' bin onlara verdiği vaadi) kaybetmedikleri öğretilmeye çalışılır*” şeklindeki açıklama notu¹⁶⁵ etnisiteyi önemsediklerinin örneklerinden biri olarak gösterilebilir. İsrailoğulları'na göre, kutsal metinlerinden hareketle birbirlerine kenetlendikleri en büyük faktör soy bağı olmuştur. Kutsal metinlerinde etnisite bağlamında var olan seçilmişlik kavramı ile diğer ırk ya da kavimlerden ayrı ve üstün olma fikrini benimseme yoluna gitmişlerdir. Yahudilikte etnik bilinç ve hassasiyetin çok yüksek olduğunun işaretlerinden olarak İbrani ve İsrailoğulları kavramlarının kullanılması kabul edilmiştir.¹⁶⁶ “İbrani” isimlendirmesi ile Hz. Nûh'un torunlarından Eber'in soyundan geldiğine Hz. İbrâhim ve Hz. Yâkûb'a kadar olan soy bağındaki kişiler ifade edilmektedir.¹⁶⁷ “İsrailoğulları” tanımlaması ile de Tanrı ile güreşip onu yenmesine dayanılan bir olay sonucunda “İsrail” lâkâbı alan Hz. Yâkûb'un soyundan gelen kimseler kastedilmektedir.¹⁶⁸ Her iki tanımlamada da soy bağında yatan vurgu göze çarpmaktadır. Yahudiliğin ilk dönemlerinde Hıristiyanlıktaki gibi bir misyonerlik gayesi bulunmadığı için sayıca çok olmak önemli görülmemiştir.¹⁶⁹

Yahudi tarihi içerisinde dönüm noktası oluşturabilecek birkaç olay vukû bulmuştur. Etnisite fikrinin ilk defa bu kadar net hissedilebildiği nokta Babil Sürgünü'dür. Sürgün sonrasında gerçekleşen Ezra'nın reformları şüphesiz Yahudi tarihi içerisindeki dönüm

¹⁶³ Eldar Hasanoğlu, *Temel Kaynaklar Işığında Gerut-Yahudiliğe Geçiş*, 2. Baskı, Divan Kitap, İstanbul, 2018, s. 29.

¹⁶⁴ Salime Leyla Gürkan, *İbrahim'den Ezra'ya İsrailoğulları Tarihi*, İSAM Yayınları, Ankara, 2018, s. 31.

¹⁶⁵ *Mısır'dan Çıkış* 1:1;9:44

¹⁶⁶ Eldar Hasanoğlu, *Temel Kaynaklar Işığında Gerut-Yahudiliğe Geçiş*, 2. Baskı, Divan Kitap, İstanbul, 2018, s. 50.

¹⁶⁷ Bk. Salime Leyla Gürkan, “İbrani”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrani> (12.06.2023)

¹⁶⁸ Bk. Ömer Faruk Harman, “İsrâil (Benî İsrâil)”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/israil-beni-israil> (12.06.2023)

¹⁶⁹ Eldar Hasanoğlu, *Temel Kaynaklar Işığında Gerut-Yahudiliğe Geçiş*, 2. Baskı, Divan Kitap, İstanbul, 2018, s. 54.

noktalarından biridir. Zaman içerisinde Babil sürgününe ahlâkî ve dinî sebepler bulan ve diaspora¹⁷⁰ sürecinde yaşadıklarının ardından Yahudiler, Ezra önderliğinde temel dinsel ve kültürel şekillerini oluşturmuştur. M.Ö. 586 yılında Nebukadnezzar¹⁷¹ tarafından Babil'e sürülen Yahudilerin sayısı hakkında “*Bütün Yerusâlim halkını, komutanları, yiğit savaşçıları, zanaatçıları, demircileri, toplam on bin kişiyi sürgün etti. Yahuda halkının en yoksul kesimi dışında kimse kalmadı*”¹⁷² şeklinde kutsal kitapta net bir ifade kullanılırken; bir başka bölümde¹⁷³ sürgün edilenlerin kaç kişi olduğu ile ilgili net bir bilgi verilmemiş ve ifadelerin çelişikliği göze çarpmıştır. Hattâ öyle ki sürgün edilenler övülmüş, sürgüne gitmeyenler yerilmiştir.¹⁷⁴ Sürgünde yaşadıkları diaspora nedeniyle ırklarına ve dinlerine her zamankinden daha fazla sahip çıkan Yahudiler uzun bir süre sürgünde kalmışlardır.¹⁷⁵

Ezra ve Nehemya, Babil sürgünü sonrasında karşımıza çıkan iki önemli şahsiyettir ve bunlar II. Mâbed Dönemi başlarında Yahuda¹⁷⁶,ya gelen ve orada Tevrat'ın emirlerine göre Yahudi toplumunda reformlar yapan iki liderdir.¹⁷⁷Sürekli beraber zikredilen bu liderlerden Ezra, toplum için dinî bir temel sağlamaya çalışmışken, Nehemya daha ziyade politik işlerle meşgul olmuştur.¹⁷⁸ Ezra'nın Yerusâlim'e¹⁷⁹ dönüşünün, farklı kaynaklarda farklı tarihlerle geçmekle birlikte M.Ö. 458 yılına denk geldiği düşünülmektedir.¹⁸⁰Ezra kitabında, sürgünden dönenlerin sayısı ve hangi ailelerden kaçır kişinin döndüğü¹⁸¹ detaylı bir şekilde listelenmiştir. I. Mâbed Dönemi'ndeki monarşik hayattan, II. Mâbed Dönemi'nde Tevrat'ın rehberliğinde bir

¹⁷⁰ Yunancada “dağılma”, İbranicede “sürgün” anlamına gelen diaspora kelimesi, Babil esareti ile birlikte İsrail toprakları dışında kalan Yahudiler için kullanılan bir ifadedir. Daha sonraki dönemlerde de İsrail toprakları dışında kalan Yahudileri ifade etmek için diaspora ibaresi kullanılmaya başlamıştır. Bk. Mehmet Aydın, “Diaspora”, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Güncelleştirilmiş 2. Baskı, Literatürk Yayınları, Konya, 2018, ss. 186-187.

¹⁷¹ M.Ö. 605-562 arasında hüküm süren Babil kralıdır. Nebukadnezzar'ın Yahudi tarihinde ve literatüründe çok önemli bir yeri vardır. Nebukadnezzar'ın Yahudi tarihindeki önemi; Yahuda'nın ele geçirilmesi, Süleyman Maabedi'nin yıkılması ve Yahudilerin Babil'e sürgün edilmesi ile sonuçlanan olayların, Nebukadnezzar tarafından gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bk. Ali Osman Kurt, “Yahudi Kaynaklarında Kral Tipolojileri: Nebukadnezzar ve Koreş Örneği”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 10, sy. 2, 2006, ss. 425-426.

¹⁷² II. Krallar 24:14

¹⁷³ II. Krallar 25:8, Yeremya, 52:28-30, II. Tarihler 36:7.

¹⁷⁴ Yeremya 24:1-10.

¹⁷⁵ Yeremya 29:10.

¹⁷⁶ Suriye'nin güneybatısındaki Ölü Deniz'in (Lut Gölü) batısında kalan bölgedir. Bk. “About the City”, *Local Or Yehuda*, <https://local.oryehuda.muni.il/en/1/> (08.06.2023)

¹⁷⁷ Ali Osman Kurt, “Babil Sürgünü Sonrası Ezra Önderliğinde Yahudiliğin Yeniden Yapılandırılması”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 8, sy. 2, 2021, s. 94.

¹⁷⁸ a.g.e., s. 95.

¹⁷⁹ Dünya genelindeki Yahudiler için binlerce yıllık özlemlerin odak noktası, eski görkem ve bağımsızlığın canlı bir kanıtı ve ulusal bir yeniden doğuş merkezi; Hıristiyanlar için Hz. İsa'nın acı ve zaferinin yaşandığı yer; Müslümanlar için ise Hz. Muhammed'in miraç hadisesinin gerçekleştiği ve İslamın en kutsal mekânlarından biri olan Kudüs'ün İbranice ismidir. Bk. “Jerusalem”, *Britannica*, <https://www.britannica.com/place/Jerusalem> (07.06.2023)

¹⁸⁰ Yasin Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, MiletNihal Yayınları, İstanbul, 2021, s. 34.

¹⁸¹ Ezra II:1-70.

hayata geçiş Ezra önderliğinde gerçekleştirildiği için, Ezra Yahudilikte bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.¹⁸²

Ezra ve Nehemya farklı konularda birçok reformlar gerçekleştirse de üzerinde duracağımız konu “kimlik” meselesidir. Şüphesiz Ezra’nın Yahudi kimliği bilinci oluşturmasındaki önemli konumu yadsınamaz bir gerçektir. Ezra öncelikle Şabat¹⁸³ günü düzenlemeleri meydana getirmiş ve Şabat gününde okunan Kiduş¹⁸⁴ ve Avdala¹⁸⁵ duaları ile Yahudi soyunu yücelterek Yahudi olmayanlarla aradaki farkı net bir biçimde vurgulamıştır.¹⁸⁶ Şabat kurallarının gözden geçirilmesinin ardından Ezra, soya dayalı bir Yahudilik idrakini mensupların zihinlerine başarılı bir biçimde nüfuz ettirebilmiştir. Sürgünden sonra sürgüne hiç gitmeyenler ile sürgünden dönenler arasında kesin bir ayırım yapılmış ve Ezra tarafından Yahudi olmayan kadınlarla evlilik yasaklanmıştır. Sürgünden dönenlerin “zera kodeş”¹⁸⁷ olarak tanımlanması sebebiyle etnik ve biyolojik saflığın korunması için yabancı evlilikler yasaklanmış¹⁸⁸ ve Yahudi sayılmayan yabancı biriyle evlenmiş kimsenin boşanması¹⁸⁹ istenmiştir.¹⁹⁰ Öncelerde hakkında kanunî bir yasaklama olmayan dış evlilik, Ezra tarafından Yahudi soyunun diğer soylarla karışıp murdar olmaması gerekçesi ile kanunlaştırılmıştır.¹⁹¹ Olası bir dış evlilik yapılarak kanunun yok sayılması durumunda ise boşanma, bedensel cezalar,

¹⁸² Ali Osman Kurt, “Babil Sürgünü Sonrası Ezra Önderliğinde Yahudiliğin Yeniden Yapılandırılması”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 8, sy. 2, 2021, s. 171.

¹⁸³ Şabat, Yahudiler tarafından Cuma gün batımından ertesi gün akşam karanlığına kadar kutlanan kutsallık ve dinlenme günüdür. Peygamberlerin, Yahudilere Allah’ın Sebt gününü kutsal tutma emrini hatırlatmayı gerekli gördüğüne inanılmıştır. Çalışmaktan kaçınmak Şabat’a uymanın temelini oluşturduğundan, Tanrı’nın Cuma günü mucizevî bir şekilde iki kat kudret helvası sağladığına böylece İsraililerin 40 yıl boyunca çölde dolaşırken Şabat günü yiyecek toplamak zorunda kalmayacaklarına inanılmıştır. Bk. “Sabbath (Judaism)”, *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Sabbath-Judaism> (12.06.2023)

¹⁸⁴ Kelime anlamı olarak kutsama anlamına gelen Kiduş, Yahudi geleneğinde Tanrı’yı öven ve kutsayan Aramice bir duadır. Kiduş evlerde Şabat ve bayram yemeklerinden önce okunur. Kiduş seremonisi Yahudi inancının bir temel taşı olmasının yanı sıra, dünyanın Tanrı tarafından altı günde yaratıldığına ve yedinci gün Tanrı’nın bir şey yapmadığına olan inancın dışı vurumdur. Her kiduşun içinde Mısır’dan kurtuluşu hatırlatan bir bölüm vardır. Bu İsrailoğulları’nın esaretten Tanrı tarafından kurtarılışını hatırlatmak içindir. Ayrıca cenaze yakınları tarafından yas süresinde ilk on bir ay boyunca sabah ve akşam ayakta okunur. Bk. Ahmet Hikmet Eroğlu, “Kadiş”, *Kavram Haritası Dinler Tarihi II*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, s. 63.

¹⁸⁵ Avdala İbranice’de “ayırma” anlamına gelir. Bu “ayırma”, kutsal ile kutsal olmayanı, ışık ile karanlığı, İsrailoğulları ile diğer ulusları, Yedinci Gün ile diğer iş günlerinin ayrılmasını temsil eder. Avdala, ayırma anlamına gelip kutsal ile kutsal olmayanı ayırsa da aynı zamanda Şabat ile haftanın diğer günlerini birleştirdiğine inanılır. Bk. “How to Make Havdalah”, *Chabad.org*, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/253217/jewish/How-to-Make-Havdalah.htm (08.06.2023)

¹⁸⁶ Ali Osman Kurt, “Babil Sürgünü Sonrası Ezra Önderliğinde Yahudiliğin Yeniden Yapılandırılması”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 8, sy. 2, 2021, s. 194.

¹⁸⁷ Kutsal zürriyet

¹⁸⁸ *Ezra 9:12*.

¹⁸⁹ *Ezra 10:11, Nehemya 13:23-28*.

¹⁹⁰ Salih Çinpolat, “Yahudilikte Çocuk Sahibi Olma ve Çoğalmanın Yeri ve Önemi”, *Dini Araştırmalar*, c. 20, sy. 51, 2017, s. 142.

¹⁹¹ Ali Osman Kurt, “Babil Sürgünü Sonrası Ezra Önderliğinde Yahudiliğin Yeniden Yapılandırılması”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 8, sy. 2, 2021, s. 199.

toplumdan dışlanma ve mal varlığına el konulması gibi çeşitli yaptırımlar uygulanarak bu durumun önüne geçilmeye çalışılmıştır.¹⁹² Ait oldukları topraklardan sürgün edilmelerinin üzerine geri döndükleri zaman sadece kendi toprakları olduğu fikri ile böyle düzenlemelere başvurdukları şeklinde yorumlamalar yapılmıştır.¹⁹³

Yahudilerin seçilmişlik fikrine dair en net görüşlerden biri Yehuda Halevi'nin Kitabı'l Hazeri isimli eserinde yer almaktadır.¹⁹⁴ Seçilmişlik düşüncesi, Tanrı'nın Yahudileri en üst mertebede tutması anlamında kabul edilmiştir. İsrailoğulları'nda seçilmişlik fikrinin temelinde yer alan Tanrı ile iletişim, Hz. Âdem'le başlamış; Şit, Enoş, Nûh gibi seçilmiş kişiler vasıtasıyla Sam soyuna ve seçilmiş olduğuna inanılan Hz. İbrâhim'in soyuna yani Hz. İshâk ve Hz. Yâkûb'a ulaşmıştır. Hz. Yâkûb'un on iki oğlundan itibâren ise toplu bir biçimde İsrailoğulları'na geçmiştir. Yehuda Halevi, İsrailoğulları'nı Hz. Âdem'in en şerefli ve saf soyu diye tanımlamıştır.¹⁹⁵ Halevi'ye göre bir kimse Yahudiliğe girmek için Yahudiliği kabul etse dâhî doğuştan Yahudi olanlarla bir tutulmaz ve eşit sayılmaz.¹⁹⁶ Yahudilikteki seçilmişlik algısı dönemler arası farklı idrak edildiği gibi kişiden kişiye de farklı yorumlandığı olmuştur.¹⁹⁷ Seçilmişlik fikri kimileri için ağır bir sorumluluk olarak düşünülmüş kimileri için de seçilmişlik diğer ırklara ve dinlere olan üstünlük olarak değerlendirilmiştir.

Rabbani Yahudilik anlayışına göre İsrail kutsaldır. Milletlerin en cesur ve atılgan olanıdır. Tanah onların yüzü suyu hürmetine yaratılmıştır. Diğer milletler yaratılışları itibarıyla Kitab-ı Mukaddes'i kabul etmeye layık değildirler. Bu yüzden İsrailoğulları'nın seçkin bir millet olduğuna inanılır.¹⁹⁸ Seçkinlik kitlelere göre farklı algılanmıştır. Bir kesim Yahudiler seçilmişliği üstünlük olarak kabul ederken diğer kesim Yahudiler ise sorumluluk olarak kabul etmiştir. Sorumluluk olarak kabul edenlere göre seçilmişliğin ifade ettiği anlam; İsrailoğulları'nın özel bir sorumluluk ile örnek bir yaşantı sürmeleri gerektiği yönündedir.¹⁹⁹ Seçilmişliğin sebebi olarak Yahudilerin Sina Dağı'nda Tora'yı kabul etmeleri ve bu kabulünde

¹⁹²a.g.e., s. 206.

¹⁹³ Salime Leyla Gürkan, *İbrahim'den Ezra'ya İsrailoğulları Tarihi*, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, İSAM Yayınları, Ankara, 2019, s. 232.

¹⁹⁴ Yasin Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, MilelNihal Yayınları, İstanbul, 2021, s. 94.

¹⁹⁵ Salime Leyla Gürkan, "Yehuda Halevi'nin el-Kitâbü'l-Hazerî'de (Kuzari) Ortaya Koyduğu Yahudilik Savunusu ve İslâm'a Yönelik Eleştirileri", *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 41, 2019, ss. 22-23.

¹⁹⁶ Meral, a.g.e., s. 95.

¹⁹⁷ Yasin Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, MilelNihal Yayınları, İstanbul, 2021, s. 93.

¹⁹⁸ Halit Ahmet Çiftçi, "Kitab-ı Mukaddes'te İsrailoğulları'nın Seçilmişliği ve Justin Martyr'in Seçilmişlik Eleştirisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 38, 2017, s. 225.

¹⁹⁹ Yusuf Besalel, "İsrailoğulları 'Seçilmiş Halk' Mıdır?-1", *Yahudilik (Tarihçesi, Ritüeller, Türk Yahudileri Holokost, Antisemitizm, Sık Sorulan Sorular...)*, Ed, Gila Erbeş, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2021, s. 83.

son derece istekli olmasından kaynaklandığı ifade edilmektedir.²⁰⁰ Yehuda Halevi'ye göre özel bir dinsel erdemle donatılan Yahudilerin geleneklerini ve Halakha²⁰¹'yi, din değiştirmeye zorlandıkları bir dönemde bile devam ettirmeleri, seçilmeleri için temel bir neden olarak görülmektedir.²⁰² Seçilmiş halk olmalarıyla diğer milletlere örnek olduklarını ifade eden Yahudiler aynı zamanda bu milletlere ışık olma onuruna da sahip olduklarını belirtirler. Milletlere ışık olma durumu, Yahudilerce bir hediye olarak değil Tanrı ile olan akitlerine sadık kalmaları şartıyla verildiğine inanılan bir meziyettir.²⁰³

Genel kanaate göre ırk olarak bilinen Yahudilik, Hz. Yâkûb'un soyundan neşet etmiş lâkin asırlar içerisinde farklı milletlerle karışarak yeni bir boyut kazanmıştır. Yahudileri birbirine kenetleyen en önemli faktör Kutsal metinlerle desteklenen etnik bilinç olmuştur.²⁰⁴ Yahudiliğin dinden ziyade bir ırk olarak dayatılmasının mimarı olan Ezra, Babil Sürgünü'nden dönenleri esas Yahudi olarak kabul edip dış evliliklerin yasaklanması²⁰⁵ gibi farklı reformlarla soya dayalı Yahudilik olgusu kurmayı amaçlamıştır. Ancak tarihsel süreçte Haşmonayim Krallığı²⁰⁶'nın ortaya çıkması ile soya dayalı Yahudilik algısını yok olmaya başlamıştır. Haşmonayimler, hânedanlığın siyasî gücünü artırma amacı ile gelenek dışı olarak zorla Yahudileştirme politikası izlemiş, bu durum da ırka dayalı Yahudilik algısını değiştirmede çok önemli bir rol oynamıştır.²⁰⁷ Temelde siyasî bir amaçla uygulanan zorla Yahudileştirme politikası, hânedanlıktan krallığa geçme arzusu için uygulanmıştır. Yahudi tarihinde bir ilk olacak bu politikayı Yuhanna Hirkanus, Edomluları²⁰⁸ zorla Yahudileştirerek uygulamıştır.²⁰⁹ Hirkanus sonrasında gelen yöneticiler de dindarlık ile devlete bağlılığı paralel görerek ülkedeki

²⁰⁰ Yusuf Besalel, "İsrailoğulları 'Seçilmiş Halk' Mıdır?-1", *Yahudilik (Tarihçesi, Ritüeller, Türk Yahudileri Holokost, Antisemitizm, Sık Sorulan Sorular...)*, Ed, Gila Erbeş, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2021, s. 85.

²⁰¹ Halakha, Halacha, Alaha, הלכה gibi farklı terimlerle ifade edilen bu kavram İbranicede kelime anlamı olarak "gözetmek" demektir. Yahudi yasa sistemini tanımlayan Halakha; sözlü ve yazılı aktarılan emir ve yasakları kapsayan genel bir dinî hukuk kavramıdır. Yaklaşık olarak Babil Talmudu'nun üçte biri ve Kudüs Talmudu'nun da altıda birini oluşturmaktadır. Bk. Mehmet Aydın, "Halakhah", *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Güncelleştirilmiş 2. Baskı, Literatürk Yayınları, Konya, 2018, ss. 299-302.

²⁰² Besalel, a.g.e., ss. 86-87.

²⁰³ Yusuf Besalel, "Yahudilerin "Seçilmiş Halk" Olma Konusu", *Yahudilik (Tarihçesi, Ritüeller, Türk Yahudileri Holokost, Antisemitizm, Sık Sorulan Sorular...)*, Ed, Gila Erbeş, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2021, s. 623.

²⁰⁴ *Levililer* 20:26, *Yasa'nın Tekrarı* 7:6;14:2; 26:19

²⁰⁵ *Ezra* 10:10-11.

²⁰⁶ Haşmonayim Krallığı, M.Ö. 140-M.Ö.37 yılları arasında Kudüs başkent olmak üzere Filistin topraklarında Kohenlerin kurmuş olduğu Yahudi devletidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Okan Açıl, "Haşmonayim Ailesinin Değişen İdeolojisi", *Hitit İlahiyat Dergisi*, c. 21, sy. 1, 2022, ss. 1-81.

²⁰⁷ Tolga Savaş Altınel, "Soyun Önemi Bağlamında Yahudi-Haşmoni Krallığı ve Vaftizci Yahya", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 52, sy. 52, 2017, s. 116.

²⁰⁸ Yakub peygamberin kardeşi Esav'ın soyundan gelenler. Bk. *Yaratılış* 36.

²⁰⁹ Altınel, a.g.e., s. 118.

yabancı insanlara vatandaşlık için Yahudi olmayı şart koşmuşlardır.²¹⁰ Haşmonayim Hanedanı ile birlikte Yahudilik, soydan ziyade inanç ve kültür olarak algılanmaya başlamıştır.²¹¹ Günümüze kadar gelen süreç içerisinde Yahudiliğin ilk dönemlerinde bilinçaltında yatan etnik sebepler yüzünden bir kimseyi Yahudiliğe dâvet etme hususunda ilâve olarak bir çaba gösterilmemektedir. Dine katılması için bir bireyi herhangi bir şekilde ikna etme durumu yoktur. Yahudi olmak isteyen bir kimseye hahamların ilgisiz davranması da bu nedenle gelenek haline gelmiştir.²¹²

Bugünkü algılayışta ırkı ne olursa olsun Yahudiliğe girmek isteyen herkes aday olarak kabul edilmektedir. Çünkü Yahudileri bir arada tutan şeylerin idealler, yasalar, gelenek ve görenekler tablosu olduğu ifade edilir. Yahudiler tarafından bu dini seçmiş bir kişinin geçmişi ile ilgili kötü bir tutumda bulunulmamalıdır. Kişinin mevcut dinini ve yaşantısını bir kenara bırakıp belli aşamalara tâbî tutulması da Yahudi dininin gereklerini yerine getirip getiremeyeceğinin anlaşılması içindir.²¹³

Yahudilik sadece bir dinî inanç sistemi olarak değil aynı zamanda etnik, kültürel ve tarihsel bir kimlik olarak da kabul edilmektedir. Bu nedenle, Yahudi birinin dinî inançlara uymaması onun Yahudi kimliğinin bir parçası olmaktan çıkmasına sebep olmaz. Ancak Yahudilik kimliği, etnik, kültürel ve dinî boyutlarıyla bütündür ve bu boyutların her biri diğerinden ayrılamaz nitelikte kabul edilmektedir. Kişi sapkın kabul edilse de küfür suçu işlemiş olsa da tövbe ile tekrar samimi bir Yahudi kabul edilebilir. Bu bağlamda sınıflandırma olarak sapkın ya da küfür suçu işlemiş kimsenin tövbe etmeden ölmesi halinde bile Yahudi olarak sınıflandırılmaktan kaçınılmamaktadır.²¹⁴

Neticede antropolojik olarak Yahudi ırkı şeklinde bir olgunun varlığından söz etmek mümkün değildir. Kalıtsal yapıları bir olanların oluşturduğu topluluk olarak tanımlanan ırk kavramının dışında kalan Yahudilik, günümüzde de bazı kesimler tarafından sonradan bu dine kabul edilemeyeceğini düşündürmektedir. Tartışmalı da olsa Falaşa'ların²¹⁵ etnik açıdan

²¹⁰ Eldar Hasanoğlu, *Temel Kaynaklar Işığında Gerut-Yahudiliğe Geçiş*, 2. Baskı, Divan Kitap, İstanbul, 2018, s. 151.

²¹¹a.g.e., s. 50.

²¹² Yasin Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, MilelNihal Yayınları, İstanbul, 2021, s. 260.

²¹³ Yusuf Besalel, "Yahudilik Bir İrk Mıdır?", *Yahudilik (Tarihçesi, Ritüeller, Türk Yahudileri Holokost, Antisemitizm, Sık Sorulan Sorular...)*, Ed, Gila Erbeş, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2021, s. 52.

²¹⁴ a.g.e., s. 53

²¹⁵ Etiyopyalı Yahudilere verilen isimdir. Özellikle XX. yy.'da büyük bir kısmı İsrail'e göç etmiştir. Bk. J. D. Perruchon, Richard Gottheil, "Falashas", *Jewish Encyclopedia*, <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/5987-falashas> (07.06.2023)

günümüz İsrail toprakları içerisinde yaşayan Yahudilere benzememesi, Yahudiliğin bir ırk olarak görülmemesi gerektiğinin örneği olarak gösterilebilir. Farklı ülkelerdeki Yahudilerin fizikî yapıları bulunduğu ülkedeki Yahudi olmayan halkla benzerlik gösterebilir ve bu durum bahsedilen kimsenin Yahudi olmadığı anlamını ifade etmemektedir.²¹⁶ Sonradan Yahudiliğe geçişin M.Ö. II. yy.'lara kadar mümkün olmamasının birçok sebebi olmakla beraber en önemli faktör olarak Yahudiliğin henüz bir din olarak kurumsallaşamamış olması gösterilebilir.²¹⁷ Dışarıdan dine kabul edilme olanağı sunulsa bile, Yahudi olmak isteyen kişiye dine girmeden önce şart koşulan bazı durumlar ve oldukça uzun aşamalar Yahudi olmayı zorlaştırmaya yönelik olduğu gözlemlenmektedir. Yahudiliğe girme konusunda herkes aday olabilse de en azından dindeki kuralları uygulama konusunda hassasiyet gösteren kimi Ortodoks cemaatler tarafından her adayın bu dine kabul edilmediği görülmektedir. Yahudilik günümüzde etnisiteyi hala zihninde barındıran bir din olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.3. Küfür Bağlamında Yahudi Hukukunun Toplumsal Boyutu

Geçmişten günümüze Yahudi hukuku toplumsal değerlerin birçok farklı yönüne değinerek Yahudi toplumunu oluşturan bireylerin arasındaki ilişkilerini, güvenlik ve sorumluluklarını, ticarî ve medenî alanda kontrol altına almayı kapsamaktadır. İş ahlakı ve adil ticaret uygulamaları, medenî ilişkiler, toplumsal sınıflar ve sosyal gruplar, suç ve ceza, toplumun dayanışması ve birlik olması gibi çeşitli alanlarda konulan hükümleri içeren Halakha ile Yahudi toplumunun sürekliliği ve niteliği sağlanmaya çalışılmıştır. Halakha ile ortaya konulan hükümlerin geçerliliği için; çalma²¹⁸, yalan söyleme²¹⁹, hırsızlık²²⁰, cinsel suîstimâl, adam öldürme²²¹ ve zina²²² gibi çeşitli suçları işleyen kimselere verilecek olan cezalar detaylıca ortaya konulmuştur. Yahudilikte herhangi bir suçu işlemek, yasanın sahibi olarak kabul edilen Tanrı'ya kusur işlemek olarak görüldüğü için suça göre verilen cezalar farklılık arz

²¹⁶ Yusuf Besalel, "İsrailoğulları 'Seçilmiş Halk' Mıdır?-1", *Yahudilik (Tarihçesi, Ritüeller, Türk Yahudileri Holokost, Antisemitizm, Sık Sorulan Sorular...)*, Ed, Gila Erbeş, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2021, s. 83.

²¹⁷Eldar Hasanoğlu, *Temel Kaynaklar Işığında Gerut-Yahudiliğe Geçiş*, 2. Baskı, Divan Kitap, İstanbul, 2018, s. 217.

²¹⁸ *Levililer* 19:11, *Yeşu* 7:11, *Süleyman'ın Özdeyişleri* 1:13-15.

²¹⁹ *Mezmurlar* 5:6, *Hezekiel* 13:8.

²²⁰ *Mısır'dan Çıkış* 22:4.

²²¹ *Mısır'dan Çıkış* 20:13, 21:14, 21:20; *Levililer* 24:17, 24:21; *Çölde Sayım* 35:12, 35:17-18.

²²² *Yaratılış* 38:24, *Mısır'dan Çıkış* 20:14, *Levililer* 20:10, *Yasa'nın Tekrarı* 5:18, *Yeremya* 23:10, *Hezekiel* 16:38.

etmektedir.²²³ Yahudilikteki ceza sistemi yalnızca suçu işleyenler için değil suçtan engellemek için de yürürlüktedir. Ceza sistemi genel hatlarıyla; bedenî cezalar²²⁴, hürriyeti kısıtlayan cezalar²²⁵, mâlî cezalar²²⁶ ve manevî cezalardan oluşmaktadır.²²⁷ Yahudi hukuk sisteminde suçlu cezalandırılırken aynı zamanda topluma yeniden uyumu ve rehabilite edilmesi hedeflenir.

Halakha'daki ödül boyutu, Tanrı tarafından doğru davranışlara karşılık olarak verilir. Ödüllerin ana amacı insanları Tanrı'ya yakınlaştırarak doğru davranışları teşvik etmektir ve bu ödül vaatleri Yahudi kutsal kitaplarında yer almaktadır.²²⁸ Tanrı verdiği emirleri yerine getiren Yahudiler için kutsanma, sağlık ve huzurla yaşama, diğer milletler arasında itibarın artması ve onlara önder olma, savaşlarda galip gelme, bolluk içinde bir yaşam sürme sözlerini vermiştir.²²⁹ Kutsal metinlerden anlaşılacağı üzere ödül dünya üzerinde huzurla yaşamak; ceza ise çeşitli dertlerle bunalım içinde bir hayat sürmek olarak görülmektedir.²³⁰

Yahudi toplumu tarafından sıkı bir şekilde uygulanan Yahudi hukukunun toplumsal boyutu din ve inanç etrafında şekillenmiştir. Yahudi hukukundaki toplumsal boyut ile kastedilmek istenilen, insanların birbirleri ile ve toplumla olan ilişkileridir. Tarihlerinde olumlu yönde bir olay dizilimi olmayan Yahudiler, daha çok savunmacı bir politika içerisine girerek toplumla iletişim halinde olmuşlardır. Bu savunmacı politikanın sebebi olarak Ortaçağda başlayan Yahudi karşıtlığı ve II. Dünya Savaşı esnasında Alman Nazi rejiminin altı milyondan fazla Yahudiyi yok etmesi kabul edilebilir.²³¹

Yahudilikte insanlardan beklenen hasletler; adalet, merhamet, doğruluk ve hoşgörü gibi nitelikler olsa da zaman içerisinde yaşanan birtakım olaylar ve kutsal kitabın farklı şekilde yorumlanmasıyla birlikte bu hasletlerin karşılık geldiği anlamlar genişlemiş yahut

²²³ Mustafa Yiğitoğlu, Mustafa Göregen, "Yahudilikte Suçlar ve Cezalara Dair Bir Değerlendirme", *I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi*, Karabük, 2018, s. 833.

²²⁴ Ölüm cezası, taşlama, yakılma, boyun vurma, boğma, kısas, kırbaç. Ayrıntılı bilgi için bk. Huriye Yetkin, *Yahudi Gelenegine Göre Ölüm Cezasını Gerektiren Eylemler*, dan. Mustafa Sami Baybal, Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015, ss. 39-43.

²²⁵ Hapis, sürgün. Ayrıntılı bilgi için bk. Rumeysa Bektaş, "Yahudilikte İtikâdî Bir Sapkınlık Türü Olarak Apikoros", *Oksident: Yahudilik, Hıristiyanlık ve Batı Araştırmaları Dergisi*, c. 3, sy. 2, 2021, ss. 207-231.

²²⁶ Maddi tazminat, müsadere. Bk. Yusuf Besalel, "Yahudilikte Temel Kavramlar Adalet II", *Şalom*, <https://www.salom.com.tr/arsiv/haber/61840/yahudilikte-temel-kavramlar-adalet-%7B2%7D> (08.06.2023)

²²⁷ Mustafa Yiğitoğlu, Mustafa Göregen, "Yahudilikte Suçlar ve Cezalara Dair Bir Değerlendirme", *I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi*, Karabük, 2018, ss. 834-838.

²²⁸ *Mezmurlar* 19:11, 58:11, 127:3; *Süleyman'ın Özdeyişleri* 11:18, 13:13, 14:14, 22:4.

²²⁹ *Levililer* 26:6-13.

²³⁰ Yasin Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, MilelNihal Yayınları, İstanbul, 2021, s. 129.

²³¹ a.g.e., s. 135.

daralmıştır.²³² Toplumsal düzen ve barışın sağlanması hususu, Yahudilikte iman esasları olarak kabul edilen On Emir’de yer alan komşu ile ilgili maddeye dayandırılmaktadır. İsrail Devleti’nin kurulmasından önce bir devletleri olmayan Yahudilerin farklı inanç gruplarına nasıl davrandığı bilinmemekle beraber Yahudilikte seçilmişlik anlayışı ve diğer inançlara karşı tutum sosyal boyutta imaj zedeleyen bir durumdur. Yahudilerin kendi toplumları ve Yahudi olmayan insanlarla aralarındaki ilişkiyi tamamen ayrı şekilde ele almak gerekir. Birbirlerine davranışları ile Yahudi toplumu içerisinde birlik oluşturulmaya çalışılırken diğer insanlar dinlerine göre sınıflandırılmış, putperest olarak gruplandırdıkları kişilerle her türlü ilişki yasaklanmıştır.²³³

Yahudi hukukunda küfür suçu, Tanrı’ya ve Yahudi dininin gerektirdiği inançlara karşı yapılan her türlü söz, davranış veya hareket olarak tanımlanmaktadır.²³⁴ Ciddî bir suç olarak kabul edilen küfür, ağır cezaları beraberinde getirmekle beraber Yahudi toplumunda ahlakî değerlere saygı duyulmasının önemli bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Bu suçun cezası, hukukî boyutun yanı sıra toplumsal bir boyuta da sahiptir.²³⁵ Küfür suçu işleyen kişi, toplumun genelinde itibâr kaybına uğrayabilir ve dışlanabilir. Bu durum Yahudi toplumunda küfür suçunun ciddiyetinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Yahudi hukukunda küfür suçunun, toplumun barışını ve güvenliğini tehdit ettiği kabul edildiğinde bu suça karşı alınan tedbirler Yahudi toplumunun birliğini ve huzurunu korumak amacıyla atılmaktadır.²³⁶ Toplumun bu suça bakış açısı ise genellikle tepkisel ve hoşgörüsüz olarak gözlemlenmiştir. Küfür suçu işleyen bir kişi, toplumdan dışlanabilir ve cezalandırılabilir. Yahudi hukuku, küfür suçuyla ilgili olarak sert bir yaklaşım sergilemektedir. Küfür suçunun ciddiyeti toplumsal boyutu ile birlikte ele alınmaktadır. Ancak, bu suçla mücadele etmek için uygulanan ağır cezalar²³⁷, toplumda infîâl yaratma ve insan hakları ihlallerine neden olabilme ihtimalini beraberinde getirmektedir.²³⁸ Bu nedenle, Yahudi hukukunda küfür suçuna karşı cezaların uygulanması, hassasiyetle ele alınması ve insan haklarına saygı gösterilmesi gereken bir

²³² Şahin Kızılabdullah, “Dinlerde Barışın Teolojik Temelleri: Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam”, *Dini Araştırmalar*, c. 21, sy. 53, 2018, s. 174.

²³³ Şahin Kızılabdullah, “Dinlerde Barışın Teolojik Temelleri: Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam”, *Dini Araştırmalar*, c. 21, sy. 53, 2018, ss. 180-181.

²³⁴ Bk. “Blasphemy:Jewish Concept”, *Encyclopedia*, <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/blasphemy-jewish-concept> (18.05.2023)

²³⁵ Rumeysa Bektaş, *Yahudilikte İtikâdi Sapkınlıklar ve Cezaları*, dan. Yasin Meral, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020, s. 109.

²³⁶ Bk. “Blasphemy (Religion)”, *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/blasphemy> (18.05.2023)

²³⁷ Huriye Yetkin, *Yahudi Geleneğine Göre Ölüm Cezasını Gerektiren Eylemler*, dan. Mustafa Sami Baybal, Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015, ss. 36-82.

²³⁸ Yunus Enes Kaya, “İnsan Hakları Hukuku Açısından Dine Hakaret Olgusu”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 2016, c. 74, sy. 2, s. 553.

konudur. Ayrıca, küfür suçuyla mücadele ederken toplumun huzurunu korumak için uygun yöntemlerin kullanılması önemli kabul edilmektedir.

1.4. Elisha ben Abuyah'ın Döneminde Yahudiliğin Din Algısı

Yahudilik tarihinde önemli figürler arasında yer alan ve araştırmamıza konu olan Elisha ben Abuyah, II. Mâbed Dönemi sırasında M.Ö. II. yüzyılda yaşamış bir din adamıdır. Elisha Ben Abuyah'ın Yahudi toplumunda tartışmalı bir figür haline gelmesinin sebebi, farklı dinî inançları ve Yahudi toplumuyla olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Elisha Ben Abuyah'ın şahsiyeti ve fikirlerinin tartışmalı durumları ikinci bölümde detaylı bir şekilde işleneceği için bu bölümde yalnızca Elisha'nın yaşamış olduğu II. Mâbed Dönemi'nde Yahudiliğin durumu ele alınmaya çalışılacaktır.

Hız. Süleymân Hükümdarlığı'nın dördüncü yılında Tanrı tarafından yaptırılması istenen I. Mâbed'in inşasına Kudüs'te başlandıktan sonra yedi yıl içerisinde tamamlamıştır.²³⁹ Hız. Süleymân'ın vefâtından sonra, Yahudi Devleti, kuzeyde İsrail Krallığı ve güneyde Yahuda Krallığı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Kuzeydeki İsrail Krallığı, Asurlular tarafından M.Ö. 722'de işgâl edilirken güneydeki Yahuda Krallığı da Babil kralı Nebukadnezar tarafından birkaç kez kuşatılmıştır. Şehir yağmalanmış ve krallar değiştirilmiştir. Nihâyetinde M.Ö. 586'da Yahuda ele geçirilmiştir. Kudüs tahrîp edilmiş ve mâbed yıkılarak bölgedeki Yahudiler Babil'e sürgün edilmiştir.²⁴⁰ Bahsedilen olay Kutsal metinlerde şu şekilde ifade edilmektedir:

“Muhafız birliği komutanı Nebuzaradan Başkâhin Seraya'yı, Başkâhin Yardımcısı Sefanya'yı ve üç kapı nöbetçisini tutsak aldı. Kentte kalan askerlerin komutanını, kralın yedi danışmanını, ayrıca ülke halkını askere yazan ordu komutanının yazmanını ve ülke halkından kentte bulunan altmış kişiyi tutsak etti. Hepsini Rivla'ya, Babil Kralı'nın yanına götürdü. Babil Kralı Hama ülkesinde, Rivla'da onları idam etti”²⁴¹

²³⁹ Hatice Kübra Baktemur, “Modern Dönem Yahudilikte Süleyman Mabedi'ni Yaniden İnşa Girişimi: III. Mabet Hareketinin Doğuşu”, *Oksident: Yahudilik, Hıristiyanlık ve Batı Araştırmaları Dergisi*, c. 2, sy. 2, s. 225.

²⁴⁰ Fuat Aydın, “Yahudiler/Yahudilik Açısından Kudüs”, *Eskiye Dergisi*, sy. 37, 2018, s. 113.

²⁴¹ *II. Krallar* 25:18-21, *Yeremya* 52:24-27

Babillilerin Persler tarafından hezimete uğraması ile Yahuda bölgesi Perslerin egemenliği altına girmiştir. Persler, yıkılan mâbedin inşası için gerek maddî gerekse manevî yardımla bulunarak Babil'deki Yahudilerin geri dönmesine izin vermişlerdir.²⁴² İsrail gelenekleri ve edebiyatı sürgün dönemi boyunca düzenlenmiş ve yeni fikirler ortaya çıkmıştır. Birçok bilim insanı tarafından Yahudi edebî faaliyetinin en verimli zamanlarından birinin sürgün dönemi olduğu savunulsa da Yahudilerin tarihinde bu dönem oldukça belirsizdir. Kutsal Kitap koleksiyonlarında yer alan kitaplardan; Ezra, Nehemya, Hagay ve Zekeriya'nın özellikle 1-8. bölümlerinin Pers dönemi Filistin Yahudilerini anlattıkları varsayılmaktadır. Buna rağmen Yahudi tarihi hakkında bahsedilen kitaplarda yeterli bilgiye rastlanamaması nedeni ile Pers dönemi Yahudi tarihi açısından oldukça belirsiz kabul edilmektedir.²⁴³

Dünya tarihi açısından, M.Ö. 800 ile M.Ö. 200 yılları arasındaki Yahudilerin Babil sürgünü ve sonrasını da içeren dönem “eksen çağı”²⁴⁴ veya “yaratıcı çağ” olarak adlandırılmaktadır. Eksen Çağı'nda neredeyse dünyanın tüm bölgelerinde son derece önemli ve şekillendirici yeni ideolojiler ortaya çıkarak önde gelen uygarlıklar paralel olarak gelişmiş; dinî ve felsefî düşünce tarihinde daha önce görülmemiş önemli ilerlemeler kaydedilmiştir.²⁴⁵ Yahudi tarihinde de oldukça verimli ve yaratıcı bir dönem olarak kabul edilen M.Ö. 600-400 arasındaki bu dönemde, İsrail'in dinî anlayışında Babil sürgünü öncesinde ve sonrasında belirgin bir şekilde farklılıklar ortaya çıkmıştır. Yahudi toplumunda köklü bir değişim sürecini tetiklediği düşüncesi ile sürgün, Yahudilik için büyük bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir. Pers İmparatorluğu, Yahudi toplumunun millet olarak toparlanmasını ve Yahudiliğin kurumsallaşmasını sağlamıştır.²⁴⁶

Musa yasaları ve Tesniye Kitabı'nda yer alan Deuteronomik yasalar, Yahudilik için iki temel hukuk kaynağı kabul edilmektedir. İsrail'in Asurlular tarafından M.Ö. 720'de yıkılmasından sonra Yahuda'da Musa yasaları oluşturulmuştur. Musa yasaları, Yahudilikteki

²⁴² Aydın, a.g.e., s. 113.

²⁴³ Lester L. Grabbe, *An Introduction to Second Temple Judaism (History and Religion of the Jews in the Time of Nehemiah, the Maccabees, Hillel and Jesus)*, T&T Clark International A Continuum Imprint, Londra, 2010, s. 2.

²⁴⁴ Maddî dünya yerine ahlâk, ruh, evrenselci kozmogoniler, çileci inançlar ve büyük dinlere öncelik veren dönem, farklı isimlendirmeler ile beraber yaygın olarak Eksen Çağı olarak adlandırılmaktadır. Bu dönem genellikle Konfüçyanizm, Taoizm, Budizm, Peygamberlik ve antik Grek Felsefesi ile modern dönemin felsefî ve bilimsel incelemelerinin konusu olmuştur. Bk. Mustafa Said Kurşunoğlu, “Eksen Çağ'da Türk Kozmogonisi, Eski Çin (Chou) Düşüncesi ve Antik Grek Felsefeleri Taoizm Etrafında Bir Araya Geliyor: Taoizm ve Timaios Diyaloğunun Yapısal İlişkileri”, *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, sy. 13, 2020, s. 8

²⁴⁵ Sebahattin Kılınç ve Serdar Yener, “Din ve Girişimcilik”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 10, sy. 3, 2019, s. 510.

²⁴⁶ Ali Osman Kurt, “İkinci Mâbed Dönemi Yahudiliğine Genel Bir Bakış”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 10, sy. 2, 2006. ss. 446-447.

hukukî temelin bir parçası olan ve Hz. Musa'nın liderliğinde Tanrı tarafından İsrailoğullarına verilen yasalar olarak tanımlanmaktadır. Musa yasaları Tora'nın ilk beş kitabı olan; Tekvin, Çıkış, Levililer, Sayılar ve Tesniye kitaplarında yer almakta ve Yahudiliğin hukukî tarafını oluşturmaktadır.²⁴⁷ Musa yasaları Yahudi toplumunun dinî, ahlakî ve hukukî prensiplerinin birçok yönünü belirleyen kutsal metinlerin en eski ve en önemli bölümleri olarak yorumlanmaktadır. İkinci Yasa olarak da bilinen ve Tesniye Kitabı'nda yer alan Deuteronomik yasalar, Yahudi hukukunun ayrılmaz parçalarından biri olarak bilinmektedir. İsrail halkının Tanrı'nın kanunlarına uymasını sağlamak için bu yasaların oluşturulduğu düşünülmektedir. Yahudi tarihinin en önemli yasal metinlerinden biri olarak değerlendirilen Deuteronomik yasalar Tesniye Kitabı'nın 12-26. bölümleri arasında yer almaktadır. Bu yasalardan bazıları, Yahudi toplumunun II. Mâbed Dönemi ve sonrasındaki hayatını şekillendiren hukukî, dinî ve ahlakî prensipleri içermektedir. Babil sürgünü sonrasında üretilen bu yasaların düzenlenmesi IV. yüzyıla kadar devam eden peygamberlik eklemeleri ile gerçekleştirilmiştir. Babil sürgünü sonrasında Pers hükümdarları Yahudi halkı için bir anayasa görevi görmesi için Yahudilere yasalarının kopyalarını üretmelerinde Yahudileri teşvik etmiştir. Yahuda'da Pers imparatorlarının ve Yahudi tutsaklarının başlattığı rejim, II. yy.'ın ortalarına kadar az sayıda kesintiyle devam etmiştir. Bir yandan da bahsi geçen yazılı yasalar, II. Mâbed Dönemi Yahudiliğinin ve Kutsal Kitabı'nın son haliyle doğmasının temelini atmıştır.²⁴⁸

Babil Sürgünü, liderlik fikrini de beraberinde getirerek Yahudi halkı üzerinde köklü bir etkiye sahip olmuş ve Yahuda Krallığı'nın sonunu getirmiştir. İnananlar için temel yapıtaşlarından biri olan tapınak olgusu ve krallık sistemi Yahudilerin ellerinden alındığı için yeni bir ulusal yönetim sistemi geliştirme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. M.Ö. 539'da Pers Kralı Koreş, Yahudi halkının topraklarına geri dönmesine izin vermiştir. Kral Yoyakim²⁴⁹'in torunlarına yerleştirilen Mesih umuduna rağmen halkın artık eskisi gibi olamayacağı idrâk edilmiştir. Halkın mâbed inşasına odaklanması ile din adamlarına olağanüstü bir güç

²⁴⁷ Zafer Duygu, "İsa ve Musa Yasası (Νόμος Μωϋσή) Meselesi", *Bilimname*, c. 2018, sy. 35, 2018, s. 285.

²⁴⁸ Nancy Perkins, *The Book of Enoch and Second Temple Judaism*, Tennessee, East Tennessee State Üniversitesi Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 2011, ss. 64-65.

²⁴⁹ Tora'da (II. Krallar 23:34-24:17; II. Tarihler 36:4-8), Kral Yoşiya'nın oğlu ve Yahuda kralı (yaklaşık M.Ö. 609-598) kralı olarak anılan Yoyakim, Babil esaretinden önce Yahuda'nın son krallarından biridir. Yoyakim Yahuda'nın krallarından biri olan Yoşiya'nın (Yeremya 26:1) oğludur. Annesinin adı Zebidah, (II. Krallar 23:36) ve babası Kral Yoşiya'nın oğlu olan Yoyakim'in put tapınaklarını yıkarak ve Tanrı'nın Yasası'na itaati yeniden sağlayarak Yahuda'yı Rab'be döndürdüğüne inanılmıştır. (II. Krallar 23:19-25). Yoşiya'nın ölümünden sonra oğlu Yehoahaz halk tarafından kral seçilmiş ancak o günlerde sık sık olduğu gibi Yehoahaz babasının izinden gitmeyip "Rab'bin gözünde kötü olanı yapmıştır. (II. Krallar 23:32) Yehoahaz sadece üç ay hüküm sürdükten sonra Mısır Kralı tarafından esir alınmış ve yerine kardeşi Eliakim geçmiştir (II. Krallar 23:26; II. Tarihler 36:5) Bk. "Who was King Jehoiakim in the Bible?", *Got Questions*, <https://www.gotquestions.org/King-Jehoiakim.html> (21.05.2023)

verilmiştir. Krallığın bıraktığı boşluğu doldurma görevini din adamları üstlenmişlerdir. “*Güç, gücü bozar ve mutlak güç mutlaka bozar*” özdeyişi temel alınarak yapılan yorumlamada Yahudi din adamlığı kurumunun zamanla aristokratikleşerek halktan ayrıldığı belirtilmektedir. Halk, mâbedin bilge kişilerinde bulduklarını başka ruhanî kaynaklarda aramaya başladığı zaman zorluklar ortaya çıkmıştır.²⁵⁰

Büyük İskender’in M.Ö. 332 yılında İsrail’i Pers İmparatorluğu’ndan alarak fethettiğine inanılmaktadır. İsrail’de hüküm sürdüğü dönem boyunca İskender, olağanüstü hikâyelere konu olmuş ve efsanelerin kaynağı haline gelmiştir.²⁵¹ Josephus Flavius²⁵² tarafından kaydedilen bir diyalogla İskender’in İsrail’deki varlığı ilgi çekici bir hikâye ile aktarılmaktadır.²⁵³ Flavius’un anlatıları, Yahudilerin Helenizm’e²⁵⁴ karşı başlangıçtaki karmaşık tepkisini de yansıtmaktadır.

²⁵⁰ Raanan Mallek, “On the Development and Underlying Unity of Sectarian Identity in Second Temple Period Judea”, *Academia*, https://www.academia.edu/34691268/On_the_Development_and_Underlying_Unity_of_Sectarian_Identity_in_Second_Temple_Period_Judea, s. 2 (20.05.2023)

²⁵¹ Rivâyetlere göre Yahudiler, İskender Mısır’a gittiği esnada Filistin’den geçerken ona barışçıl bir şekilde boyun eğmişlerdir. İskender Mısır’a giden sahil yolunu kullandığında, ülkeyi yönetmek için düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştır. Yahudilerin Persler altında sahip oldukları dinî ve siyasî ayrıcalıkları muhafaza etmesi mânidar olarak yorumlanmıştır. Temel olarak, yönetim sistemini olduğu gibi bırakarak Pers memur ve yöneticilerini kendi memurlarıyla değiştirmiştir. İskender’in “Büyük” olarak ölümünden sonraki anıldığı yüzyıllarda Yahudiler kendilerini İskender’le ve onun büyüklüğüyle ilişkilendirmeye çalışmışlardır. Yahudi kaynaklarında İskender’in Yahuda’ya ve Kudüs’e yaptığı varsayılan bir ziyareti anlatılırken başka gelenekler de gelişmeye ve dolaşmaya başlamıştır. Bu hikâyelerin belki de en bilineni Daniel’in Daniel 8:1-27’de anlatılan olaydır. Bu bölümde Daniel’e bir koç ve bir tekeyle ilgili bir görünüm gösterilir. Bölümde iki boynuzu olan koç açıkça Medya ve Pers Kralı ile özdeşleştirilir, dolayısıyla iki boynuz vardır. Batıdan gelen teke ise koçu fetheden Büyük İskender’dir; başka bir deyişle İskender Pers İmparatorluğu’nu fetheder. Daniel’in görüşü yaklaşan günlerin sonuyla ilgilidir ve İskender’i Yahudi eskatolojik düşüncesine yerleştirmiştir. Bk. “Alexander the Great’s Impact on the Jews”, *Wondrium Daily*, <https://www.wondriumdaily.com/alexander-greats-impact-jews/> (20.05.2023)

²⁵² Josephus Flavius, Romalı-Yahudi tarihçisi ve yazarıdır. Yahudi bir ailenin çocuğu olarak doğan Flavius, İsrail’de yaşayan Yahudilerin Romalılarla olan çatışmalarında aktif bir rol oynamış ve sonunda Romalılar tarafından esir alınmıştır. Esaretinin ardından Flavius, Roma İmparatorluğu’nda kendisine hayat veren Vespasianus ve oğlu Titus tarafından himaye edilmiştir. Flavius, Romalılar tarafından desteklenen Yahudi-Roma ilişkilerinin savunucusu olarak kabul edilmektedir. Flavius’un en ünlü eserleri, Yahudi Antiquities of the Jews (Yahudilerin Antikaları) ve The Jewish War (Yahudi Savaşı) adlı kitaplardır. Bu eserler, Yahudi tarihi, kültürü ve gelenekleri hakkında geniş bir bilgi sunar ve Yahudi-Roma ilişkileri hakkında önemli bir kaynak olarak kabul edilir. Bk. Gary William Poole, “Flavius Josephus (Jewish priest, scholar and historian)”, *Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Flavius-Josephus> (05.06.2023)

²⁵³ Josephus’a göre Kudüs’ü ziyaret eden İskender, Yahudi başrahip Jaddua tarafından karşılanmış ve krala Yahudi cemaatinin teslimiyet belgesini sunmuştur. İskender bunun ardından Kudüs Tapınağı’nda bir kurban sunmuştur. Bu hikâyeye göre, İskender Yahudilerle buluşmak ve Kudüs’e gitmek için sadece yoldan sapmakla kalmamış aynı zamanda başkâhini ve Tanrı’nın adını gördüğünde o kadar etkilenmiştir ki yere kapanmıştır. Bu efsaneye göre İskender, İsrail’in Tanrısı’nın büyüklüğünün farkına varmıştır. Bk. “Alexander the Great’s Impact on the Jews”, *Wondrium Daily*, <https://www.wondriumdaily.com/alexander-greats-impact-jews/> (20.05.2023)

²⁵⁴ Helenizm, M.Ö. IV. yüzyıldan M.Ö. I. yüzyılın başlarına kadar olan Antik Yunan kültürünün Helenistik Dönem olarak bilinen döneminde Doğu Akdeniz dünyasında yayılması ve bölgedeki toplumların kültürel, dinî ve siyasî yaşamlarını etkilemesi sürecidir. Bu dönem, Büyük İskender’in Pers İmparatorluğu’nu fethetmesi ve İskender’in ölümünden sonra, generalleri arasında krallıkların kurulması ve Roma Cumhuriyeti’nin bölgeye yayılması ile karakterize edilir. Helenizm, Yunan sanatı, felsefesi, bilimi ve dilinin Doğu Akdeniz dünyasına yayılması ve bölgedeki diğer kültürlerle etkileşim halinde olması sonucu ortaya çıkan sentez kültürüdür. Helenistik Dönem, dünya tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir ve batı medeniyetinin temellerini de etkilemiştir. Bk.

Yunan kültüründen doğan etkileşimden kaçınan geleneksel bir grup ve Helenizm'i benimseyip kendi geleneklerine uygun gören diğer grup Yahudiler arasında bir mücadele yaşanmıştır. Yahuda'nın tarihinde bu mücadele neredeyse üç yüz yıl boyunca etkisini sürdürmüştür. Bu dönemde, Yahudi milliyetçiliği henüz siyasî bir faktör olmamış ve Helenizm Yakın Doğu'nun hâkim kültürü haline gelmek için yükselmiştir.²⁵⁵ Yahudiliğin Helenistik ortama asimilasyonu ve meşrûiyeti Yahudi aristokrasisinin doğrudan hedefi haline gelmiştir.²⁵⁶

II. Mâbed Dönemi'nde Yahudi toplumunda önemli bir bölünmeye neden olan Helenizm'in Yahudi toplumu üzerindeki etkisi bazı Yahudilerin bu kültürü benimsemelerine ve Yahudiliğin geleneksel uygulamalarından uzaklaşmalarına neden olmuştur. Yahudiliği farklı mezheplere ayırarak iç bölünmeye neden olan bu durum özellikle, Sadukiler²⁵⁷ ve Ferisiler²⁵⁸ arasında bir ayrımına sebebiyet vermiştir. Sadukiler, dinî otoritenin yalnızca Tanah'ta olduğuna inanmış, Ferisiler ise dinî otoritenin hem yazılı hem de sözlü gelenekte olduğunu savunmuşlardır. Bu dönemde farklı mezheplerin ve görüşlerin ortaya çıkması, Yahudi toplumunun değişik bakış açılarına, uygulamalara ve inançlara sahip olduğunu göstermektedir.

II. Mâbed Dönemi ve sonrası, Yahudi düşüncesinde önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Yahudi mezhepleri arasında tartışmalar ve anlaşmazlıklar yaşanan bu dönemde mezhepler arasındaki farklılıklar, Yahudi din düşüncesindeki çeşitliliği ve tartışma geleneğini simgelemektedir. Yahudilikte Elisha ben Abuyah'ın sapkın olarak nitelendirilmesi de bu dönemdeki değişikliklerin bir yansıması olarak görülmektedir. Elisha ben Abuyah'ın geleneksel inançları reddettiğini ve Yahudi metinlerine karşı çıktığını iddia eden bazı

“What is Hellenism, and how did it influence the early church?”, *Got Questions*, <https://www.gotquestions.org/Hellenism.html> (09.06.2023)

²⁵⁵ Raanan Mallek, “On the Development and Underlying Unity of Sectarian Identity in Second Temple Period Judea”, *Academia*, https://www.academia.edu/34691268/On_the_Development_and_Underlying_Unity_of_Sectarian_Identity_in_Second_Temple_Period_Judea, ss. 11-12 (21.05.2023)

²⁵⁶ a.g.e., s. 13.

²⁵⁷ Sadukiler, Kral Süleyman'ın rahibi olan Sadoq'un müntesipleri olarak bilinmektedir. İsimlendirmelerini “Sadoq” kelimesinin türetilmesinden alan Sadukiler, gerçek otoriteyi temsil ettiklerini iddia etmişlerdir. Sosyal ve dinî muhafazakârlıkları ile ün yapmış olan Sadukiler Tora'da yazılı halde bulunmayan hususları kabul etmemişlerdir. Ruhun ölümsüzlüğünü ve öldükten sonra dirilmeyi reddeden Sadukiler, Tora'nın ilk beş kitabını ve özellikle Mısır'dan Çıkış, Yasa'nın Tekrarı ve Levililer kitaplarına ayrıca önem vermişlerdir. Materyalist bir yapı gözetip insanlığın kurtuluşu konuları ile ilgilenmemişlerdir. Bk. Mehmet Aydın, “Sadukiler”, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Güncelleştirilmiş 2. Baskı, Literatürk Yayınları, Konya, 2018, s. 701.

²⁵⁸ Ferisiler, II. Mâbed Dönemi'nde Yahudi toplumunda ortaya çıkan bir hareket, düşünce okulu ve siyasî gruptur. Ferisiler, Tanah'ın yanı sıra, Mişna ve Talmud gibi sözlü yasaları da dikkate alarak Yahudi hukukunu yorumlayan ve uygulayan bir mezhep olarak tanınmışlardır. Ferisiler, temizlik ve yiyecek-içecek kurallarına titizlikle uymaya gayret etmenin yanı sıra Tanah'ta yer almayan, atalarından sözlü olarak aktarılan kurallara da riayet etmeleri ile anılmaktadırlar. Ortaçağ'ın en güçlü Yahudi mezheplerinden olan Rabbanî Yahudiliğin inşasını gerçekleştirmişlerdir. Bk. Durmuş Arık, “Ferisiler”, *Kavram Atlası Dinler Taihi I*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, s. 48.

kaynaklara rağmen, Elisha ben Abuyah'ın görüşleri ile Yahudi din düşüncesinin gelişime katkı sağladığı düşünülmektedir. Yeni fikirleri ve tartışmaları ortaya çıkaran Elisha'nın eleştirileri, Yahudi din düşüncesindeki farklılıkları da artırmıştır. Elisha ben Abuyah'ın var olduğu dönem, Yahudi düşüncesindeki çeşitlilik ve tartışma geleneğinin devam ettiği bir zaman aralığını temsil etmektedir.

Nihâî olarak, Elisha ben Abuyah döneminde Yahudilik farklı görüşler ve tartışmalar arasında şekillenmiştir. Yahudilikte bu dönemdeki değişikliklerin bir yansıması olarak Elisha ben Abuyah'ın sapkın olarak nitelendirilmesi kabul edilebilir.

Yahudi toplumunda küfürün ciddî bir mesele olduğunu; küfür olgusunun dinî, etik ve felsefî boyutlarıyla derinlemesine incelenmesinin gerekliliğini, yapılan araştırmalardan elde edilen bulgular göstermektedir. Küfür algısına vâkıf olma; dinî inançların ve değerlerin korunması, toplumsal normların sürdürülmesi ve toplumun bütünlüğünün anlaşılması açısından önemli bir rol oynamaktadır. Küfür, dinî inançların ve değerlerin korunmasını tehdit eden bir eylem olarak algılandığı toplumsal normlara aykırı olarak görülmektedir.²⁵⁹ Küfür algısının olumsuz etkilerinin önüne geçme ve toplumun bütünlüğünü sağlama için mücadele etmek Yahudi inanç sistemine göre önemli kabul edilmiştir.²⁶⁰ Tarihsel süreçte kutsal metinlerden yola çıkılarak küfür suçuna gösterilecek olan tepkiler ve uygulanacak yaptırımlar belirlenmiştir.²⁶¹ Yahudilik için küfür olgusunu idrâk edebilmek için küfür suçuna getirilen yaptırımların en somut örneklerinden biri olan Elisha ben Abuyah'ın neden ve nasıl sapkın görüldüğünü bilmek gerekmektedir.

²⁵⁹ Kaufmann Kohler ve David Werner Amram, “*Blasphemy*”, <https://jewishencyclopedia.com/articles/3354-blasphemy> (21.05.2023)

²⁶⁰ Bk. Simon Merceica, “In Defence of Our Blasphemy Laws”, *Independent*, <https://www.independent.com.mt/articles/2015-01-16/blogs-opinions/In-defence-of-our-blasphemy-laws-6736128876> (22.05.2023)

²⁶¹ Bir anlatı uzmanı, her şeyden önce küfür olgusunun Levililer Kitabı'nın neredeyse tamamını kaplayan uzun bir dizi söylemini kesintiye uğrattığını gözlemlediğini dile getirmiştir. Bu söylemler küfür olgusunun çeşitli yönleriyle ilgili talimatlar içermektedir. Kâhinlerin, Levililer'in ve halkın kutsal alana ya da bir bütün olarak topluluğa saygısızlık etmekten kaçınmak için almaları gereken önlemler hakkında yine aynı kitap çok sayıda ve oldukça ayrıntılı emirler içermektedir. Bk. Serge Frolov, “The Embarrassing Case of the Blasphemer: Did God Really Want Him Dead?”, *The Torah*, <https://www.thetorah.com/article/the-embarrassing-case-of-the-blasphemer> (22.05.2023)

İKİNCİ BÖLÜM

“AHER” OLARAK TANINAN HAHAM: ELİSHA BEN ABUYAH

2.1. Elisha ben Abuyah

II. Mâbed Dönemi'nde yaşamış olan Elisha ben Abuyah, Yahudilikteki dinî ve felsefî tartışmaların merkezinde yer almıştır. Bazı kaynaklar onu bir haham ve felsefeci olarak tanımlarken,²⁶² diğerleri onu Yahudilikten ayrılan bir isyankâr ve sapkın olarak nitelendirmektedir.²⁶³ Elisha ben Abuyah'ın hayatı ve fikirleri, Yahudi düşüncesi ve Talmudik gelenek üzerinde önemli bir etkiye sahip olarak Yahudilikte çeşitli akımların oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Elisha ben Abuyah'ın en bilinen lakabı “Aher”dir. Aher, İbrânicede “bizden olmayan, diğer, öteki, başka, sâir” gibi anlamlara gelmektedir.²⁶⁴ Elisha ben Abuyah'ın Yahudiliğe aykırı görüşleri neticesinde başkalarından farklı bir yola gitmesini ifade eden bu tanımlamanın ne şekilde verildiği hakkında çeşitli varsayımlar bulunmaktadır. Bazı kaynaklara göre ayrılıkçı görüşleri nedeniyle Elisha ben Abuyah'ın diğer Yahudiler tarafından dışlanmış olduğu için kendisine bu ismin verildiğini ifade edilirken diğer kaynaklara göre Elisha ben Abuyah'ın diğer bilgelere farklı bir öğrenci olması nedeniyle verildiği iddia edilmektedir.²⁶⁵

Yahudi düşüncesindeki tartışmaların bir yansıması olarak Talmud ve Midraş'ta birçok kez Elisha ben Abuyah'tan bahsedilmektedir. Yahudi geleneğinin sorgulanmasına ve tartışılmasına öncülük eden felsefesi sebebiyle Elisha ben Abuyah'ın hayatı ve fikirleri, Yahudi düşüncesinin gelişimine ve Talmudik geleneğin oluşumuna önemli bir katkı sağlamıştır. Bu nedenle, onun çalışmalarını ve düşüncelerini anlamak ve değerlendirmek, akademik bir perspektiften önemlidir. Bu bağlamda araştırmamız, ulaşılabilen verilerle elde edilen bilgiler ışığında Elisha ben Abuyah'ın hayatına ve görüşlerine odaklanmayı hedeflemektedir.

²⁶² Norman K. Swazo, “Rabbi Elisha Ben Abuyah “At the Mind’s Limit”: Between Theodicy and Fate”, *Philosophy and Literature*, c. 38, sy. 1, 2014, s. 153.

²⁶³ Chaim Kesselman, “Elisha ben Abuyah: The Sage Called “Acher””, *Chabad.org*, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/4165970/jewish/Elisha-ben-Abuyah-The-Sage-Called-Acher.htm#footnote10a4165970 (02.04.2023)

²⁶⁴ İsrail Benyakar ve Yuda Siliki, “Aher”, *Türkçe-İbranice/İbranice-Türkçe Sözlük*, İsrail'deki Türkiyeliler Birliği, İsrail, 2011, s. 65.

²⁶⁵ Bk. Chaim Kesselman, “Elisha ben Abuyah: The Sage Called “Acher””, *Chabad.org*, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/4165970/jewish/Elisha-ben-Abuyah-The-Sage-Called-Acher.htm (02.04.2023)

2.1.1. Elisha ben Abuyah'ın Hayatına Kısa Bir Bakış

“Öteki” olarak sıfatlandırılan Elisha ben Abuyah'ın²⁶⁶M.Ö. 70'ten önce Kudüs'te doğduğuna II. yy.'ın başlarında Filistin'de yaşadığına inanılmaktadır.²⁶⁷ Kudüs'ün varlıklı insanlarından birinin oğlu olan Elisha ben Abuyah ilk başlarda “tanna'im” olarak adlandırılan Mişna'nın önde gelen bilginlerinden kabul edilmiştir.²⁶⁸ Elisha ismi, Mişna'da yas ritüelleri ile ilgili Pirkei Avot²⁶⁹,un bölümündeki bir pasajda geçmekte ve kararının da Megillah²⁷⁰ bölümünde alıntılanmakta olduğu düşünülmektedir. Kaynaklarda Elisha'nın Rabbi Akiva ile meslektaş ve Mişna'ya verimli katkıları olduğuna inanılan Rabbi Meir'in hocası olduğu ifade edilmektedir. Din adamlarının başlarda Elisha'yı kendi aralarında kabul edip saygı duymalarından sonra, zamanla muhalefetlerinin yoğunlaşp Elisha isminden kaçınmaları ve aşığılayıcı terimlerle atıfta bulunmaları, Rabbinik kaynaklardan kişiliği hakkında net bir bilgiye ulaşmanın zorluğunu ortaya çıkarmıştır.²⁷¹

Gençliği ve din adamı olarak faaliyetleri hakkında çok az bilgi olan Elisha, Yeruslaim'in saygın ve zengin bir vatandaşının oğlu olduğu ve bilim adamı olabilmek için eğitim aldığı bilinmektedir.²⁷² Mişna'nın değerli bulduğu tek sözü, Elisha'nın eğitim yöntemine olan övgüsüdür. Bu durum Pirkei Avot'ta nakledilmiştir:

²⁶⁶ Kutsal metinlerde Elisha ben Avuya olarak da geçmektedir. Bk. Gershom Bader, *The Jewish Spiritual Heroes Volume I; The Creators of the Mishna Elisha Ben Avuyah “Acher”*, New York, c. 1, 1940, pasaj 1.

²⁶⁷ Louis Ginzberg, “Elisha ben Abuyah”, *The Jewish Encycloedia*, Funk and Wagnalls Şirketi, New York, c. 5, 1903, s. 138

²⁶⁸ Gershom Bader, *The Jewish Spiritual Heroes Volume I; The Creators of the Mishna Elisha Ben Avuyah “Acher”*, New York, c. 1, 1940, pasaj 1

²⁶⁹ İbranicede “Ataların Sözlere” anlamına gelen Pirkei Avot, Yahudi ahlakî öğretilerinin ve hikâyelerin yer aldığı bir metindir. Bu metin, Mişna'nın Seder Nezikin bölümünün alt bölümünü oluşturur ve özellikle Yahudi ahlakî öğretilerinin temel metinlerinden biridir. Pirkei Avot'ta, Yahudi ahlakî ve etik ilkeleri üzerine birçok ünlü öğüt ve öykü yer alır. Ayrıca birçok önemli Yahudi liderin sözleri de kaydedilmiştir. Metin, geleneksel olarak Yahudi yortularının öncesinde okunur ve öğrenilir. Bu eser, Yahudi kültürünün önemli bir parçasıdır ve Yahudi toplumu tarafından geniş çapta takdir edilir. Pirkei Avot, günümüzde Yahudi toplumunda hala önemli bir rol oynamaktadır. Bk. Rabbi Jill Jacobs, “Pirkei Avot: Ethics of Our Fathers (This section of the Mishnah is one of the best-known and most cited of Jewish texts)”, *My Jewish Learning*, <https://www.myjewishlearning.com/article/pirkei-avot-ethics-of-our-fathers/> (06.06.2023)

²⁷⁰ Yahudi geleneklerine göre Megillah, belirli tatillerde veya anma günlerinde topluluğa okunan kitaplar anlamına gelmektedir. Özellikle Purim Bayramı'nda okunan “Ester Megillah” adlı kitap en ünlü olanıdır. Megillah kelimesi, İbranicede ‘palmiye yaprağı’ anlamına gelen “megillat” kelimesinden türetilmiştir ve belirli günlerde okunan kitaplar da genellikle palmiye yaprağı şeklinde sarılırlar. Megillahlar, Tanah'ın bir parçası değildir ancak Yahudi geleneksel kültürünün önemli bir parçasıdır ve dünya çapındaki Yahudi cemaatleri tarafından sıklıkla kutlanmaktadır. Bk. “The Megillah (Book of Esther)”, *Chabad.org*, https://www.chabad.org/holidays/purim/article_cdo/aid/1473/jewish/The-Megillah.htm (06.06.2023)

²⁷¹ Louis Ginzberg, “Elisha ben Abuyah”, *The Jewish Encycloedia*, Funk and Wagnalls Şirketi, New York, c. 5, 1903, s. 138.

²⁷² “Talmudic Figures: Elisha Ben Abuya”, *Sefaria*, <https://www.sefaria.org/topics/elisha-ben-abuya?tab=sources> (06.06.2023)

“Elisha ben Abuyah dedi ki: Çocukken öğrenen kimse neye benzetilir? Yeni bir yazı sayfasına yazılan mürekkebe benzer. Ve yaşlı bir adamken öğrenen kişi, neye benzetilir? Sürtülmüş bir yazı kâğıdına yazılan mürekkebe benzetilir. Kfar Ha-babli’li Rabbi Yose ben Judah şöyle der: Gençken öğrenen kişi neye benzetilir? Olgunlaşmamış üzüm yiyen ve fıçısından şarap içen birine. Ve yaşlıdan öğrenen, neyle karşılaştırılır? Olgun üzüm yiyen ve eski şarap içen biriyle. Haham dedi ki: kaba değil, içindekine bak: eski şarapla dolu yeni bir kap ve içinde yeni (şarap) bile olmayan eski bir (kap) vardır.”²⁷³

Elisha ben Abuyah’ın Yunan dilini öğrenmesi bazı kesimlerden tepkiyle karşılanmıştır.²⁷⁴ Sapkınlığının Yunanca öğrenmiş olmasından kaynaklanabileceği görüşünü savunanlar olmuştur. Gemara’da²⁷⁵ ise Abuyah’ın dilinin Yunanca şarkılar söylemekten yorulmadığı belirtilmiştir.²⁷⁶ Ayrıca dinî uygulamalarla alâkalı soruların zamanındaki otoritelerinden biri olarak kabul edilen Elisha’nın bir kararı Mo’ed Katan²⁷⁷ 20a’da yer almaktadır:

“Bir olay oldu ve Rabbi Tzadok’un babası Ginzak şehrinde öldü ve babasının vefatını ona ancak üç yıl sonra bildirdiler. Gelip Elisha ben Abuyah’a ve yanındaki yaşlılara ne yapması gerektiğini sordu. Elisha ben Abuya ona şöyle dedi: Yedi ve otuz gün boyunca yas törenlerini gözlemler. Ve Rabbi Ahiyye’nin oğlu diasporada öldüğünde ve Rabbi Ahiyye onun ölümünden uzun bir süre sonra haberdar olduğunda, yedi ve otuz gün yas tuttu. Bu nedenle, bu görüşün yalnızca birkaç Bilge tarafından benimsendiği, ancak genel olarak kabul görmediği açıktır.”²⁷⁸

²⁷³ Bk. Pirkei Avot 4:21, *Sefaria*, https://www.sefaria.org/Pirkei_Avot.4.20?lang=bi (07.06.2023)

²⁷⁴ Louis Ginzberg, “Elisha ben Abuyah”, *The Jewish Encycloedia*, Funk and Wagnalls Şirketi, New York, c. 5, 1903, s. 138.

²⁷⁵ Mişna olarak bilinen Yahudi hukuku derlemesinin hahamlarca yorumlanması ve şerh edilmesi ile ortaya çıkan esere Gemara denilmektedir. Bk. “Gemara (Judaic religious commentaries)”, *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Gemara> (07.06.2023)

²⁷⁶ “Gemara açıklar: Aher, onun hatası neydi? Ağzından Yunan ezgileri hiç eksik olmazdı. Bilgeler arasındayken bile sürekli Yunan şarkıları mırıldanırdı. Bu da onun en başından beri Yahudi olmayan kültür ve inançlara ilgi duyduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, Aher hakkında da şöyle demişlerdir: Çalışma salonunda öğrendikten sonra ayağa kalktığında, okuduğu birçok sapkın kitap kucağından düşerdi. Bu nedenle, bilgeler arasındayken bile bir şekilde akli başında değildi.” Bk. Talmud, Hagiga 15b:14, *Sefaria*, <https://www.sefaria.org/Chagigah.15b.14?lang=bi> (07.06.2023)

²⁷⁷ “Küçük bayram” anlamına gelen İbranice Mo’ed Katan, Mişna’nın Mo’ed sıralamasındaki 11. bölümüdür. Mo’ed Katan, Fısıh ve Sukkot bayramlarının ara günleri ile ilgilidir. Bk. “Mo’ed Katan”, *Encyclopedia*, <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/moed-katan> (06.06.2023)

²⁷⁸ Babil Talmudu, *Mo’ed Katan* 20a:16

Babil Talmudu, Elisha'nın Bet ha-Midraş'ta²⁷⁹ öğretmenlik yaptığı zaman yasaklı kitapları²⁸⁰ kıyafetlerinde sakladığını iddia etmektedir.²⁸¹ İhtimal dâhilinde yasaklı kitaplardan kastedilenin, sansür değişiklikleri yüzünden “minim” olarak adlandırılan Sadukiler'in yazıları olduğu düşünülmektedir.²⁸²

Avot D'Rabbi Natan²⁸³ kitabı Elisha ben Abuyah'ın kişiliğine ve bilgisine yönelik çıkarımlar yapmada faydalı görülmekte ve ilgili bölümler şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

“Elisha ben Abuyah şöyle derdi: İyi işler yapmış ve çok fazla Tora öğrenmiş bir kişi neye benzer? Önce taşları yerleştirip sonra üstüne tuğlaları koyarak inşaat yapan bir kişiye benzer. Bir sel gelse bile, bina sağlam durur ve yerinden sökülmez. İyi işler yapmamış ama Tora öğrenmiş bir kişi neye benzer? Önce tuğlaları yerleştirip sonra taşları üstüne koyarak bina inşa eden kişiye benzer. Biraz su gelse bile, binayı hemen devirir: İyi işler yapmış ve çok fazla Tora öğrenmiş bir kişi neye benzer? Sıva ile kaplanmış tuğlalara benzer. Üzerlerine şiddetli yağmurlar yağsa bile yerlerinden oynamazlar. İyi işler yapmamış ama çok Tora öğrenmiş bir kişi, sıva ile kaplanmış tuğlalar gibidir. Üzerlerine hafif yağmurlar yağsa bile hemen ufalanırlar: İyi işler yapmış ve çok Tora öğrenmiş bir kişi, tabanı düz bir fincan gibidir. Biri onu yere koyduğunda, devrilse bile içindekilerin hepsi dökülmez. İyi işler yapmamış ama çok

²⁷⁹ “Öğrenme evi” anlamına karşılık gelen Bet ha-midraş, II. Mâbed Dönemi'nden itibaren Yahudi yasalarının tartışıldığı ve yorumlandığı işlevini gören bir merkezdir. Yahudi hukukunun, felsefesinin, ahlakının ve dini uygulamalarının öğrenildiği, tartışıldığı ve öğretildiği bir yerdir. Bet ha-midraşlar Yahudi hukukunun yorumlanması ve anlaşılması için ana merkezler olarak kabul edilmektedir. Yahudi din adamları ve bilgileri, öğrencileriyle birlikte din konularını derinlemesine bu merkezlerde tartışırlar. Yahudi toplumunun bilgi ve öğrenim merkezleri olarak hizmet eden Bet ha-midraşlar, geleneksel olarak sinagoglara veya akademilere bağlı olmuşlardır. Bk. “Bet (Ha)-Midrash”, *Jewish Virtual Library*, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/bet-ha-midrash> (07.06.2023)

²⁸⁰ Yahudilikte yasaklı kitaplar konusunda birden fazla perspektif ve görüş mevcuttur. Ancak genel olarak kabul edilen kanaate göre, Yahudi dinî otoriteleri tarafından kabul edilen dinî metinlerin dışında kalan pek çok kitap Yahudi inancına uygun olmadığı için kabul edilmez veya reddedilir. Bu tür kitaplar “sapkınların kitapları” (ספרים מיני, sifre minim) olarak adlandırılır ve Rabbi Akiva dünya geleceğinde payı olmayanlar arasında olanların listesine “Haricî edebiyatı okuyanlar da buna dâhildir” şeklinde açıklamada bulunmuştur. Bk. “Sifrei Ha-Minim”, *Encyclopedia*, <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/sifrei-ha-minim> (07.06.2023)

²⁸¹ “Gemara açıklar: Çalışma salonunda ders çalıştıktan sonra ayağa kalktığına, okumakta olduğu birçok sapkın kitap kucağından düşerdi. Bu nedenle, bilgiler arasındayken bile bir şekilde akli yerinde değildi.” Bk. Talmud, Hagiga 15b:14, *Sefaria*, <https://www.sefaria.org/Chagigah.15b.14?lang=bi> (05.06.2023)

²⁸² Louis Ginzberg, “Elisha ben Abuyah”, *The Jewish Encycloedia*, Funk and Wagnalls Şirketi, New York, c. 5, 1903, s. 138.

²⁸³ Avot D'Rabbi Natan, Yahudi midraşlarından biridir. Talmud ve Midraş'ın bir parçası olarak kabul edilir ve Rabbi Natan tarafından derlenmiştir. Metin, Pirkei Avot'un yedi bölümüne ek olarak, Pirkei Rabbi Eliezer'in metinlerini de içermektedir. Avot de-Rabbi Natan, Yahudi öğretisi ve etiği üzerine birçok öğüt içermektedir ve çeşitli Yahudi dinî liderlerinin görüşlerine yer verir. Bk. Rabbi Jill Jacobs, “Avot d'Rabbi Natan (A companion volume to Pirkei Avot.)”, *My Jewish Learning*, <https://www.myjewishlearning.com/article/avot-drabbi-natan/> (07.06.2023)

fazla Tora öğrenmiş bir kişi, düz bir tabanı olmayan bir fincan gibidir. Biri onu yere koyduğunda, hemen yan tarafına devrilir ve içindikilerin hepsi dökülür.

Ayrıca şöyle derdi: İyi işler yapmış ve çok Tora öğrenmiş bir kişi, iyi donanıma sahip bir at gibidir. İyi işler yapmamış ama çok fazla Tora öğrenmiş bir kişi ise dizginleri olmayan bir at gibidir. Kişi ata binmek istediğinde, at onu bir anda üzerinden atar.

Ayrıca şöyle derdi: Tora'yı gençliğinde öğrenen kişinin Tora'nın sözleri kanına karışır ve ağzından net bir şekilde çıkar. Tora'yı yaşlılığında öğrenen kişi için Tora'nın sözleri kanına karışmaz ve ağzından net bir şekilde çıkmaz. Ve çok bilinen bir söz vardır: Eğer gençliğinde onları istemediyse, yaşlılığında da onları elde edemezsin: Tevrat sözlerini elde etmek altın kaplar kadar zordur. "Altın ve camla ölçülemez" (Eyüp 28:17) dediği gibi, cam kaplar kadar kolay kaybedilirler. Altın, kırıldığında tamir edilebileceğini söylemek için camla karşılaştırılır (ancak cam kaplar tamamen yeniden yapılmadıkça kırıldıklarında tamir edilemezler. Peki, ayetin ikinci yarısını nasıl anlayabilirim: "Ne de güzel altın kaplarla değiştirilir?" Bu size şunu anlatmak içindir: Kişi Tora'nın sözlerini çalıştığında ve onları yerine getirdiğinde, yüzü ince altın gibi parlar. Ama kişi Tora'nın sözlerini çalışıp onları yerine getirmediğinde, yüzü cam gibi karanlıktır. Ayrıca şöyle derdi: Bir kişi yirmi yıl boyunca Tora çalışabilir ve iki yıl içinde hepsini unutabilir. Nasıl yani? Altı ay boyunca oturup öğrendiklerini gözden geçirmezse, murdar olanın temiz, temiz olanın da murdar olduğunu söylemeye başlar. On iki ay gözden geçirmedikten sonra, bilgelerin isimlerini karıştırır. On sekiz ay gözden geçirmedikten sonra, risalelerin başlangıçlarını unuttur. Yirmi dört ay gözden geçirmedikten sonra, bölümlerin başlarını unuttur. Sonunda oturmak ve sessiz kalmak zorunda kalır. (Süleyman böyle bir kişi hakkında şöyle der (Süleyman'ın Özdeyişleri 24:30-31): "Tembel bir adamın tarlasından, yüreksiz birinin bağından geçtim. Her yanını dikenler sarmış, her yanı yabancı otlarla kaplanmış, çevresindeki taş duvar yıkılmıştı. Ve bir bağın duvarı yıkıldığında, çok geçmeden tüm bağ yok olur." Bir arkadaşının bir mitsvayı yerine getirmesine yardım eden kişi, Tora tarafından o mitsvayı kendisi yapmış gibi kabul edilir. Bir benzetme: Bu neyle karşılaştırılabilir? Bir kuş yakalayan ve onu hizmetkârlarından birine veren bir insan krala. (benzetilebilir) Kral ona şöyle dedi: Bu kuşa dikkat et. Eğer ona iyi davranırsan, her şey yoluna girecektir. Ama eğer böyle yapmazsan, onun için senin canını alırım. Kutsal Kutsanmış Olan İsrail'e: "Eğer size verdiğim Tevrat'ın bu sözlerine uyarsanız, her şey iyi olacak. Ama uymazsanız, onlar yüzünden canınızı alacağım" (Tesniye 4:9) dediği gibi.

(“Gözlerinizin gördüğü bu şeyleri unutmamak için canınızı korumaya çok dikkat edin.”)
 Ve Tesniye 32:47’de, “O sizin için boş bir şey değildir, çünkü o sizin yaşamınızın ta kendisidir.””²⁸⁴

Avot D’Rabbi Natan kitabından hareketle, Bacher,²⁸⁵ Elisha’nın kullandığı benzetmelerden dünyevî konulardan olan; şarap, atlar ve mimarlık konusunda bilgili bir insan olduğu kanaatine varmıştır.²⁸⁶ Elisha’nın sadece dinî meselelerle ilgilenmediğini onun dünyevî konulara da ilgi duyduğunu kitaptaki simgeler işaret etmektedir. Yahudi literatüründe yer alan birçok hikâyede Elisha’nın birçok farklı konuda bilgili olduğu vurgulansa da Elisha’nın bu bilgileri nereden edindiği hakkında kaynaklarda bir bilgiye rastlanılmamaktadır.

Neticede hayat hikâyesine dâir ayrıntılı bilgi bulunmayan Elisha ben Abuyah, tartışmalı bir figür olarak kalmaya devam ederek Yahudi geleneği için birçok önemli noktada yer almıştır. Otorite bir din adamı iken bir anda nasıl sapkın ilan edildiğini gösteren hayatı, aynı zamanda Yahudilik içerisindeki ahlâkî ve etik değerlerin önemini de vurgulayarak insanın tutkularına kapılması ve bunların kontrol edilememesi sonucunda ortaya çıkan tehlikeleri göstermiştir. Yahudi geleneği için bilinmesi günümüzdeki Yahudi toplumları için Elisha ben Abuyah’ın hayat hikâyesinin bir ders içerdiği düşünülmektedir. Bu dersler arasında, inanç ve ahlâkın önemi, tutkuların kontrol edilmesi ve bir insanın hayatındaki değişimlerin nasıl etkili bir boyuta gelebileceği sayılmaktadır.

²⁸⁴Avot D’Rabbi Natan 24:1-7, Sefaria, https://www.sefaria.org/Avot_D'Rabbi_Natan.24.1?lang=bi&with=all&lang2=en (08.06.2023)

²⁸⁵ Karl Bacher (1850-1908), Almanya doğumlu bir Yahudi bilgin ve araştırmacıdır. Özellikle Talmud üzerine yaptığı çalışmalarla tanınmıştır. Bacher, Frankfurt Üniversitesi, Strasbourg Üniversitesi ve Viyana Üniversitesi gibi birçok üniversitede öğretim üyesi olarak görev yapmıştır. Ayrıca Talmud ve Midraş üzerine birçok eser kaleme almıştır. Bk. “Dr. Karl Bacher”, *Family Search*, <https://ancestors.familysearch.org/en/L5Y9-XLB/dr.-karl-bacher-1884-1954> (08.06.2023)

²⁸⁶ Louis Ginzberg, “Elisha ben Abuyah”, *The Jewish Encycloedia*, Funk and Wagnalls Şirketi, New York, Cilt 5, 1903, s. 138.

2.2. Elisha ben Abuyah Döneminde İlmî Düzey ve Entelektüel Ortam

Yahudi toplumunun parçalanmasıyla karakterize edilen Romalıların Yahudiler üzerindeki baskısı, II. Mâbed Dönemi'nin sonuna doğru ortaya çıkmıştır.²⁸⁷ Yahudi öğretmenler ve bilginler olarak da bilinen tannaim döneminde farklı düşünceler geliştirmeye başlanmıştır. Yahudi gelenekleri ve dinine âşinâ biri olarak kabul edilen Elisha ben Abuyah, hayatının son yıllarındaki farklı düşünceleri sebebi ile Yahudi toplumunda dışlanmış ve kötülenmiştir. Elisha'nın bulunduğu dönem, Yahudi literatürünün zenginleştiği ve geliştiği bir dönem olarak kabul edilmiştir. II. Mâbed Dönemi'nin sona ermesi ile ortaya çıkan yeni mezhepler arasındaki tartışmalar, Yahudi dininin gelişimine katkıda bulunmuştur. Bu dönem entelektüel ortam da oldukça hareketli ve insanlar farklı felsefî akımların etkisi altında kalmıştır. Yunan felsefî akımları; özellikle Platonculuk²⁸⁸, Stoacılık²⁸⁹ ve Epikürcülük²⁹⁰ gibi akımlar Yahudi düşüncesini etkileyerek gelişime katkıda bulunmuştur. Bu dönemde Yahudi literatürü oldukça zenginleşmiş; Talmud, Midraş ve diğer Yahudi metinleri yazılmaya başlanmıştır. İlmî gelişmelerin yaşandığı bu dönemde Elisha, çeşitli şekillerde bir arş-heretik²⁹¹, ateist, agnostik²⁹² veya mürted olarak görülmüştür.²⁹³

²⁸⁷ Suat Tural, "Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki Yahudi İsyanlarına Genel Bakış", *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, c. 5, sy. 1, 2021, s. 136.

²⁸⁸ Platonculuk, Platon'un kurduğu, sonradan kendisine bağlı olan öğrencilerinin geliştirdiği, duyulur dünya ile insan zihninin oluşturduğu dünya karşıtlığını öne süren; asıl gerçekliğin uzay, zaman ve öznenin dışında bulunduğunu ve bunun kavranabilir olduğunu söyleyen bir idealist felsefe öğretisidir. Bk. Henry J. Blumental, A. Hilary Armstrong, "Platonism", *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Platonism> (07.06.2023)

²⁸⁹ Stoacılık, antik Yunan felsefesi ve etiği temelinde oluşan, insanın ruhsal ve ahlakî gelişimini en üst düzeye çıkarmayı amaçlayan felsefî görüştür. Stoacılığa göre, insan akıl ve mantık yoluyla dünya ve evreni anlayabilir ve buna uygun bir şekilde yaşayabilir. Stoacılık, ahlakî erdemleri, özellikle erdemli davranışları takdir eder ve insanın kendisini, başkalarını ve evreni anlamasına yardımcı olacak bir dizi pratik öğüt sunar. Stoacı felsefe, insanın kendini sadece ahlakî ve aklı selim kararlarla yönlendirebileceği görüşüne dayanarak insanın duygusal tepkilerinin kontrol edilmesi gerektiğini savunur. Bk. Mehmet Aydın, "Stoacılık", *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Güncelleştirilmiş 2. Baskı, Literatürk Yayınları, Konya, 2018, ss. 747-748.

²⁹⁰ Epikürcülük, Antik Yunan filozofu Epikür'ün öğretilerine dayanan Helenistik bir felsefe okulu veya sistemidir. Bu sistem, M.Ö. 307 civarında kurulmuş, Epikür'ün evinde ve bahçesinde merkezlenmiştir. Etikte Epikürcülük, mutluluğun (veya en büyük iyiliğin), huzuru sağlamak, korkudan kurtulmak ve bedensel acının yokluğuna ulaşmak için mütevazı zevkler aramak olduğunu öğretir. Metafizikte ise Epikürcülük, tanrıların tarafsızlığını ve insan yaşamına karışmamalarını vurgular. Ateizme yönelik bazı eğilimlere rağmen Epikürcüler, kutsayıcı ve ölümsüz fakat atomlardan oluşan ve sonsuz uzayın genişliğindeki dünyalar arasındaki boş alanlarda yaşayan maddi varlıklar olarak gördükleri tanrıların varlığını inkâr etmezler. Bk. Carlo Diano, Brian Duignan, "Epicureanism", *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Epicureanism> (08.06.2023)

²⁹¹ Ana dinden sapmış olduğu düşünülen kişi için kullanılan isimlendirme. Bk. "Arch-Heretics", *Word Sense Dictionary*, <https://www.wordsense.eu/arch-heretics/> (08.06.2023)

²⁹² Gizemcilik veya mistisizme dayalı bilgi arayışı olan kişi için kullanılan isimlendirme. Bk. "Agnostic", *Merriam-Webster*, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/agnostic> (08.06.2023)

²⁹³ Jeffrey Rubenstein, "Elisha ben Abuya: Torah and the Sinful Sage", *Yahudi Düşünce ve Felsefesi Dergisi*, New York, c. 7, 1998, s. 139.

Yunanca şarkılar söylediği, dînen sakıncalı kitapları gizlice okuduğu buna istinâden Yunan bir hocadan eğitim aldığına dâir rivâyetlere konu olan Elisha²⁹⁴ hakkında, tannaitik kaynaklarda²⁹⁵ sınırlı bilgi mevcuttur. Bu nedenle rivâyetlerin tarihsel gerçekliği tartışmalı olarak görülmüştür. Bu bilgilerden dolayı Yahudi din adamları, Elisha'nın heretik düşüncelerini öne sürerek adını anmaktan kaçınmışlardır. Elisha'nın Tora'ya karşı fikirleri son derece etkili olduğu için rabbinik meslektaşları ondan bahsederken “öteki” anlamındaki Aher kelimesini kullanmayı tercih etmişlerdir.²⁹⁶ Elisha'nın kaynaklarda yer alan sözleri ve öğretileri rabbinik gelenekten ayrı tutularak sık sık eleştirilmiştir.

Tosefta'da,²⁹⁷ dönemin entelektüel ortamı ve ilmî düzeyi anlamak için yer alan dört bilenin cennete gitme yolculuğunun ifade edildiği “pardes”; Pers kökenli İbrânice bir kelime olup “bağ” veya “bahçe” anlamına gelmektedir.²⁹⁸ Erken dönem rabbinik eserlerde bahçe; ilâhî sırların veya Tora çalışmasının bir metaforu olarak kullanılan dört kişinin oluşturduğu pardes yolculuğu Tosefta'da anlatılmaktadır:

“Pardes'e (meyve bahçesine) dört kişi girdi: Ben Azzay, Ben Zoma, Aher (Elisha ben Abuyah) ve Rabbi Akiva. Biri baktı ve öldü. Biri baktı ve zarar gördü. Biri baktı ve ağaçları kesti. Ve biri huzur içinde yukarı çıktı ve huzur içinde aşağı indi. Ben Azzay baktı ve öldü. Kutsal Yazılar onun hakkında şöyle der (Mezmurlar 116:15): “Rab'bin gözündeki kutsallarının ölümü değerlidir.” Ben Zoma baktı ve zarar gördü. Kutsal Yazılar onun hakkında şöyle der (Süleyman'ın Özdeyişleri 25:16): “Bal buldun mu? Sana yetecek kadar ye” ve devam eder: “Yoksa onunla doyar ve kusarsın.” Elisha baktı ve ağaçları kesti. Kutsal Yazılar onun hakkında şöyle der (Vaiz 5:5): “Ağzın, bedenini suça sürüklemesin” Haham Akiva huzur içinde yukarı çıktı ve huzur içinde aşağı indi. Kutsal Yazılar onun hakkında şöyle der (Ezgiler Ezgisi 1:4): “Çek beni, peşinden koşacağız”

²⁹⁴ Rumeysa Bektaş, *Yahudilikte İtikâdi Sapkınlıklar ve Cezaları*, dan. Yasin Meral, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020, s. 123.

²⁹⁵ Tannaitik kaynaklar, Yahudilikte Mişna ve Tosefta olarak bilinen eserleri ifade eder. Tannaim, Mişna'nın yazarları ve Yahudi felsefesi ve hukukunun önde gelen öğretmenleridir. Tannaitik kaynaklar, bu öğretileri içeren ve yargıların kaydedildiği metinlerdir. Tannaitik kaynaklar, Yahudi hukukunun gelişiminde ve Yahudi tarihinin anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bk. Wilhelm Bacher ve diğerleri, “Tannaim and Amoraim”, *Jewish Encyclopedia*, <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/14240-tannaim-and-amoraim> (08.06.2023)

²⁹⁶ Jeffrey Rubenstein, “Elisha ben Abuya: Torah and the Sinful Sage”, *Yahudi Düşünce ve Felsefesi Dergisi*, New York, c. 7, 1998, s. 139.

²⁹⁷ Tosefta, Mişna'dan sonraki en eski Yahudi dinî metinlerinden biridir. Mişna gibi Tosefta da II. Mâbed Dönemi'nde toplanan ve nesilden nesile aktarılan Yahudi yasalarını içermektedir. Ancak, Tosefta'nın yapısı ve formatı Mişna'dan farklıdır. Mişna'nın birçok bölümünde bahsedilmeyen ek yasaları içerir. Tosefta'nın birçok versiyonu vardır ve bazı versiyonları Talmud'da kullanılmıştır. Bk. “Tosefta”, *Jewish Virtual Library*, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/tosefta> (08.06.2023)

²⁹⁸ Bk. İsrail Benyakar ve Yuda Siliki, “Pardes”, *Türkçe-İbrânice/İbrânice-Türkçe Sözlük*, İsrail'deki Türkiyeliler Birliği, İsrail, 2011, s. 82.

Bir benzetme yaptılar: Bu neye benziyor? Bir kralın meyve bahçesine ve onun üzerinde bir tavan arasına benzer. Ondan gözünü ayırmadığı sürece bakmak insanın üzerindedir. Başka bir kıssa anlatıldı. Bu neye benzer? Biri ateşten, diğeri kardan iki yol arasından geçen bir caddeye benzer. Eğer bir tarafa meylederse ateş tarafından yakılır. Diğer tarafa eğilirse kar tarafından yakılır. Bir adam ortada yürümeli ve sağa sola eğilmemelidir.”²⁹⁹

İlgili pasaj bağlamında Elisha, Yahudi edebiyatında küçük fidanları kesmesinden dolayı “kotsets be-neti’ot” (בנטיעות קוצץ) olarak bilinmektedir. Fidanlardan kastedilenin genç çocukları olduğunu düşünen bazı Yahudi dinî liderlerin iddiasına göre Elisha, önceden Tora öğrenen bir kişi iken sonraları Yunan düşüncesinden etkilenerek Tora okullarındaki çocukların zihinlerini heretik fikirlerle doldurmuş ve onları Tora’dan uzaklaştırmıştır.³⁰⁰ Bu olay Kudüs Talmudu’nda şu şekilde ifade edilmektedir:

“Aher gözetledi ve fidanları kesti. Aher kimdir? Tora çocuklarını öldüren Elisa ben Abuyah’tır. Derler ki, Tevrat’ta başarılı olan bir öğrenci görürse onu öldürürmüş. Sadece bu da değil, okula gitti ve çocukları öğretmenlerinin önünde gördü. Dedi ki, bunlar burada ne yapıyor? Bunun mesleği inşaatçı, bunun mesleği marangoz, bunun mesleği avcı, bunun mesleği terzi. Bunu duyduklarında onu bırakıp gittiler. Onun hakkında ayet şöyle der: “Ağzınız bedeninizi günaha sokmasın”; çünkü o kendi yaptıklarını yok etti. Ayrıca dinî zulüm zamanında onlara yük taşıttılar. Bir işi yapan iki kişiden dolayı, iki kişinin birlikte bir yük taşımalarını istediler. O da onlara tek başlarına taşıttı dedi. Gittiler ve onlara tek başlarına taşıttılar. Özel bir alandan kamusal bir alana taşımamak için Karmelit’te boşaltmaya niyetlendiler, Onlara dedi ki, matara taşınsınlar; onlara matara taşıttılar. Rabbi Akiba huzur içinde girdi ve huzur içinde çıktı; onun hakkında âyet der ki, beni çek, peşinden koşacağım.”³⁰¹

Bu dönemde Yahudi entelektüel dünyası; Yunan felsefesi ve biliminden etkilenmiş, Talmud’un oluşumu hızlanmış ve Elisha ben Abuyah’ın heretik fikirlerinin Yahudi

²⁹⁹Tosefta Hagigah 2:2, Sefaria, https://www.sefaria.org/Tosefta_Chagigah.2.2?lang=bi&with=all&lang2=en (08.06.2023)

³⁰⁰ Rumeysa Bektaş, *Yahudilikte İtikâdi Sapkınlıklar ve Cezaları*, dan. Yasin Meral, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020, s. 124.

³⁰¹ Bk. Kudüs Talmudu, Hagigah 2:1, Sefaria, https://www.sefaria.org/Jerusalem_Talmud_Chagigah.2.1.9?lang=bi&with=all&lang2=en (11.06.2023)

çocuklarının Tora'dan koparmasına sebep olduğu düşünülmüştür. Bu dönem Yahudi kültür ve felsefesinin gelişiminde önemli bir yere sâhiptir.

Yahudilerin, Yunan felsefesiyle temâs hâlinde olmaları onların felsefesini etkilemiştir. Yahudilerin âlim tabakası bu dönemde felsefî tartışmalar yürütmüşler ve yeni felsefî akımlar ortaya çıkarmışlardır. Özellikle Helenistik dönemde düşünce hayatında birçok yenilik ortaya çıkmış; bunlar Yahudi felsefesi ve teolojisi üzerinde uzun süreli etkiler bırakmıştır. Elisha ben Abuyah, bu entelektüel ortamın içinde yetişmiş ve hem Tora'ya hem de Yunan düşüncesine hâkim duruma gelmiştir. Özellikle sonraki dönemlerde Elisha ben Abuyah'ın, bazı Yahudi din adamları tarafından Tora eğitimi verilen okullarda öğrencilerin zihinlerine heretik fikirler yerleştirdiği ve onları Tora'dan uzaklaştırdığı iddia edilmiş, Talmud edebiyatında “fidan koparan” olarak anılarak tartışmalı bir figür hâline getirilmiştir. Tartışmalara konu olan Elisha ben Abuyah figürü, Yahudi entelektüel ortamının karmaşıklığını ve çelişkilerini göstermektedir.

2.3. Elisha ben Abuyah'ın Dinî Görüş ve Düşünceleri

Elisha ben Abuyah, Talmudî metinlerde adı nâdir geçen ancak hikâyeleriyle dikkatleri üzerine çeken bir isim olmuştur. Talmud merkezli yaşamda yer alan bir kişilik olmasına karşın, dinî düşünceleri ve hayatındaki dönüm noktaları hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Bu dünyayı kalıcı olarak terk ettiği tasvîr edilen Elisha ben Abuyah, Rabbi Meir gibi önemli öğrenciler yetiştirmiş bir haham olarak bilinmektedir. Dinî düşüncelerinden hareketle mevcut bilgilerin derlenmesi ile Elisha Ben Abuyah'ın dünya görüşüne ve Talmud geleneğine olan katkısına ulaşılmıştır.³⁰² Elisha'nın hayatı çevresinde efsaneler dolaşmaktadır. Bu efsaneler içinde Elisha'nın Tora'yı kökten sökmek istediği, bir akademiden diğerine gezerek öğrencileri kovduğu, öğretmenleri ise hükümete teslim ettiği söylenmektedir. Elisha'nın söylemleri arasında Mo'ed Katan'da bulunan: “*Neden masum çocukların vaktini bu şekilde boşa harcıyoruz? Onlara inşaat işçisi, marangoz, avcı veya terzi olmayı öğretmek daha iyi olmaz mıydı?*” şeklinde ifadelerin yer aldığı düşünülmektedir.³⁰³

³⁰² Devora Steinmetz, “Interpretation and Enachment: The Yerushalmi Story of Elisha Ben Abuyah and the Book of Ruth”, *AJS Review*, c. 40, sy. 2, 1998, s. 359.

³⁰³ Gershom Bader, “*The Jewish Spiritual Heroes Volume I; The Creators of the Mishna Elisha Ben Avuyah “Acher”*”, New York, c. 1, 1940, pasaj 1.

Steinberg³⁰⁴, Elisha'yi âlim bir kişi olarak değerlendirmiştir. Zekâsal yolculuğu, çocukluğunun erken dönemlerinde Yunanca dil ve eserler öğrenmesi ile başlamıştır. Tora çalışmalarına Bar mitzvah yaşında³⁰⁵ bir Yahudi büyüğüne çıraklık yaptığı esnada başladığı düşünülmektedir. Elisha, Tora çalışmaları sonucunda din adamı olarak atanmış, açıklanamayan bir durumla karşılaşmasının ardından peygamberler ve bilgelere aktarılanların rasyonel bir temeli ve kesinliği olmadığı inancını benimsemiştir.³⁰⁶Steinberg'in "As A Driven" adlı eserinde eserinde Elisha'nın: "*Ben bir teoloji, bir ahlâk, bir tören arıyorum ve bunların geometri tarzı mantık tarafından onaylanmasını istiyorum. Böylece insanın, neye inandığının doğru olup olmadığından sürekli şüphe etmesine gerek kalmaz*" dediği bildirilmektedir. Kendisini eğiten kişinin: "*Gerçek bir saplantı. Siz bu konularda kesinliğe ulaşabilecek bir insan olduğunuzu mu düşünüyorsunuz? Hayatın ve önermelerin bir dizi çizgiler, noktalar ve düzlemler kadar basit olduğunu mu hayal ediyorsunuz?*" sözlerinden yola çıkılmış ve Elisha'nın düşüncelerini kabullenemediği sonucuna varılmıştır.³⁰⁷

Elisha'nın akademide öğrenci olduğu sıralarda, dönemin Yahudi din adamlarına göre Tora dışında başka bir ilgisi olmaması gerekirken, birçok Yunan şiiri okuyup ve ceplerini felsefe kitapları doldurduğu iddia edilmektedir.³⁰⁸ Elisha'nın okuduğu kitaplar, Talmud'da "yanıltıcı" ve "sapkınların kitapları" olarak belirtilmektedir. Şiddetli zulümler nedeniyle birçok kişinin inancı zayıflamış ve Yahudiliğe olan inançlarını yitirmelerine neden olmuştur. Elisha'nın da Tora'dan tamamen kopmak için öğrendiği çok sayıda bilgisinin olduğu ifade edilmektedir. Elisha'nın, Roma hükümeti tarafından Yahudileri Tora'nın emirlerini çiğnemeye zorladığı zaman düşmana tavsiyelerde bulunduğu düşünülmüştür. Elisha, Romalılara bir Yahudinin Şabat günü günah işlemeyen hangi işleri yapabileceğini göstermiştir.³⁰⁹

³⁰⁴ Gershom Scholem'un öğrencisi olan Theodore Steinberg (1928-1980) Yahudi düşünce tarihi ve Kabbala uzmanı olan İsraili bir düşünürdür. Kabbala'nın tarih boyunca gelişimini ve Yahudi düşüncesine etkisini incelemiş ve birçok eser kaleme almıştır. Bk. "Theodore Steinberg", *Everybodywiki*, https://en.everybodywiki.com/Theodore_Steinberg (08.06.2023)

³⁰⁵ Bar mitzvah, Yahudi geleneklerinde erkek çocuklarının dinen ergenliğe girdiği yaşı ifade eder. Bar mitzvah bir erkek çocuğun on üçüncü yaş gününde sinagogda gerçekleştirilir. Genellikle çocuk Tora'dan bu ritüel öncesinde çalıştığı bir parça okumaktadır. Bar mitzvah olan her genç miyanın üyelerinden biri olarak kabul edilir. Çocuk kohen aileden ise kohenlik yapmaya başlayabilir. Bk. Durmuş Arık, "Bar ve Bat Mitsva", *Kavram Atlası Dinler Taihi I*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, s. 56.

³⁰⁶ Norman K. Swazo, *Rabbi Elisha Ben Avuyah "At the Mind's Limit": Between Theodicy and Fate*, Philosophy and Literature, Cilt 38, Sayı 1, 2014, s. 155.

³⁰⁷ a.g.e., s. 156.

³⁰⁸ Babil Talmudu, Hagiga 15b:14, *Sefaria*, <https://www.sefaria.org/Chagigah.15b.14?lang=bi> (21.06.2023)

³⁰⁹ Gershom Bader, *The Jewish Spiritual Heroes Volume I; The Creators of the Mishna Elisha Ben Avuyah "Acher"*, New York, Cilt 1, 1940, pasaj 3.

Şabat kurallarını ihlal ettiği hikâye şu şekilde rivâyet edilmektedir:

“Gemara bununla ilgili bir hikâye aktarır: Hahamlar öğretmiştir: Bir keresinde, Şabat günü ata binmiş olan Aher ile ilgili bir olay yaşanır ve Rabbi Meir ondan Tora öğrenmek için arkasından yürür. Bir süre sonra Aher ona şöyle der: Meir, geri dön, çünkü atımın adımlarına göre Şabat sınırının burada bittiğini tahmin ettim ve ölçtüm, bu nedenle daha fazla ilerleyemezsin. Rabbi Meir ona şöyle der: Sen de doğru yola geri dön. O da ona der ki: Ama sana daha önce söylememiş miydim, ben zaten perdenin arkasından, Aher'den ayrı olarak, “Geri dönün, asi çocuklar” sesini duydum. Yine de Rabbi Meir onu tuttu ve çalışma salonuna getirdi. Aher kehanet yoluyla bir çocuğa şöyle dedi: Bugün okuduğun ayeti bana da oku. Çocuk ona şu ayeti okudu: Rab “Kötüler için esenlik yoktu” dedi (Yeşaya 48:22). Onu başka bir çalışma salonuna götürdü. Aher bir çocuğa şöyle dedi: Bana ayetini oku. Çocuk ona okudu: “Çünkü niterle yıkansan da, çok sabun kullansan da, suçun önümde damgalanmıştır.” (Yeremya 2:22) Onu başka bir çalışma salonuna götürdü. Aher bir çocuğa şöyle dedi: Bana ayetini oku. O da ona okudu: “Ve sen, şımarık kişi, ne yapıyorsun, kendini kırmızı ile giydiriyorsun, kendini altın süslerle süslüyorsun, gözlerini boya ile büyüüyorsun? Kendini boşuna güzelleştiriyorsun.” Ta ki on üç havraya getirene kadar onu başka bir havraya daha götürdü, bütün çocuklar ona kötülerin umutsuz durumundan söz eden benzer ayetleri okudular. Sonuncusunda ona şöyle dedi: Ayetini bana da oku. O da ona okudu: “Ve kötülere (veleraşa) Tanrı der ki: “Benim yasalarımı bildirmek sana ne?” (Mezmurlar 50:16). Gemara anlatır: O çocuğun kekemeliği vardı, bu yüzden sanki ona söylüyormuş gibi geliyordu: “Vele’elisha”, yani Tanrı Elisha’ya şöyle der. Bu, Elisha’nın çocuğun kendisine kasten hakaret ettiğini düşünmesine neden oldu. Bazıları Aher’in bıçağı olduğunu ve çocuğu parçalayıp on üç sinagoga gönderdiğini söyler. Diğerleri ise Aher’in sadece şöyle dediğini aktarır: “Bıçağım olsaydı onu parçalardım””³¹⁰

Bir kişinin öğrenme arzusu ile birlikte yaptığı yanlış seçimlerin sonuçlarına da vurgu yapılarak hikâyenin sonunda Elisha’nın cehennemde cezalandırıldığına dikkat çekilmiştir.³¹¹

³¹⁰Babil Talmudu, Hagiga 15a:12-13:15b:1-2, Sefaria, <https://www.sefaria.org/Chagigah.15a.12?lang=bi&with=all&lang2=en> (22.05.2023)

³¹¹ “Gemara şöyle anlatır: Aher öldüğünde, Göksel Mahkeme onun yargılanmaması ve Gelecek Dünya’ya getirilmemesi gerektiğini ilân etti. Yaptıklarına uygun bir şekilde yargılanmamalıydı, çünkü kendisini Tora ile meşgul etmişti ve Tora onu koruyordu. Ve günah işlediği için de Gelecek Dünya’ya getirilmemeliydi. Rabbi Meir şöyle der: Onun doğru bir şekilde yargılanması ve Gelecek Dünya’ya getirilmesi daha iyidir. Öldüğümde bunu cennetten isteyeceğim ve onun cehennemde mahkûm edildiğinin bir işareti olarak mezarından duman yükselmesini

Bahsedilen dönemdeki Yahudi inancına göre Agnostikler, zararlı olarak kabul edilmiş ve Yahudi toplumundan zulüm görerek sürgüne gönderilmişlerdir. Yaşanan bu karışık spekülasyonlar, Elisha'yı kötümserliğe ve depresyona sürüklemiştir. Elisha'nın gökyüzünden duyulan bir ses tarafından korkutulduğuna inanılır: “*Kayıp çocuklarınızın hepsi tövbe etsin, ancak Acher için tövbe yok.*”³¹²Elisha, ebeveynlerinin günahlarından dolayı insanların acı çektiğine inanmıştır. Bu çerçevede Elisha babasının, Tora'yı öğrenme emrini yerine getirmek amacıyla değil de sadece gururundan dolayı oğlunu bir bilge yapma andında bulunduğunu dolayısıyla günah işlediğini dile getirmiştir.³¹³ Ayrıca annesinin de hamile olduğu sıralarda bir putperest evinin önünden geçerken kirli kurbanların kokularını soluduması ile günaha girdiği iddia edilmektedir. Söylemleri genellikle dünyevî ve insanî konularla ilgili olan Elisha'nın yas süreci ile ilgili bir düzenleme hakkında da adı geçmektedir.³¹⁴Elisha, bazı Yahudi âlimler tarafından itibarsızlaştırılmış ve söylemlerinin kendisine atfedilmesi reddedilmiştir.³¹⁵

Gemara'daki bir efsaneye göre, Elisha'nın şüpheleri bir adamın anne ve yavru kuşların olduğu bir yuvayı çıkarmasını görmesiyle başlamıştır:

*“Gemara sorar: Peki Aher'in günah işlemesine ne sebep oldu? Buna benzer bir olay gördüğünü söyleyenler vardır; bir oğul babasının emriyle çatıya çıkmış, anne kuşu öldürmüştü ve sonra da ölmüştür. Elişa ben Abuya'yı yoldan çıkararak da bu olaya şahit olmasıdır.”*³¹⁶

Elisha ertesini gün, yine yavruları olan bir yuvayı çıkaran başka bir adamla karşılaşmıştır. Bir emre uyum göstermenin uzun ömürle ödüllendirilmesi gerektiği fikrine sahip olan Elisha, bu adamın anne kuşu göndererek Tora'nın emrini yerine getirdiğine şahit olmuştur. Ancak

sağlayacağım. Gemara anlatır: Rabbi Meir vefat ettiğinde, Aher'in mezarından duman yükselir, bu da Rabbi Meir'in dileğinin kabul edildiğini gösterir.” Bk. Babil Talmudu, Hagiga 15b:3, Sefaria, <https://www.sefaria.org/Chagigah.15b.3?lang=bi&with=all&lang2=en> (21.05.2023)

³¹² Gershom Bader, *The Jewish Spiritual Heroes Volume I; The Creators of the Mishna Elisha Ben Avuyah “Acher”*, New York, c. 1, 1940, pasaj 5.

³¹³ Marcel Poorthuis, “The Redemption of an Arch-Heretic Elisha ben Abuya and the Flames of Gehenna”, *Researchgate*, https://www.researchgate.net/publication/338127748_nederdaling_ter_helle_Elisha_ben_Avuya (22.05.2023)

³¹⁴ Babil Talmudu, Mo'ed Katan 20a:16, Sefaria, https://www.sefaria.org/Moed_Katan.20a.16?lang=bi&with=all&lang2=en (21.05.2023)

³¹⁵ Gershom Bader, *The Jewish Spiritual Heroes Volume I; The Creators of the Mishna Elisha Ben Avuyah “Acher”*, New York, Cilt 1, 1940, pasaj 9

³¹⁶ Babil Talmudu, Kiduşin 39b:13-14, Sefaria, <https://www.sefaria.org/sheets/61446.1?lang=bi&with=all&lang2=en&p3=Kiddushin.39b.13-14&lang3=bi> (20.05.2023)

adamın ağaçtan indikten sonra yılan tarafından sokularak ölmesi ardından Elisha, adil insanlar için ödülün olmadığı sonucuna vararak ölümden sonra dirilişine olan inancını kaybetmiştir:

“Anne kuşun yuvadan gönderilmesiyle ilgili olarak şöyle yazılmıştır: “Size iyilik olsun ve günlerinizi uzatasınız diye” (Yasa’nın Tekrarı 22:7) Buna rağmen bir gün babası ona: Binanın tepesine çık da bana civciv getir demiş. Ve binanın tepesine tırmandı ve anne kuşu gönderdi ve yavruları aldı, böylece aynı anda anne kuşu yuvadan gönderme mitsvasını ve kişinin ebeveynlerini onurlandırma mitsvasını yerine getirdi, ancak dönüşünde düştü ve öldü. Bunun günlerinin iyiliği nerede ve bunun günlerinin uzunluğu nerede?”³¹⁷

Atıfta bulunulan pasajdan hareketle; Elisha, Tanrı’nın emirlerine uyanların ödüllendireceği, emirlere uymayanların ise cezalandırılacağı şeklindeki kendisine öğretilen dinî vaatlerden yola çıkarak, bir adamın annesinin sözünü tuttuğu yani Tanrı’nın emirlerine riâyet ettiği halde hemen ardından ölmesini kabullenememiştir ve sorgulamaya başlamıştır.

2.3.1. Elisha ben Abuyah’ın Sapkın İlân Edilmesi ve Ölümü

Babil Talmudu’na göre, Elisha ben Abuyah dinî emirleri sorguladığı ve Tora dışındaki ilimlerle ilgilendiği için âhiretini kaybetmiş ve dönemin din adamlarına göre “kötü bir kültürü” benimsemiştir. Cennette alındığına inanılan bir kararla dünyanın zevklerinin tadını çıkarması için izin verilen Elisha, bir gün sokakta bir hayat kadını ile yaşadıklarının ardından “Aher” yani olarak anılmaya başlanmıştır:

“Gemara daha önce Aher’in fidanları kestiğini ve kâfir olduğunu belirtmiştir. Onunla ilgili olarak ayet şöyle der: “Ağzın bedenini suça sürüklemesin” (Vaiz 5:5) Gemara bir soru ortaya atar: Onu sapkınlığa sürükleyen şey neydi? Oturmasına ve İsrail’in erdemlerini yazmasına izin verilen melek Mitatron’u gördü. Dedi ki: Bir geleneğe göre yukarıdaki dünyada oturmak yoktur; rekabet yoktur; O’nun önünde sırtını dönmek yoktur, yani herkes İlâhî Varlığa bakar ve uyumsuzluk yoktur. Yukarıda Tanrı’dan başka birinin oturduğunu görünce şöyle dedi: Belki de, Gemara burada araya girer, Tanrı korusun, iki otorite vardır ve Tanrı’ya ek olarak dünyayı kontrol eden başka bir güç

³¹⁷ Babil Talmudu, Kiduşin 39b:7-8, Sefaria, <https://www.sefaria.org/Kiddushin.39b.7-8?with=Musar> (22.05.2023)

kaynağı vardır. Bu tür düşünceler Aher'i sapkınlığa sürükledi: Mitatron'u cennetteki yerinden çıkardılar ve başkaları Aher'in yaptığı hatayı yapmasın diye ona altmış ateş çubuğu (pulsei) vurdular. Meleğe dediler ki Elisha ben Abuyah'ı gördüğünde onun önünde durmamanın nedeni nedir? Bu davranışa rağmen, Mitatron bizzat işin içinde olduğu için, ona Aher'in erdemlerini silme ve herhangi bir şekilde tökezlemesine neden olma izni verildi. İlâhî bir ses şöyle seslendi: "Dönün, asi çocuklar" (Yeremya 3:22), Aher'den ayrı olarak. Bunu duyan Elisha ben Abuyah şöyle dedi: O adam, yani kendisi, bu dünyadan sürüldüğüne göre, dışarı çıksın ve bu dünyanın tadını çıkarsın. Aher yoldan çıktı. Gidip bir hayat kadını buldu ve onunla ilişkiye girmek istedi. Kadın ona şöyle dedi: Sen Elisha ben Abuyah değil misin? Senin gibi bir insan böyle bir şey yapabilir mi? Adam artık Tora'ya uymadığını göstermek için Şabat günü bir turp tarlasından bir turp koparıp kadına verdi. Kadın dedi ki: O eskisinden farklı biri. O aynı Elisha ben Abuyah değil, o Aher, başka biri."³¹⁸

Pasajdan hareketle Elisha'nın aslında bir "sapkın" olarak nitelendirilmekten rahatsız olduğu da düşünülebilir. Elisha'nın, pasajda bize aktarıldığına göre Melek Metatron'u gördükten sonra sapkın düşüncelere yöneldiği varsayılmaktadır. Elisha, Tanrı'dan bağışlanamayacağına dair bir işaret alınca yasaklanan bir fiili yerine getirmek isterken, yasaklı işler yapan başka bir "günahkâr" tarafından dâhi "bizden olmayan, öteki" muamelesi görmüştür.

Roma İmparatoru Hadrian (M.S. 76-138) döneminde, Elisha ben Abuyah'ın Yahudilere ihanet etmesi itibârını daha olumsuz hâle getirmiştir.³¹⁹ Kaynaklarda Elisha'nın Roma İmparatoru Hadrian döneminde Yahudilere karşı yapılan zulümde bir ihbârcı olduğu geçmektedir. Elisha, Ferisileri Roma yetkililerine ihbâr etmiştir. Yahudilere yönelik zulüm ve baskılar göz önüne alındığında Elisha'nın soğukluğunun Yahudilikten ziyâde, sadece Ferisiler'e yönelik olabileceğini gösterse de ihânetin ne kadar ciddî bir boyutta olduğu anlaşılmaktadır.³²⁰ Rabbi Natan'ın³²¹, Elisha ben Abuyah'ı rüyasında gören kişiye yaptığı

³¹⁸ Babil Talmudu, Hagiga 15a:5-7, Sefaria, <https://www.sefaria.org/Chagigah.15a.7?lang=bi&with=all&lang2=en> (23.05.2023)

³¹⁹ Rumeysa Bektaş, *Yahudilikte İtikâdi Sapkınlıklar ve Cezaları*, dan. Yasin Meral, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020, s. 124.

³²⁰ Louis Ginzberg, "Elisha ben Abuyah", *The Jewish Encycloedia*, Funk and Wagnalls Şirketi, New York, c. 5, 1903, s. 139.

³²¹ Rabbi Natan, Ortaçağ Yahudi geleneğinde önemli bir haham ve hukukçudur. Tam adı Natan ben Yehiel'dir. Talmud ve hukukî metinler üzerinde uzmanlaşmıştır. En ünlü eseri "Arba'ah Turim"dir. Rabbi Natan, Yahudi toplumunda otorite ve saygınlığı olan bir liderdir ve hukuki konularda derin bilgi ve anlayışa sahiptir. Onun öğretileri ve yorumları, Yahudi hukukunun gelişmesi ve uygulanması üzerinde büyük etkisi olmuştur. Bk. Wilhelm

hatırlatma ihânete ilişkili cezaların Yahudi toplumu üzerindeki olumsuz etkisini ve ciddi sonuçlarını vurgulamaktadır. Bu durumu ihânetten farklı şekilde yorumlayanlar da Elisha'nın bu eyleminin sebebi olarak Tora'nın yasağını küçümsemesi değil Roma'nın hukuka aykırı eylemlerinden duyduğu korkudan kaynaklandığını dile getirmişlerdir. Ayrıca Elisha'nın hayatının sonuna kadar eski din kardeşlerine karşı bir nefret beslemediği belirtilmektedir.³²²Elisha, Roma'ya isyân hareketine sempati duymamış ve Roma Hükümeti'nin Yahudi öğrencilere zulmetmeye başladığında diğer bilginler gibi insanların hayatını tehlikeye atmanın doğru olmadığını savunmuştur.³²³

Gemara; Elisha'nın, Melek Metatron³²⁴u gördükten sonra Tanrı'nın birlik ve tek otoritesini sorgulamasına neden olduğunu ifade etmektedir. Elisha, Tanrı'dan başka bir güç veya otoritenin varlığı ihtimalini düşünmeye başlamış ve sonunda sapkınlığı benimsemiştir.³²⁵Bazı tarihçiler, Elisha'nın Yahudilikten sapmasının bir nedeninin Rabbi Akiva'ya duyduğu büyük kıskançlık olduğunu iddia etmektedir. Elisha, yaşlılığında öğrenimine başlayan ve kökeni bilinmeyen biri olarak gördüğü Rabbi Akiva'nın halk tarafından yüksek bir konuma getirilmesinden kötü bir şekilde etkilenmiştir.³²⁶

Elisha'nın düşüncelerinin kökeni, sapkınlığı benimsemesine nasıl yol açtığı ve bahsedilen olayların Yahudi dinî düşüncesindeki genel etkisi için cezalandırma ifadelerine bakılmalıdır. Avot D'Rabbi Natan, sapkın olarak kabul edilip herem cezasına çarptırılan Elisha ben Abuyah'ın ihânetinden kaynaklanan cezanın kaçınılmazlığını şu ifadelerle vurgulamaktadır:

Bacher, H. G. Enelow, "Nathan Ben Jehiel", *Jewish Encyclopedia*, <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/11359-nathan-ben-jehiel> (08.06.2023)

³²² Bernard M. Kaplan, "The Apostate of the Talmud", *The Open Court Dergisi*, sy. 8, 2010, s. 473.

³²³ Gershom Bader, *The Jewish Spiritual Heroes Volume I; The Creators of the Mishna Elisha Ben Avuyah "Acher"*, New York, c. 1, 1940, pasaj 22.

³²⁴ Metatron, Yahudi mit ve efsânelerindeki meleklerin en büyüğüdür. Metatron Kutsal Kitab'ta yer alan bir figür değildir ancak adı Talmud'un çeşitli bölümlerinde kısaca geçmektedir. Efsâneleri ağırlıklı olarak mistik Kabalistik metinlerde bulunur. Mitatron, çeşitli şekillerde Varlığın Prensi (veya Meleği), baş melek Mikail veya cennete bedensel olarak yükselişinden sonra Enoch olarak tanımlanır. Genellikle insanların günahlarını ve sevaplarını kaydeden göksel bir kâtip, göksel sırların koruyucusu, Tanrı'nın insanlarla aracısı, "daha küçük Yahve", insanın arketipi ve "adı efendisinki gibi olan" biri olarak tanımlanır. Bu son yakıştırma İbrani numerolojisine dayanmaktadır: yani Metatron ve Şaddai (Yüce) isimlerini oluşturan sessiz harfler önceden belirlenmiş sayısal değerlere göre analiz edildiğinde, her bir ismin toplamı 314'tür. Bk. "Metatron (Angel)", *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Metatron> (22.05.2023)

³²⁵ Bk. Babil Talmudu, Hagiga 15a:5, *Sefaria*, <https://www.sefaria.org/Chagigah.15a.5?lang=bi&with=all&lang2=en> (22.05.2023)

³²⁶ Gershom Bader, *The Jewish Spiritual Heroes Volume I; The Creators of the Mishna Elisha Ben Avuyah "Acher"*, New York, c. 1, 1940, pasaj 21.

“Üç Tora bilgini vardır (rüyalarda görünürler). Rüyasında Ben Azzai’yi gören kişi takvâ sahibi olmayı beklemelidir. Rüyasında Ben Zoma’yı gören kişi bilgelik elde etmeyi beklemelidir. Rüyasında Elisha ben Abuyah’ı gören kişi cezalar konusunda endişelenmelidir.”³²⁷

Yapılan bu hatırlatma, Elisha’nın sapkınlığa sürüklenmesi ve Tanrı’nın ona vereceği cezaların büyüklüğü doğrultusunda Yahudi toplumu üzerindeki olumsuz etki ve ciddî sonuçları vurgulamaktadır.

Elisha ben Abuyah’ın ölümüyle ilgili cennette yargılanamayacağı ve gelecek dünyada payı olmayacağı şeklindeki bir ifadeyle anlatılar başlamaşkatadır. Bunun sebebi Elisha’nın Tora’ya büyük bir özveriyle bağlı olmasına rağmen günahlarından ötürü âhirette cezasını çekmesi gerektiğine inanılmasıdır. Abuyah’ın yargılanmasının daha iyi olacağını dile getiren Rabbi Meir böylece gelecek dünyada payını yeniden kazanabileceğini söylemiştir. Elisha’yı Tora bilgisi nedeniyle yargılamak için ölümünden sonra gereken adımları atacağı anlaşılan Rabbi Meir: *“Ben öldüğümde Aher’in kabrinden duman çıkacak; çünkü onu kesinlikle Tevrat bilgisine dayanarak yargılamak için talepte bulunacağım”* demiştir.³²⁸ Farklı kaynaklarda Rabbi Meir’in, Abuyah’ın ölümü yaklaştığında günahlarından dolayı ağladığını ve kalbinde tövbe ettiğini gözlemlediği de anlatılmaktadır.³²⁹

Abuyah’ın ölümünden sonraki hayatı ile ilgili Babil Talmudu, Hagiga bölümünde bazı anlatımlar mevcuttur:

“Gemara şöyle anlatır: Aher öldüğünde, Göksel Mahkeme onun yargılanmaması ve Gelecek Dünya’ya getirilmemesi gerektiğini ilân etti. Yaptıklarına uygun bir şekilde yargılanmamalıydı, çünkü kendisini Tora ile meşgul etmişti ve Tora onu koruyordu. Ancak günah işlediği için de Gelecek Dünya’ya getirilmemeliydi. Rabbi Meir şöyle der: “Onun doğru bir şekilde yargılanması ve Gelecek Dünya’ya getirilmesi daha iyidir. Öldüğümde bunu cennetten isteyeceğim ve onun cehennemde mahkûm edildiğinin bir işareti olarak mezarından duman yükselmesini sağlayacağım.” Gemara anlatır: Rabbi

³²⁷ Bk. Avot D’Rabbi Natan 40:12, Sefaria, https://www.sefaria.org/Avot_D'Rabbi_Natan.40.12?lang=bi&with=all&lang2=en (22.05.2023)

³²⁸ Louis Ginzberg, “Elisha ben Abuyah”, *The Jewish Encycloedia*, Funk and Wagnalls Şirketi, New York, c. 5, 1903, s. 139.

³²⁹ David J. Halperin, “Elisha ben Abuyah: Translated From the Palestinian and Babylonian Talmuds”, <https://www.davidhalperin.net/wp-content/uploads/2013/05/Elisha-Stories.pdf> (02.02.2023)

Meir vefât ettiğinde, Aher'in mezarından duman yükselir, bu da Rabbi Meir'in dileğinin kabul edildiğini gösterir.”³³⁰

Rabbi Meir'in, Elisha'nın tövbe etme olasılığı ve kurtarmanın zorunlu olduğuna inanması Kutsal Kitab pasajlarına ve pasajlar üzerine yaptığı tefsirlere dayanmaktadır.³³¹ Elisha öldükten sonra yaşananlar Talmud'da şu şekilde ifade edilmektedir:

“Haham Yoḥanan dedi ki: Öğretmenini yakmak, Rabbi Meir'in yaptığı büyük bir iş miydi? Mevcut tek çare bu muydu? Aramızda yolu terk eden bir Bilge var ve biz onu kurtaramıyor olabilir miyiz? Eğer elinden tutarsak, onu korumamızdan kim çıkaracak; kim? Rabbi Yoḥanan devam etti ve şöyle dedi: Ben öldüğümde, onun Cehennem azabından kurtulduğunun ve Gelecek Dünya'ya getirildiğinin bir işareti olarak, mezarından çıkan dumana söndürteceğim. Gerçekten de Rabbi Yoḥanan vefat ettiğinde, Aher'in mezarından duman yükselmesi durdu. Bir methiyeci, Haham Yoḥanan için yazdığı methiyeye şu sözlerle başlamıştır: Girişteki muhafız bile senin önünde duramadı, hahamımız. Gehenna'nın girişindeki muhafız, Haham Yoḥanan'ın Aher'in serbest bırakılmasını ayarlamasını engelleyemedi.”³³²

Elisha'nın ölümünün daha farklı yansıtıldığı başka bir kaynağa göre Elisha'nın hastalanmasının ardından Rabbi Meir'e bilgi verilmiştir. Rabbi Meir de Elisha'nın gerçekten hasta olduğunu görmek için onu ziyaret etmiştir. Elisha'ya hastalık yatağında tövbenin kabul edilip edilemeyeceğini soran Rabbi Meir, Kutsal Kitab'tan bir pasaj alıntılamış ve ruhun tamamen toza dönüşene kadar tövbenin kabul edileceğini ifade etmiştir. Elisha'nın ağlayarak öldüğü ifade edilmiştir.³³³ Öğretmeninin tövbe ederek öldüğünü düşünen Rabbi Meir memnûniyet duysa da Elisha'nın gömüldükten sonra gökyüzünden ateşin inerek mezarını yaktığı belirtilmektedir. Öğretmeninin mezarının yanmakta olduğu bildirilen Rabbi Meir, mezarı ziyaret etmiş ve mezarın alevlerin içinde olduğunu görmüştür. Rabbi Meir, cübbesini

³³⁰ Bk. Talmud, Hagiga 15b:3, *Sefaria*, <https://www.sefaria.org/Chagigah.15b.3?lang=bi&with=all&lang2=en> (23.05.2023)

³³¹ Devora Steinmetz, “Interpretation and Enachment: The Yerushalmi Story of Elisha Ben Abuyah and the Book of Ruth”, *AJS Review*, c. 40, sy. 2, 1998, s. 391.

³³² Bk. Talmud, Hagiga 15b:4, *Sefaria*, <https://www.sefaria.org/Chagigah.15b.4?lang=bi&with=all&lang2=en> (23.05.2023)

³³³ David J. Halperin, “Elisha ben Abuyah: Translated From the Palestinian and Babylonian Talmuds”, <https://www.davidhalperin.net/wp-content/uploads/2013/05/Elisha-Stories.pdf> (02.02.2023)

çıkarak mezarın üzerine yayarak Rut Kitabı'ndan³³⁴ bir pasaj okumuştur. Rabbi Meir'in, Elisha'nın kurtarılması için bir dilekte bulunduğu için alevlerin söndüğü düşünülmektedir.³³⁵

Neticede Elisha ben Abuyah'ın ölümüne dâir rivâyetler farklı yorumlara ve tartışmalara konu olmuştur. Tarihçilere ve araştırmacılara farklı perspektifler sunan bu anlatılar; Elisha'nın düşünceleri, davranışları ve sonuçları üzerine Yahudileri derinlemesine düşünmeyi teşvik etmektedir. Elisha ben Abuyah'ın ölümü; dinî ve düşünsel sapmalara karşı uyanık olma gerekliliğini vurgularken, aynı zamanda toplumsal bağlılık ve inançsal çeşitlilik arasındaki hassas dengeyi hatırlatmaktadır. Bu açıdan Yahudi tarihinde farklı yönleriyle incelenmeyi hak eden önemli bir olaydır. Kimi kaynaklarda Elisha yüceltilmiş, kimi kaynaklarda isminin bile ağza alınması yasaklanmış kimilerine göre de araştırılmaya değer bir insan olarak bile görülmemiştir. Ülkemizde Elisha'nın ana karakter olduğu bir eserin değerli hocalarımız tarafından derinlenmesine ele alınması, hem Yahudi hukukunun görünmeyen hükümlerini hem de Yahudi kelamının daha başka boyutları ile meraklılarına ulaştırılmasına sebep olacaktır.

2.3. Abuyah'ın Etkileşimde Olduğu Kişiler Özelinde Rabbi Akiva ve Rabbi Meir

Elisha ben Abuyah'ın etkileşimde bulunduğu kişilerin analizi, dönemin dinî ve felsefî düşünceleri hakkında bilgi sağlaması için yararlıdır. Bu etkileşimlerin doğası; düşüncelerin nasıl şekillendiğini ve yayıldığını anlamaya yardımcı olmaktadır. Elisha ben Abuyah'ın düşüncelerini şekillendirmede önemli rol unsurlar olarak; çağdaşlarıyla olan ilişkileri, dönemin sosyal ve politik koşulları, Yahudi toplumunun dinî ve felsefî tartışmaları sayılabilir. Tarihî kaynaklar, Talmud ve diğer Rabbinik yazılı metinler, akademik çalışmalar ve araştırmalar Elisha ben Abuyah'ın etkileşimde bulunduğu kişiler ve düşünceler hakkında yardımcı olmaktadır.

³³⁴ Rut Kitabı, Tanah'ın 8. Kitabıdır. Kitap, Rut adında bir kadının hikâyesini anlatır. Kitapta, Rut'un Mısır'dan dönen kayınvalidesi Naomi'ye bağlılığı ve Boaz ile olan ilişkisi vurgulanır. Aynı zamanda sadakat, bağlılık ve Tanrı'nın yönlendirmesi gibi temaları içerir. Bk. "Book of Ruth (Old Testament)", *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Book-of-Ruth> (09.06.2023)

³³⁵ David J. Halperin, "*Elisha ben Abuyah: Translated From the Palestinian and Babylonian Talmuds*", <https://www.davidhalperin.net/wp-content/uploads/2013/05/Elisha-Stories.pdf> (02.02.2023)

Abuyah'ın agnostik düşüncelere olan yakınlığı, Rabbi Akiva ve Rabbi Meir ile olan etkileşimlerinde önemli bir rol oynamıştır. Elisha'nın öğrencisi olan Rabbi Meir'in³³⁶ öğretileri, Yahudi hukukuna ve ahlakî öğretilere büyük katkı sağlamıştır. Elisha ben Abuyah'ın çağdaşı olan Yahudi hukuku ve Talmudik yorumlama alanında büyük bir otorite kabul edilmiş Rabbi Akiva'nın³³⁷ ise, Talmud'da birçok derin analiz ve yorumu bulunmaktadır. Rabbinik Yahudilikte agnostik etkilerin reddedilmesinde ve Yahudi öğretilerinin sağlamlığının vurgulanmasında önemli bir dönüm noktası olarak Elisha'nın bahsi geçen kişiler ile olan etkileşimi gösterilmektedir.

2.3.1. Rabbi Akiva ve Elisha ben Abuyah Arasındaki Etkileşim

Yahudi düşüncesinde önemli bir role sâhip olan Rabbi Akiva ve Elisha ben Abuyah arasındaki etkileşim, Yahudi düşüncesinin evrimi ve Rabbinik geleneğin gelişimi açısından son derece önemli görülmüştür.

Takribî olarak M.S.50-132/135 yılları arasında yaşadığı kabul edilen, Tannaim Dönemi'nin önde gelen isimlerinden Rabbi Akiva; hem kendi çalışmaları hem de ekolünün katkılarıyla Yahudi hukuku konusunda öncü nitelikte eserler ortaya koymuştur.³³⁸ Orta yaşlarda Tora eğitimine başladığı ifade edilen Akiva'nın, Tora öğrenmeye nasıl karar verdiği Kudüs Talmudu'nda anlatılmaktadır. Akiva, bir cenazeye karşılaşp uzun bir yol boyunca cenazenin taşınmasına yardım etmiştir. Akiva bu olayı Rabbi Yehoşua³³⁹ ve Rabbi Eliezer'e³⁴⁰ anlatmıştır. Onlar, cenaze işleriyle ilgili manevi temizlik hükümlerini bilmediği için Akiva'nın her adımda sanki kan dökmüş gibi olduğunu söylemişlerdir. Akiva: “İyi bir iş yaptığımı düşündüğümde

³³⁶ Bk. “Meir (Jewish rabbi and scholar)”, *Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Meir> (22.05.2023)

³³⁷ Bk. Hila Ratzabi, “Who Was Rabbi Akiva? (The second-century sage was the inspiration for many legends and may have died as a martyr)”, *My Jewish Learning*, <https://www.myjewishlearning.com/article/rabbi-akiba/> (22.05.2023)

³³⁸ Ömer Faruk Araz, “Rabbani Yahudiliğin Teşekkülü: Rabbi Yişmael ve Rabbi Akiva Ekolleri”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, c. 3, sy. 1, 2019, s. 189.

³³⁹ Rabbi Yehoşua, Rabbi Zakkai'nin önde gelen öğrencilerinden biridir. II. Mâbed'in yıkılmasından birkaç zaman önce doğmuş Levili şarkıcılardan biridir. Kutsal metinlerde pekçok kez kendisinden övgüyle bahsedilmektedir. Bk. Nissan Mindel, “Rabbi Joshua Ben Hannanya”, *Chabad.org*, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/112308/jewish/Rabbi-Joshua-Ben-Hannanya.htm (01.06.2023)

³⁴⁰ Rabbi Eliezer, Rabban Johanan ben Zakkai'nin en seçkin beş öğrencisinden biri olup, daha sonra zamanının önde gelen hahamlarından biri ve Rabbi Akiva'nın hocası olmuştur. Mişna, Rabbi Eliezer adına yaklaşık 300 yasa kaydeder. Rabbi Eliezer'in hayatını yeniden inşa etmeye çalışırken karşılaşılan zorluk, gerçekleri birbirinden ayırmanın hiç de kolay olmadığı bir Yahudi efsanesi kahramanı olmasındır. Bk. Louis Jacob, “Rabbi Eliezer (Few facts are known about this teacher of Rabbi Akiba)”, <https://www.myjewishlearning.com/article/rabbi-eliezer/> (01.06.2023)

suçlu bulundum. Bundan sonra rabbilere mürit olacağım” diyerek Tora çalışmaya başlamıştır.³⁴¹

Rabbi Akiva'nın Tora çalışmaya başlayıp kendini bu uğurda yetiştirmesi Avot D'Rabbi Natan kitabında anlatılmaktadır:

“Rabbi Akiva'nın kökeni neydi? Derler ki, kırk yaşındaymış ve hâlâ hiçbir şey öğrenmemiş. Bir keresinde bir kuyunun ağzında duruyormuş ve şöyle demiş: Bu taş kim delik açtı? Ona şöyle demişler: Günden güne üzerine sürekli (düşen) sudan. Ve dediler ki: Akiva, bunu “Su taşları aşındırır” ayetinden (Eyüp 14:19) bilmiyor musun? Rabbi Akiva bunu hemen kendisine de uyguladı. Şöyle dedi: Eğer yumuşak bir şey sert bir şeyi oyabiliyorsa, çelik gibi olan Tora'nın sözleri de etten ve kandan oluşan kalbime kazanabilir. Hemen Tora çalışmaya başladı. Oğluyla birlikte gitti ve öğretmenlerin yanına oturdular. Birine dedi ki: Haham, bana Tora'yı öğret! Sonra tabletin bir ucundan tuttu ve oğlu da diğer ucundan tuttu. Öğretmen onun için alef beit'i³⁴² yazdı ve o da bunları öğrendi (alef'ten tav'a³⁴³ kadar ve onları öğrendi; Levililer kitabını öğrendi) Ve bütün Tora'yı öğrenene kadar çalışmaya devam etti. Sonra gidip Rabbi Eliezer ve Rabbi Yeşu'nun huzuruna oturdu. Efendilerim, dedi, Mişna'nın anlamını bana açın. Ona bir yasa söylediklerinde, gitti ve oturup kendi başına çalıştı. (Bu aleph - ne için yazıldı? Bu beit - ne için yazıldı?) Bu şey neden söylendi? Geri dönmeye devam etti ve öğretmenlerini susturana kadar onlara sormaya devam etti. Rabbi Eliezer şöyle dedi: Bunun nasıl bir şey olduğunu anlatmak için size bir benzetme yapacağım: Dağları kesip biçen bir taş ustası. Bir keresinde eline kazmasını almış ve gidip dağın tepesine oturmuş ve dağdan küçük taşlar koparmaya başlamış. Bazı insanlar gelip ona sormuşlar: Ne yapıyorsun? O da onlara şöyle demiş: Dağı kökünden söküp Şeria Irmağı'na atacağım! Ona şöyle dediler: Bütün dağı kökünden sökemezsin! Ama o büyük bir kayaya varıncaya kadar kesmeye devam etti. Onun altına girdi, kayayı yerinden

³⁴¹ Ömer Faruk Araz, “Rabbani Yahudiliğin Teşekkülü: Rabbi Yişmael ve Rabbi Akiva Ekolleri”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, c. 3, sy 1, 2019, s. 191.

³⁴² Alef-bet, İbranice alfabenin temel yapı taşlarını oluşturan “alef” ve “bet” harflerine atıfta bulunur. Alef, “A” sesini temsil ederken, bet ise “B” sesini temsil eder. Alef-bet terimi, İbranice dilbilgisinde ve öğrenme sürecinde İbranice alfabenin başlangıcını ifade etmek için kullanılır. Bk. “Hebrew: Hebrew Alphabet (Aleph-Bet)”, *Jewish Virtual Library*, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-hebrew-alphabet-aleph-bet> (10.05.2023)

³⁴³ İbranice alfabedeki ilk ve son harfleri temsil eder. Alef-tav terimi, İbranice metinlerde sıkça kullanılan bir ifadedir ve genellikle tamamlanmışlık, kapsamlılık veya tümünü ifade etme anlamında kullanılır. Alef-tav'ın kullanımı, bir kavramın başından sonuna kadar kapsadığını vurgulamak için kullanılır. Aynı zamanda bazı kaynaklarda Tanah'ta sıkça kullanılan bir dil özelliği olarak da belirtilir. Bk. “What is the Aleph Tav?”, *Cepher Publishing Group*, <https://www.cepher.net/what-is-the-aleph-tav.aspx> (10.05.2023)

söktü ve Şeria Irmağı'na attı. Ve ona dedi ki: Senin yerin burası değil, orası! Rabbi Akiva, Rabbi Eliezer ve Rabbi Tarfon'a da böyle yaptı. Haham Tarfon ona şöyle dedi: Akiva, ayet senin hakkında şöyle diyor (Eyüp 28:11): "Gizli şeyler gün ışığına çıksın diye dereleri durdurur" Çünkü Haham Akiva insanlardan saklanan şeyleri gün ışığına çıkardı. Her gün bir deste çubuk getirir, yarısını satarak geçimini sağlar, yarısını da çıra olarak kullanırdı. Komşuları gelip ona şöyle dediler: Akiva, bütün bu dumanla bizi boğuyorsun. Onun yerine hepsini bize sat ve parasıyla yağ alıp bir mum ışığında çalış. O da onlara şöyle dedi: Ama ben onunla birçok ihtiyacımı karşılıyorum. Onun ışığında ders çalışıyorum. Onun ateşiyle ısınyorum. Sonra onu bir yatak haline getirip üzerinde uyuyabiliyorum. Bütün yoksullar bir gün Rabbi Akiva'ya karşı yargılanacaklardır, çünkü eğer biri onlara şöyle derse: Neden hiç çalışmadınız? Onlar da, "Çünkü biz fakirdik!" derlerse, o zaman onlara şöyle diyeceğiz: Ama Haham Akiva daha da fakir, tamamen yoksul değil miydi? Ve eğer şöyle derlerse: Bebeklerimiz yüzünden, diyeceğiz: Ama Haham Akiva'nın da oğulları ve kızları yok muydu? Ama onlar şöyle diyeceklerdir: Çünkü karısı Rahel'in ona yardım etmesini hak etmişti."³⁴⁴

Rabbi Akiva; başlangıçta Rabbi Tarfon, Rabbi Eliezer ve Rabbi Yehoşua'nın öğrencisi iken kısa sürede onların meslektaşına haline gelmiştir. Sıradan bir ailenin çocuğu olan Akiva, eşi Rahel'in teşvikiyle 40 yaşında eğitimine başlamıştır.³⁴⁵ Zamanla büyük bir saygınlık kazanarak binlerce öğrenciye sahip olduğu rivâyet edilmektedir. Öğrencilerinin birçoğunu erken bir şekilde hayatlarını kaybeden Akiva'nın öğretileri sadece küçük bir seçkin grubun aktarımıyla günümüze ulaşmıştır.³⁴⁶ Rabbi Akiva'nın öğrencilerinin erken şekilde hayatlarını kaybetmelerinin sebepleri olarak birbirlerine saygı göstermedikleri için ceza olarak salgın

³⁴⁴ Bk. Pirkei Avot, Avot D'Rabbi Natan 6, Sefaria, https://www.sefaria.org/Avot_D'Rabbi_Natan.6.2?lang=bi (01.06.2023)

³⁴⁵ "Tora öğrenmeye gittiğinde kırk yaşındaydı ve on üç yıl sonra kitlelere Tora öğretiyordu. Söylendiğine göre, altın ve gümüş dolu masaları olana ve yatağına altın merdivenlerle çıkabilene kadar dünyayı terk etmedi. Karısı süslü bir elbise ve üzerinde Kudüs'ün işlendiği altın mücevherlerle dışarı çıkardı. Öğrencileri şöyle derdi: Haham, onun için yaptıklarınla bizi utandırıyor. O da onlara şöyle dedi: Tora uğruna benimle birlikte büyük acılar çekti." Bk. Pirkei Avot, Avot D'Rabbi Natan 6, Sefaria, https://www.sefaria.org/Avot_D'Rabbi_Natan.6.2?lang=bi (01.06.2023)

³⁴⁶ "Rabbi Akiva", Jewish History, <https://www.jewishhistory.org/rabbi-akiva-2/> (02.06.2023)

hastalıktan ya da Bar Kohba isyanında³⁴⁷ öldükleri şeklinde farklı değerlendirilmeler yapılmıştır.³⁴⁸

Akiva, Roma zulmüne karşı Bar Kohba İsyanı'nı desteklemiş ve nihâyetinde isyanda hayatını kaybetmiştir.³⁴⁹Roma İmparatorluğu'nun, Bar Kohba İsyanı'ndan sonra Tora çalışması ve uygulamalarına yaptırım getirmesine rağmen Rabbi Akiva'nın, “*Tanrınız Rabbi bütün yüreğinizle, bütün canınızla, bütün gücünüzle seveceksiniz*”³⁵⁰pasajına istinâden korkmadan dâvâsına devam ettiği rivâyet edilmiştir:

“Gemara, Rabbi Akiva'nın bu direktifleri nasıl yerine getirdiğini uzun uzun anlatır. Bilgeler öğretti: Bir zamanlar, Bar Kohba isyanından sonra, Roma'nın kötü İmparatorluğu İsrail'in Tora çalışmasına ve uygulamasına katılmayacağına karar verdi. Pappos ben Yehuda geldi ve halk içinde toplantılar düzenleyen ve Tora çalışması yapan Rabbi Akiva'yı buldu. Pappos ona şöyle dedi: Akiva, imparatorluktan korkmuyor musun? Haham Akiva ona cevap verdi: Bir benzetme anlatacağım. Bu neyle karşılaştırılabilir? Bir tilkinin nehir kıyısında yürürken balıkların toplanıp oradan oraya kaçıştıklarını görmesine benzer. Tilki onlara şöyle der: Neyden kaçuyorsunuz? Onlar da ona şöyle demişler: İnsanların üzerimize attığı ağlardan kaçıyoruz. Tilki onlara dedi ki: Karaya çıkmak ve atalarımın sizin atalarınızla yaşadığı gibi birlikte yaşamak ister misiniz? Balık ona şöyle dedi: Sen, hakkında “hayvanların en akıllısıdır” denilen kişi misin? Sen akıllı değilsin; sen bir aptalsın. Bize hayat veren doğal ortamımız olan suda korkuyorsak, ölümümüze neden olan bir ortamda daha da çok korkarız. Kıssadan hisse: Biz Yahudiler de, şimdi oturup hakkında yazılı olan Tora çalışmasına katılıyoruz: “Çünkü o senin yaşamın ve günlerinin uzunluğudur” (Tesniye 30:20), imparatorluktan bu ölçüde korkarız; onun çalışmasından boş oturmaya devam edersek, terk edilmesi ölümümüze neden olan yaşam alanı olduğundan, imparatorluktan daha fazla korkacağız.”³⁵¹

³⁴⁷ M.S. 132-135 yılları arasında yaşanan Hadrianus'un Yahudi halka sünnet yasağı getirmesiyle başlayan isyandır. İsyanın öncüsü Simon Bar Kosiba, mesihçi düşünceyi de diri tutmak amacıyla isyanı başlatmıştır. Roma'nın lehine sonuçlanan isyan, üç sene sürdükten sonra Bethar adlı kentte son bulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Suat Tural, “Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki Yahudi İsyanlarına Genel Bir Bakış”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 5, sy. 1, 2021, ss. 139-144.

³⁴⁸ Mitch Chanin ve diğerleri, “Dialogue in the Jewish Tradition”, *Jewish Dialogue Group*, Philadelphia, s. 26.

³⁴⁹ “Rabbi Akiva”, *Seferia*, <https://www.sefaria.org/topics/rabbi-akiva?tab=sources> (12.05.2023)

³⁵⁰ *Yasa'nın Tekrarı* 6:5.

³⁵¹ Babil Talmudu, Berakhot 61b:6-7, *Sefaria*, <https://www.sefaria.org/Berakhot.61b.6?lang=bi> (11.05.2023)

Yahudi tarihi içerisinde önemi tartışmasız olan Bar Kohba isyânı, Elisha ve Rabbi Akiva arasındaki etkileşimin noktası olarak kabul edilebilir. Bu mücâdelenin ardından gerçekleştirilen işkenceler ve zulümler Elisha'nın zihninde karanlık bir etki bırakmıştır. Elisha, cennetten bir ödül ve takdîr bekleyen insanların etkileyici bir ödül kazanamayacağını düşünmüştür.³⁵²

Çağdaş olan Rabbi Akiva ve Elisha ben Abuyah'ın bu isyân karşısında sergiledikleri iki zıt tavır neticesinde “pardes” kavramıyla anılan cennet olgusuna kutsal metinlerde Rabbi Akiva'yı lâıyk görülmüş Elisha ise ötekileştirilmiştir. Bu konu ile birlikte zaman içerisinde Elisha; pardes olayında mistik anlayışı ya da derinlikleri reddettiği, ona karşı çıktığı veya onu baltaladığı düşünülen, sapkın kitaplar okuyan ve Tanrı'nın hükmüne şüphe düşüren biri olarak nitelendirilmiştir.³⁵³ Tam tersi şekilde Kudüs Talmudu'nda “Dünyanın Babaları³⁵⁴”ndan biri olarak görülen Akiva için övgü ve saygı Yahudi tarihi içinde her daim varlığını korumuş, Akiva'nın tam anlamıyla tövbenin ustası olduğuna inanılmıştır.³⁵⁵ Elisha'nın³⁵⁶ aksine Rabbi Akiva'nın bu yanlışla nasıl düşmediğini Babil Talmudu Berakhot kısmında açıklanmıştır.³⁵⁷

İkiliyi ortak bir paydada birleştiren diğer bir nokta hem Abuyah'ın hem de Akiva'nın öğrencisi olan Rabbi Meir'dir. Bazı tarihçiler tarafından Rabbi Akiva'ya duyduğu büyük kıskançlığın Elisha'nın Yahudilikten sapmasının nedenlerinden biri olduğu düşünülmektedir. Bilinmeyen bir kökeni olan ve ileriki yaşlarında öğrenime başlayan birisinin halk tarafından bu kadar yüksek bir konuma getirilmesi karşısında küçük düştüğünü hisseden Elisha, sözlerinde bu durumu îma ile dile getirmiştir. Yunan felsefesine karşı çıkmış Rabbi Akiva, onu öğrenen kimsenin gelecekteki ödülünü kaybedeceğini belirtmiştir. , Rabbi Akiva'nın sözlerinin Yunan yazılarına olan ilgisi nedeniyle Elisha'ya yönelik olduğu düşünülmüştür.³⁵⁸

³⁵² Bernard M. Kaplan, “The Apostate of the Talmud”, *The Open Court Dergisi*, sy. 8, 2010, s. 470.

³⁵³ Svetlana Natkovich, “Elisha Ben Abuya, the Hebrew Faust: On the First Hebrew Translation of Faust Within the Setting of the Maskilic Change in Self-Perception”, *Naharaim*, c. 8, sy. 1, 2014, s. 54.

³⁵⁴ “Dünyanın babaları kimdir? Rabbi Jonah, Rabbi Jeremiah önünde şöyle belirtti: Rabbi Ismael ve Rabbi Akiva.” Bk. Kudüs Talmudu, *Şekalim* 3:1:19, *Sefaria*, https://www.sefaria.org/Mishnah_Shekalim.3?lang=bi (05.06.2023)

³⁵⁵ Henry M. Abramson, *Maimonides on Teshuvah: The Ways of Repentance*, Lander College of Arts and Sciences Books, 2017, ss. 151-152.

³⁵⁶ Babil Talmudu, Hagiga 15a:5, *Sefaria*, <https://www.sefaria.org/Chagigah.15a.5?lang=bi&with=all&lang2=en> (02.06.2023)

³⁵⁷ “Rabbi Akiva, Aher ile aynı hatayı yapmaktan kaçınmasını sağlayan hangi ayeti açıkladı? Rabba bar bar Hana, Rabbi Yoḥanan'ın şunu söylediğini ifade etti: “Ve O kutsal sayısız kişiden geldi” (Yasa'nın Tekrarı 33:2), bunu şu şekilde açıkladı: O, Tanrı, sayısız melekleri arasında eşsizdir. Bu nedenle, sadece bir melek gördüğünü biliyordu.”Bk. Talmud, Hagiga 16a:1, Sefaria, <https://www.sefaria.org/Chagigah.16a.1?lang=bi&with=all&lang2=en> (03.06.2023)

³⁵⁸ Gershom Bader, *The Jewish Spiritual Heroes Volume I; The Creators of the Mishna Elisha Ben Avuyah “Acher”*, New York, c. 1, 1940, pasaj 21-22.

Babil Talmudu'unda da belirtildiği üzere rabbanik literatürde son derece etkin konumda yer alan Rabbi Akiva, Bar Kohba İsyanı sonrasında öldürülmüştür.³⁵⁹ Elisha'nın ölümü sonrasında cennet ve cehenneme giremeyeceğinden dolayı arada kalarak ıstırap çekeceğini belirten kaynaklar, Akiva'ya şehitlik atfederek ölümünden sonra da yüceltmişlerdir:

“Gemara anlatır: Rabbi Akiva'yı idâm edilmek üzere dışarı çıkardıklarında, Şema'yı okuma zamanı gelmişti. Demir taraklarla etini tırmıklyorlardı ve o Şema'yı okuyor, böylece cennetin boyunduruğunu üzerine alıyordu. Öğrencileri ona şöyle dediler: Öğretmenimiz, şimdi bile acı çekerken Şema'yı mı okuyorsun? O da onlara şöyle dedi: Günlerim boyunca şu ayet beni rahatsız etti: Bütün ruhunla, yani: Tanrı ruhunuzu alsa bile. Kendi kendime dedim ki: Bu ayeti yerine getirmek için bana ne zaman fırsat verilecek? Şimdi bana fırsat verildiğine göre, onu yerine getirmeyeyim mi? Kelimeyi söylemeyi uzattı: Bir, son sözünü söylerken ruhu bedenini terk edene kadar: Bir. Gökten bir ses indi ve şöyle dedi: Ne mutlu sana Rabbi Akiva, sen Bir'i söylerken ruhun bedenini terk etti: Bir.”³⁶⁰

Farklı düşünce sistemlerinin çatıştığı ve bireylerin inançlarını sorguladığı bir dönemde yaşanan örnek olarak gösterilebilecek olan Rabbi Akiva ve Elisha ben Abuyah arasındaki etkileşim, Yahudi toplumunda dinî ve entelektüel tartışmaların nasıl etkiler yarattığını göstermesi açısından önemlidir. Aynı zamanda bu çatışma, dinî otoritenin ve geleneksel öğretilerin sürdürülmesiyle ilgili konularda nasıl zorluklar yaşandığını da göstermektedir.

2.3.2. Rabbi Meir ve Elisha ben Abuyah Arasındaki Etkileşim

Elisha ben Abuyah ve öğrencisi Rabbi Meir arasındaki etkileşim; dinî öğretiler, felsefi düşünceler ve yaşam tarzları arasındaki farklılıkları vurgulayarak Yahudi toplumunda dinî ve entelektüel tartışmaların nasıl bir hâle gelebileceğini göstermektedir. Sorgulayıcı bir yaklaşım sergileyen Elisha Ben Abuyah ile geleneksel öğretilere bağlı kalan Rabbi Meir arasında özellikle dinî inançlar, etik değerler ve Tanrı'nın doğası gibi konularda farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu etkileşim hem Elisha ben Abuyah'ın öğrencisi olan Rabbi Meir'in düşünce

³⁵⁹ Ömer Faruk Araz, “Rabbani Yahudiliğin Teşekkülü: Rabbi Yişmael ve Rabbi Akiva Ekolleri”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, c. 3, sy. 1, 2019, s. 192.

³⁶⁰ Babil Talmudu, Berakhot 61b:10, *Sefaria*, <https://www.sefaria.org/Berakhot.61b.10?lang=bi> (03.06.2023)

gelişiminde büyük bir etkiye sahip olurken hem de Yahudi düşünce geleneğindeki çeşitliliği ve tartışma kültürünü vurgulamıştır.

Kökene hakkında kesin bilgiler bulunmadığından dolayı gizemli kabul edilen ve Talmud'da ölümden kurtulup sonradan Yahudiliği seçen Nero³⁶¹'nin soyundan geldiğine inanılan Rabbi Meir³⁶², II. yy.'da yaşamıştır.³⁶³Sadece kökeni değil ismi için de farklı yorumlar bulunan Rabbi Meir'in bu şekilde adlandırılması Babil Talmudu'nda şu şekilde ifade edilmektedir:

“Bir baraita³⁶⁴da öğretildi ki: Rabbi Meir gerçek adı değildi. Aslında O, Rabbi Nehorai olarak adlandırılıyordu. Neden Rabbi Meir adıyla çağrılıyordu? Çünkü o, halakha konularında bilginlerin gözlerini aydınlatır.(meir) Ve Rabbi Nehorai adıyla bilinen tanna için Rabbi Nehorai adı doğru değildi; aslında adı Rabbi Neḥemya olarak biliniyordu. Bazılarına göre adı Rabbi Elazar ben Arakh'tı. Ve neden Rabbi Nehorai adıyla çağrılıyordu? Çünkü o, halakha konularında bilginlerin gözlerini aydınlatırdı.”³⁶⁵

Adı hakkında bile kesinlik bulunmayan Rabbi Meir'in ailesiyle ilgili de hiçbir şey bulunmamaktadır. Bazı yorumcular Nehorai yerine Meir adının verilmesinin “öğrenimiyle bilginlerin görüşünü aydınlattığı” sebebinden kaynaklandığını iddia etmektedir. Başka görüşler

³⁶¹ Asıl adı Lucius Domitius Ahenobarbus olan Nero, M.S. 37 yılında Antium'da doğmuş ve M.S. 68'de Roma yakınlarında hayatını kaybetmiş önemli bir Roma İmparatorudur. İmparator Claudius tarafından evlatlık olarak alındıktan sonra Nero Claudius Caesar Drusus Germanicus olarak anılmaya başlamıştır. Nero döneminde, Roma'daki Yahudiler iyi muamele görmüşlerdir. Nero'nun sarayında, Yahudi kökenli aktör Alityros (Aliturus) yaşamıştır. Neron dönemine ait bir sikke olan “Neronit/sela' Neronit” adıyla bahsedilen bir para birimi bulunmaktadır. Bk. E. Badian, “*Lucius Domitius Ahenobarbus (Roman senator)*”, Britannica, <https://www.britannica.com/biography/Lucius-Domitius-Ahenobarbus> (08.06.2023)

³⁶²“Romalı yetkililer daha sonra Nero Caesar'ı Yahudilere karşı gönderdiler. Kudüs'e geldiğinde kaderini sınamak istiyordu. Doğuya bir ok attı ve ok gelip Kudüs'e düştü. Daha sonra batıya bir ok daha attı ve o da Kudüs'e düştü. Göklerin dört yönüne de bir ok attı ve her seferinde ok Kudüs'e düştü. Nero daha sonra başka bir test yaptı: Bir çocuğa şöyle dedi: “Bana bugün öğrendiğin bir ayeti söyle.” Çocuk ona şöyle dedi: “Ve halkım İsrail'in eliyle Edom'dan intikamımı alacağım.” (Hezekiel 25:14) Nero dedi ki: “Kutsal Olan, Kutsanmış O, Tapınağımı yok etmek istiyor ve ellerini o adamlara, yani benimle silmek istiyor. Romalılar, Esav'ın soyundan gelen Edom ile ilişkilidir. Eğer bu göreve devam edersem, sonunda yıkımı gerçekleştirmek için Tanrı'nın temsilcisi olarak hizmet ettiğim için cezalandırılacağım. Böylece kaçtı ve din değiştiren biri oldu ve sonunda Rabbi Meir onun soyundan geldi.” Bk. Babil Talmudu, *Gittin* 56a:6-7

³⁶³ Joseph Jacobs, Isaac Brody, “*MEİR (MEİR BA'AL HA-NES = “Meir the miracle-worker”)*”, Jewish Encyclopedia, c. 8, s. 432.

³⁶⁴ Baraita, Yahudi edebiyatında, Mişna'nın dışında kalan metinlerin derlemesini ifade eden bir terimdir. Tannaim olarak bilinen erken dönem Yahudi bilginleri tarafından derlenen baraitalar, sözlü geleneklerin yanı sıra hukukî, ahlakî ve teolojik konuları da kapsar. Mişna'nın yorumlanması ve açıklanması için önemli bir kaynak olarak kabul edilirler. Baraitalar, farklı dönemlerde derlenmiş ve daha sonra Talmud'un bir parçası haline gelmiştir. Bkz. Marcus Jastrow, Louis Ginzberg, “*Baraita (plural Baraitas; Hebrew plural, Baraitot)*”, Jewish Encyclopedia, <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/2481-baraita> (09.06.2023)

³⁶⁵ Babil Talmudu, Eruvin 13b:4, *Sefaria*, <https://www.sefaria.org/Eruvin.13b.4> (04.06.2023)

ise adının “Miasha” olduğunu veya “Rabbi Elazar ben Arach” ile aynı kişi olduğunu öne sürmektedir. İbrânicede “ışık veren” anlamına gelen “Meir” kelimenin Ârâmice karşılığı, “Nehorai”dir.³⁶⁶

Eğitimine erken yaşlarda başladığı bilinen Rabbi Meir, ilk olarak Rabbi Akiva'nın okuluna girmiştir. Babil Talmudu'nda, Rabbi Akiva sayesinde dünyanın Tora'dan yoksun olma durumu ortadan kalkmıştır. Bu durumun, Akiva'nın içlerinde Meir'in de bulunduğu beş kişiye Tora öğretmesiyle ortadan kalktığı söylenmiştir.³⁶⁷ Ancak Rabbi Meir, Akiva'nın derin bilgisiyle başa çıkmak için yeterince hazır olmadığını düşünerek Rabbi Yişmael³⁶⁸'in okuluna geçmiştir. Rabbi Meir'in Elisha'nın öğrencisi olmaya başlamasının tam olarak nasıl gerçekleştiği kesin olarak bilinmese de, Meir'in Akiva'nın yanından ayrıldığı dönemde gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Rabbi Yişmael'in okulunda yasal konularda geniş bir bilgi birikimi elde etmiştir. Daha sonra Rabbi Akiva'ya geri dönmüş, üstün diyâlektik yetenekleri sebebiyle diğer öğrencilerinin önüne geçmiş ve din adamı olarak atanmıştır.³⁶⁹

Rabbi Meir, Abuyah'ın Roma zulmünün ağır taşları ve agnostisizm gibi engellerle karşılaşmadan önce biriken öğretilerini dikkatle dinlemiştir.³⁷⁰ Saygı gören biri olan Rabbi Meir, Talmud'da dindar bir karakter olarak betimlenmiştir. Tartışmalı ve dinden sapmış ününe rağmen Abuyah'ın entelektüel katkılarına önemsemiş ve yakın bir dostluk sürdürmüştür. Meir'in Elisha'nın geniş bilgisinden faydalanmak istesi ile onun dine geri dönüşünü ummuş olduğu tahmin edilmektedir. Aralarındaki ilişki; karşılıklı destek ve arkadaşlık temelinde şekillenmiştir.³⁷¹ Sapkın olarak ilân edildikten sonra bile Elisha ile görüşüp ondan öğrenmeye devam eden Rabbi Meir'in öğretileri; yaygın kabul ve saygı görmüştür ki, bazen kaynak

³⁶⁶ Gershom Bader, *The Jewish Spiritual Heroes Volume I; The Creators of the Mishna Rabbi Meir*, New York, c. 1, 1940, pasaj 2.

³⁶⁷ “Ve dünya, Rabbi Akiva'nın Güney'deki Rabbilerimize gelip onlara öğrettiği Tora'yı öğretilere kadar Tora'dan yoksundu. Bu ikinci grup öğrenci Rabbi Meir, Rabbi Yehuda, Rabbi Yosei, Rabbi Shimon ve Rabbi Elazar ben Shamma'a'dan oluşuyordu. İşte bunlar, o zamanlarda Tora öğrenimini sürdüren kişilerdir. Rabbi Akiva'nın daha önceki öğrencileri hayatta kalmamış olsa da, sonraki öğrencileri gelecek nesillere Torah'u aktarabilmişlerdir.” Bk. Talmud, Yevamot 62b:10, Sefaria, <https://www.sefaria.org/Yevamot.62b.10> (04.06.2023)

³⁶⁸ M.S. I. ve II. yüzyıllarda yaşamış bir Yahudi bilgesidir. Tannaim'in üçüncü nesline aittir. Yukarı Celile bölgesinde kökeni olan zengin bir ailenin mensubudur ve aynı zamanda Baş Kohen ailesine mensuptur. Kişiliği, görüşleri, çalışmaları, öğretileri ve kendisine atfedilen 13 Yorum Kuralı nedeniyle tannaitik dönem halahik midraşları ve rabbâni Yahudilik anlayışı üzerinde büyük etkisi olmuştur. Kendisinden sonra adıyla anılan bir ekolün kurucusudur. Bk. Ömer Faruk Araz, “Rabbani Yahudiliğin Teşekkülü: Rabbi Yişmael ve Rabbi Akiva Ekolleri”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, c. 3, sy. 1, 2019, ss. 187-189.

³⁶⁹ Joseph Jacobs, Isaac Brodyé, “MEİR (MEİR BA'AL HA-NES =“Meir the miracle-worker””, *Jewish Encyclopedia*, c. 8, s. 432.

³⁷⁰ Bernard M. Kaplan, “The Apostate of the Talmud”, *The Open Court Dergisi*, sy. 8, 2010, s. 468.

³⁷¹a.g.e., s. 473.

gösterilmeden doğru gibi sunulduğu durumlar olmuştur.³⁷² Bir akademiye şüphe ve tereddütlerine kapılmadan önce yönettiği bilinen Elisha, Rabbi Meir gibi öğrencileri arasında belirgin bir itibâra sahip olmuştur. Rabbi Meir, Elisha'yı bir nar gibi değerlendirmiş, meyvenin özünü alıp kabuğunu attığı söylemiştir.³⁷³ Rabbi Meir, bilgisini genişletmek için her fırsatı Elisha'yı dinlemiştir.³⁷⁴ Elisha'dan Tora yasaları öğrenmesi kimilerince eleştirilmiş olsa da, Meir'in, Talmud: "*Kâhinin dudakları bilgiyi korumalı ve insanlar onun ağzından öğüt aramalı. Çünkü o her şeye egemen Rabbin ulağıdır*"³⁷⁵ diyerek Meir'i olası eleştirilere karşı bir nevi korumaya almıştır.³⁷⁶ Rabbi Meir'in Talmud'da Elisha'dan ders alması husûsunda birden çok pasaj bulunmaktadır:

*"Rav Dimi Eretz Yisrael'den Babil'e geldiğinde şöyle demişti: Batı'da, Eretz Yisrael'de şöyle derler: Haham Meir yarı olgun bir hurma yedi ve kabuğunu attı. Başka bir deyişle, önemli içeriği yenmeyen kabuktan çıkarmayı başardı. Rava öğretti: Yazılanların anlamı nedir? "Vadinin yeşil bitkilerine bakmak için fındık bahçesine indim" (Ezgiler Ezgisi 6:11) Tora bilginleri neden cevize benzetilir? Size söylemek için: Nasıl ki bu ceviz çamur ve dışkıyla kirlenmiş olmasına rağmen, sadece kabuğu kirlendiği için içeriği itici hale gelmiyorsa, bir Tora bilgini de günah işlemiş olmasına rağmen Tora'sı itici hale gelmez."*³⁷⁷

³⁷² Chaim Kesselman, "Elisha ben Abuyah: The Sage Called "Acher"", *Chabad.org*, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/4165970/jewish/Elisha-ben-Abuyah-The-Sage-Called-Acher.htm#footnote10a4165970 (02.04.2023)

³⁷³ Gemara'da anlatıldığına göre, Rabba bar Sheila, Eliyahu peygamberi bulmuş ve onunla konuşmuştur. Rabba bar Sheila, Tanrı'nın meşgul olduğu konusunu Eliyahu'ya sormuş ve Eliyahu da cevaben, Tanrı'nın tüm Bilgeler tarafından iletilen halakhotları aktardığını ancak Rabbi Meir'in adıyla konuşmadığını ifade etmiştir. Bunun sebebi, Rabbi Meir'in halakhotları Elisha'dan öğrenmiş olmasıdır. Rabba bar Sheila, bu durumun Rabbi Meir'i olumsuz bir şekilde yargılamaya gerektirmediğini belirtmiştir. Eliyahu ise Rabbi Meir'in davranışını bir nar meyvesini yiyerek içeriğini alıp kabuğunu atmakla benzeterek savunmuştur. Bu savunma üzerine Tanrı'nın Rabbi Meir'in duygusal anlayışını kabul ettiği ve zalimlerin kanının dökülmesi karşısında dahi ne kadar acı çektiğini ifade ettiği aktarılmıştır. Bk. Babil Talmudu, *Hagiga* 15b:11, *Sefaria*, <https://www.sefaria.org/Chagigah.15b.10?lang=bi> (05.06.2023)

³⁷⁴ Gershom Bader, *The Jewish Spiritual Heroes Volume I; The Creators of the Mishna Rabbi Meir*, New York, c. 1, 1940, pasaj 14.

³⁷⁵ *Malaki* 2:7

³⁷⁶ "Gemara bir soru ortaya koyar: "Rabbi Meir nasıl olur da Aher'in ağzından Tevrat öğrenebilir? Ama Rabba bar Hana Rabbi Yoḥanan'ın söylediğine göre, yazılan şu anlamadır: "Çünkü papazın dudakları bilgiyi korumalı ve onlar Tevrat'ı ağzından aramalıdır; çünkü o, Tanrı'nın meleklerinden biridir" (Malaki 2:7). Ayet şunu öğretir: Eğer haham, Tanrı'nın meleklerine benzeyen, yollarında mükemmel olan biri ise, Tora'nın ağzından aramalıdır; ama öyle değilse, Tora'yı ağzından aramamalıdır. Reish Lakish der ki: "Rabbi Meir bir ayet buldu ve onu tefsirsel bir yaklaşımla yorumladı: "Kulak ver ve bilgelerin sözlerini dinle, kalbini Benim bilgime uygula" (Süleyman'ın Özdeyişleri 22:17) Burada 'onların bilgisine' denilmiyor, 'Benim bilgime' deniliyor. Yani, insanlar, kusurlarına rağmen Bilgeliklerin sözlerini dinlemeli ve Tanrı'nın görüşüyle uyumlu olduğu sürece onlara katılmalı." Bk. Talmud, *Hagiga* 15b:6-7, *Sefaria*, <https://www.sefaria.org/Chagigah.15b.6?lang=bi> (05.06.2023)

³⁷⁷ Babil Talmudu, *Hagiga* 15b:11, *Sefaria*, <https://www.sefaria.org/Chagigah.15b.10?lang=bi> (05.06.2023)

Meir ve Abuyah arasındaki etkileşimden, Meir'in Elisha'nın sapkın olarak nitelendirildiği hâlde bir gün tövbe edebileceği umudunu taşıdığını ve ondan sürekli bir şeyler öğrenmeye çalıştığı görülmektedir. Elisha ben Abuyah'ın, Meir'in diğer öğretmeni olduğu bilinen Akiva'ya karşı duyduğu kıskançlığa bazı metinlerde rastlanmaktadır:

“Gemara anlatır: Aher, yoldan çıktıktan sonra Rabbi Meir'e bir soru sordu. Ona şöyle dedi: Yazılmış olanın anlamı nedir? “Tanrı birini yarattığı gibi diğerini de yaratmıştır” (Vaiz 7:14) Rabbi Meir ona şöyle dedi: Kutsal Olan'ın, Kutsanmış Olan'ın, yarattığı her şeyin bir benzerini yarattı. Dağları yarattı, tepeleri yarattı; denizleri yarattı, nehirleri yarattı. Aher ona şöyle dedi: Hocan Rabbi Akiva böyle demedi, ama âyeti şöyle açıkladı: Her şeyin bir zıddı vardır: Doğruları yarattı, kötülere yarattı; Aden Bahçesi'ni yarattı, cehennemini yarattı. Her insanın iki payı vardır; biri Aden Bahçesi'nde, diğeri cehennemde. Eğer erdemli olarak bunu hak ederse, Aden Bahçesi'nde kendi payını ve kötü meslektaşının payını alır; eğer kötü olarak kusurlu bulunursa, cehennemde kendi payını ve meslektaşının payını alır.”³⁷⁸

Öğrenmeyi yaşamın en önemli unsuru olarak gören Rabbi Meir; insanların dünyevî işlerden daha fazla zaman ayırarak sürekli olarak öğrenmeye kendini adanmaları gerektiğini söylemiştir. İlim için öğrenmeye kendini adayarak bir kişi, farklı mertebelere ulaşmakta ve dünyanın kendi için yaratıldığına inanma hakkını elde etmektedir. Bu tür bir kişinin, hem Tanrı'nın hem de insanların sevgilisi olacağını belirtmiştir.³⁷⁹ Tora'nın, sırların anlaşılmasını bahşederek kişinin; alçakgönüllü, dindâr, âdil ve özverili olacağını, günahlardan kaçınan ve tavsiyesi değerli kabul edilen biri olarak fayda sağlayacağını ifade etmiştir. Buna istinâden Rabbi Meir'in Yahudi öğrenimi kadar yabancı bilimlerine de ilgi duyduğu ve dönemin Yunan yazılarıyla tanışmış olabileceği ihtimâli açığa çıkmaktadır. Rabbi Meir'in: *“Tüm Yahudiler çocuk gibi davrandıklarında ve yaramazlık yaptıklarında Tanrı'nın çocuklarıdır”* ifadesi ile Elisha ben Abuyah'ı andığı düşünülmektedir.³⁸⁰

Rabbi Meir, Elisha ben Abuyah ile derin bir arkadaşlık ve öğrenci-öğretmen ilişkisi içindedir. Başlangıçta dindâr olarak bir bilgeyken, sonradan yoldan sapmış ve Yahudi

³⁷⁸ Babil Talmudu, Hagiga 15a:8-9, Sefaria, <https://www.sefaria.org/Chagigah.15a.8?lang=bi&with=all&lang2=en> (05.06.2023)

³⁷⁹ “Rabbi Akiva: His Life and Teachings”, Chabad.org, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/112059/jewish/Rabbi-Akiva-His-Life-and-Teachings.htm (04.06.2023)

³⁸⁰ Gershom Bader, *The Jewish Spiritual Heroes Volume I; The Creators of the Mishna Rabbi Meir*, New York, c. 1, 1940, pasajlar 12-14.

inançlarından uzaklaşmış olarak kabul edilen Elisha'yı, Rabbi Meir sevgiyle anmaya devam etmiş ve ondan öğrenmeyi sürdürmüştür. Rabbi Meir'in Elisha'ya olan bağlılığı, diğer bilginler ve toplum üyeleri arasında tartışmalara neden olmuş; bazıları Elisha'nın sapkın görüşlerine maruz kalmaktan kaçınması gerektiğini söyleyerek Meir'i eleştirmiştir. Herhangi bir kaynaktan gelen bilgiyi değerlendirmede, içeriği ayırıştırmanın ve doğruyu seçmenin önemli olduğunu savunan Rabbi Meir, Elisha'nın önceki bilgeliğini ve öğretilerini hâlâ değerli bulup sözlerinden gerçeği ve bilgeliği çıkarmayı başarıp diğer unsurları ise reddettiğini ifade söylemiştir. Elisha'ya olan sevgisi ve tövbe ederek tekrar dindar bir insan olmasını arzuladığını Elisha'nın sapkın sayıldığı suçlarından biri olan Şabat kurallarını ihlâlinde onu engellemeye çalışmasından anlaşılmaktadır:

“Bir işin sonu, başlangıcından daha iyidir.” Rabbi Meir Tiberya'daki çalışma salonunda oturmuş ders anlatırken, hocası Elisha da Şabat günü atına binmiş Pazar yerinden geçiyordu. Rabbi Meir'e dediler ki: “Hocan Elisha Şabat günü gelip Pazar yerinden geçiyor. Ona göründü. Elisha ona: “Ne ile meşguldün?” diye sordu. Rabbi Meir ona şöyle dedi: “Rab Eyüp'ün son günlerini başlangıcından daha çok kutsadı” (Eyüp 42:12 O devam etti ve ona şöyle dedi: “Kutsadı” (demek istiyor ki) onun için malını iki katına çıkardı. Elisha ona şöyle dedi: “Öğretmenin Akiva öyle demedi, aksine, “Rab Eyüp'ün son günlerini başlangıcından daha bereketli kıldı” dedi, başından beri sahip olduğu tövbe ve iyi işler sayesinde. Elisha Rabbi Meir'e dedi ki: “Başka ne dedin?” Rabbi Meir cevap verdi: “Bir işin sonu başlangıcından daha iyidir.” Elisha ona: “Bu konuda ne dedin?” diye sordu. Rabbi Meir ona şöyle dedi: “Gençliğinde mal satın alan ve (bundan) zarar eden, yaşlılığında ise (ticaretle uğraşan) ve kâr eden bir kişi var. Alternatif olarak, “bir işin sonu başlangıcından daha iyidir” - gençliğinde çocuk doğuran ve onlar ölen bir kişi vardır ve yaşlılığında çocuk doğuru ve onlar devam eder. Alternatif olarak, “bir işin sonu başlangıcından daha iyidir” - gençliğinde kötü işler yapan ve yaşlılığında iyi işler yapan bir kişi vardır. Alternatif olarak, “bir işin sonu başlangıcından daha iyidir” - gençliğinde Tora'yı çalışsan ve onu unutan ve yaşlılığında ona geri dönen bir kişi vardır; yazılan budur: “Bir işin sonu başlangıcından daha iyidir.” Elisha ona şöyle dedi: “Öğretmenin Rabbi Akiva böyle demedi; daha ziyade (ayeti şu anlama gelecek şekilde açıkladı:) “Bir işin sonu”, “başlangıcından” iyi olduğunda iyidir....

Elisha ona: “Dön ve (şehre) gir” dedi. Rabbi Meir ona şöyle dedi: “Neden?” Elisha şöyle dedi: “Şabat sınırı burada bitiyor” Rabbi Meir ona şöyle dedi: “Nereden

biliyorsun?” Elisha ona şöyle dedi: “Atımın attığı adım sayısına bakarak, iki bin arşın gittiğini söyleyebilirim. Rabbi Meir ona şöyle dedi: “Bütün bu bilgeliğe sahipsin ve tövbe etmiyor musun?” Elisha ona şöyle dedi: “Buna gücüm yok.” Rabbi Meir ona şöyle dedi: “Neden?” Elisha ona şöyle dedi: “Bir ata binmişim ve Şabat’a denk gelen Yom Kippur’da Tapınağın arkasında geziniyordum. İlahi bir Ses’in haykırdığını ve şöyle dediğini duydum: “Dönün asi çocuklar” (Yeremya 3:22), “Bana dönün, Ben de size döneceğim” (Malaki 3:7), kudretimin farkında olan ve Bana isyan eden Elisha ben Abuyah hariç.”³⁸¹

Herem cezasına rağmen Elisha ile görüşmeyi sürdürdüğü ifade edilen Rabbi Meir, Abuyah öldükten sonra da derin bir üzüntü içine girmiştir.³⁸² Sapkın ithâmıyla ölen Abuyah için, ne cennetten ne de cehennemden nasibini alamayacağı yargısının da önüne geçmeye çalışan Meir; Elisha’nın Tora bilgisine hürmeten sonucunda gideceği yer cehennem olsa bile yargılanmasını istemiştir. Periyodik olarak Abuyah’ın mezarını ziyaret ettiği nakledilen Rabbi Meir ziyaretlerinin birinde, Elisha’nın mezarından duman çıktığı bildirilince hızla olay yerine gidip ve uzun cübbesini mezara sermiştir.³⁸³ Ardından mezara: “Gece kal. Sonra sabah, kurtarıcı olarak hareket edecekse, ne güzel! Bırak o kurtarsın. Ama senin için kurtarıcı olmak istemezse, yaşayan Rab’bin adıyla ben kendim yaparım! Sabaha kadar yat.”³⁸⁴ duâsını okuyarak üzüntüsünü belirtmiştir.

Rabbi Meir; Rabbi Yişmael, Rabbi Akiva ve Elisha ben Abuyah olmak üzere üç hocadan öğrenim görmüştür. Bu konuda:

“Tora’yı tek bir hocadan öğrenen kimse, buğdayla ekilen bir kısım, arpayla ekilen bir kısım, zeytin ağaçlarıyla dikilen başka bir kısım ve geri kalan kısım da diğer ağaçlarla donatılan bir tarlaya sahip olan bir kişiye benzetilebilir. Böyle bir kişi tarlasında bereket görmez. Ancak, iki veya daha fazla hocadan öğrenen bir kişi, buğdayla ekilen bir tarlaya sahip olan bir kişiye benzetilebilir; başka bir tarla arpayla ekilmiş, bir diğeri

³⁸¹ Bk. Sefer Midraş Rabbah, Kohelet Rabbah 7:8, Sefaria, https://www.sefaria.org/Kohelet_Rabbah.7.8.1?lang=bi&with=all&lang2=en (06.05.2023)

³⁸² Bernard M. Kaplan, *The Apostate of the Talmud*, The Open Court Dergisi, sy. 8, 2010, s. 473.

³⁸³ a.g.e., s. 474.

³⁸⁴ Rut 3:3

zeytin ağaçlarıyla dikilmiş ve başka bir tarla ise farklı türde ağaçlarla donatılmıştır. Böyle bir kişi tarlalarında bereket bulacaktır”³⁸⁵

Neticede; Elisha herem cezası alıp sapkın ilan edildiği zaman da Rabbi Meir ona değer vermiş ve ondan öğrenmeye devam etmiştir. Bu durum, Rabbi Meir’in hoşgörüsünü ve derin öğrenme arzusunu göstermektedir. Elisha’nın sapkın kabul edilen eylemlerine rağmen, Rabbi Meir onun Tora bilgisine odaklanmış ve ona destek olmuştur. Bu ilişki, dinî topluluklar içindeki farklılıklara rağmen Yahudiler için Tora bilgisinin değerini ve önemini vurgulamaktadır.

³⁸⁵ Gershom Bader, *The Jewish Spiritual Heroes Volume I; The Creators of the Mishna Rabbi Meir*, New York, c. 1, 1940, Pasaj 25.

SONUÇ

Ortaya çıkışı bakımından semâvî dinlerden ilkinin ihtivâ eden ve kökeni İsrailoğulları'na dayanan Yahudilik, tarih boyunca farklı topluluklar arasında yayılmış ve etkisini sürdürmüştür. İbrahimî geleneğin bir parçası ve bu geleneğe dayanan diğer semâvî dinlerle bazı ortak noktalara sahip olan Yahudilik; özgün inançları, ritüelleri ve değerleriyle kendine özgü bir kimlik taşımaktadır. Hem dinî hem de etnik bir kimlik taşıyan Yahudiler; tarihte farklı coğrafyalarda yaşamış ve değişik kültürel etkiler altında gelişmiştir. Yahudilik sadece dinî bir inanç sisteminden ibâret olmamakla birlikte; halkının tarih, kültür ve kimliği ile de bağlantılıdır. Toplumun kültürel ve tarihî kimliğiyle bağlantılı bir din olan Yahudilik, neşet ettiği zamandan günümüze pek çok dönüm noktası yaşamıştır. Hz. İbrahim'in Tanrı ile anlaşması neticesinde başladığı kabul edilen Yahudilik, sistematik bir din hâline tarihsel süreçteki önemli sürgünler vasıtasıyla gelmiştir. En önemli dönüm noktalarından olan bir travma ve kayıp olarak görülen Babil Sürgünü; Yahudiliğin tarihî, dinî ve kültürel gelişimi için bir fırsat olmuştur. Yahudi halkının dinî ve kültürel kimliği üzerinde derin bir etki bırakan sürgün sürecinde, dinî ve kültürel pratiklerini koruma çabası içinde olarak sinagoglar ve dinî topluluklar aracılığıyla ibâdetlerini sürdürmeye çalışmışlardır. Ayrıca, dinî metinleri yazma ve koruma çabaları da bu dönemde yoğunlaşmıştır. Babil Sürgünü Dönemi, dinî uygulamaların yeniden yapılandırılması ve hukukî kuralların geliştirilmesi gerekliliği neticesinde Yahudi hukuk kurallarının oluşumunda önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. Babil Sürgünü sırasında Yahudilerin dinî kimliklerini koruma ihtiyacı artarak dinî değerlere yönelik saygısızlıkların engellenmesi önem kazanmıştır. Yahudi dinî liderleri; küfür suçunu ciddi bir şekilde ele almış bu suçun cezalandırılmasını ve dinî ahlâkın korunmasını sağlamışlardır.

Küfür ve sapkınlık suçuyla ilgili cezalar, bahsedilen suçun toplumsal ve dinî dokuya zarar vermesini engellemek ve Yahudi toplumunun dinî birliğini korumak için uygulanmıştır. Yahudilikte bu sürgün; küfür suçunun ciddiyetini vurgulayarak küfürle mücadele için daha sıkı düzenlemelerin yapılmasını teşvik etmiştir. Küfür suçuyla ilgili cezalar; potansiyel suçlulara bir uyarı niteliği taşımakta, aynı zaman küfür eylemlerinin ciddi sonuçları olduğunu gösterirken toplumun diğer üyelerine küfürden kaçınmaları gerektiği konusunda bir mesaj iletmektedir. Genellikle dinî otoriteler ve toplum tarafından eleştirilen ve dışlanan sapkınlık; dinî inançlara ve öğretilere aykırı düşünceler veya pratikler, dinî metinleri farklı yorumlama, dinî kuralları ihlâl etme veya dinî ritüelleri yanlış şekilde uygulama gibi durumlarda bulunarak bu gruba dâhil olmuşlardır.

Yahudilikte birden çok kişi sapkın ilân edilmiş olsa da araştırmamızda Elisha ben Abuyah örneğinden hareketle sapkınlık ve küfür konusu aktarılmaya çalışılmıştır. Yahudi tarihinde önemli bir dinî figür olan Elisha ben Abuyah, kutsal metinlerin yanı sıra diğer kaynaklarda da Yahudi hukukunu ve geleneklerini çeşitli şekillerde yorumlayarak bazı radikâl fikirler ortaya atmıştır. Bilhassa bazı dinî ritüel ve kanunları yorumlama şekillerinin yanında bazı inançlara karşı getirdiği eleştiriler onun sapkın olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur.

Elisha ben Abuyah'ın M.Ö. 70'ten önce Kudüs'te doğduğuna ve I. yy.'ın sonu ile II. yy.'ın başlarında Filistin'de yaşadığına inanılmaktadır. Kudüs'ün varlıklı insanlarından birinin oğlu olan Elisha ben Abuyah ilk başlarda “tanna'im” olarak adlandırılan Mişna'nın önde gelen bilginlerinden kabul edilmiştir. Gençliği ve din adamı olarak faaliyetleri hakkında çok az bilgi olan Elisha, Yerusâlim'in saygın ve zengin bir vatandaşının oğlu olduğu ve bilim adamı olabilmek için eğitim almıştır. Elisha, Yahudi edebiyatında küçük fidanları kesmesinden dolayı “kotsets be-neti'ot” olarak bilinmektedir. Fidanlardan kastedilenin genç çocukları olduğunu düşünen bazı Yahudi dinî liderlerin iddiasına göre Elisha, önceden Tora öğrenen bir kişi iken sonraları Yunan düşüncesinden etkilenerek Tora okullarındaki çocukların zihinlerini heretik fikirlerle doldurmuş ve onları Tora'dan uzaklaştırmıştır.

Elisha ben Abuyah örneği, Yahudilikte küfür konusuna önemli bir perspektif sunmaktadır. Yahudi geleneğinde küfürün ne anlama geldiği, nasıl tanımlandığı ve nasıl ele alındığı Abuyah örneği ile daha açık anlaşılabilir. Elisha ben Abuyah'ın sapkın olarak kabul edilmesi ve onun öğretileriyle ilgili tartışmalar, küfürün Yahudi toplumunda nasıl algılandığını ve nasıl cezalandırıldığını göstermektedir. Yapılan analizler, küfürün Yahudi toplumunda ciddi bir suç olarak görüldüğünü ve buna karşı sert önlemler alındığını ortaya koymuştur. Küfür dinî inançlara ve değerlere karşı gelmek, Tanrı'ya veya kutsal metinlere hakaret etmek olarak kabul edilir ve bunun ciddi sonuçları olabilmektedir. Elisha ben Abuyah örneğinde görüldüğü gibi, küfür suçlamasıyla kişinin dinî otoriteler tarafından sapkın olarak kabul edilmesi ve dinî toplumdaki dışlanması söz konusudur. Elisha'nın akademide öğrenciyken Tora dışında başka bir ilgisi olmaması gerekirken birçok Yunan şiiri okuyup ve ceplerini felsefe kitapları doldurduğu iddia edilmektedir. Elisha'nın okuduğu kitaplar, Talmud'da “yanıltıcı” ve “sapkınların kitapları” olarak belirtilmektedir. Şiddetli zulümler nedeniyle birçok kişinin inancı zayıflamış ve Yahudiliğe olan inançlarını yitirmelerine neden olmuştur. Elisha'nın da Tora'dan tamamen kopmak için öğrendiği çok sayıda bilgisinin olduğu ifade edilmektedir. Elisha'nın, Roma hükümeti tarafından Yahudileri Tora'nın emirlerini çiğnemeye zorladığı zaman düşmana tavsiyelerde bulunduğu düşünülmüştür. Elisha, Romalılara bir Yahudinin Şabat günü günah

işlemeden hangi işleri yapabileceğini göstermiştir. Elisha'nın Yahudi geleneğinden o kadar uzaklaştığı düşünülmüştür ki, meslektaşları ona ismiyle hitâp etmeyi bırakmış “öteki/Aher” demişlerdir. Sadece öğrencisi Rabbi Meir bir zamanlar hocası olan bu adama sâdık kalmış, onun arkadaşlığını aramış ve bir gün tövbe edebileceğine hâlâ inanmıştır.

Bu arka plan karşısında Talmud'da son derece dokunaklı bir sahne bulunmaktadır. Elisha ben Abuyah Şabat günü ata binerek alenen saygısızlık etmektedir. Yanında da Rabbi Meir yürümektedir. Sapkın öğretmen ve sâdık öğrenci yol boyunca Yahudi yasalarını tartışarak birlikte seyahat etmişlerdir. Dindar Yahudi Rabbi Meir konuşmaya o kadar dalmıştır ki, Şabat'ta yürünemeyecek sınıra yaklaştıklarını fark etmez. Elisha bunu fark eder ve Şabat sınırına ulaştığı için Meir'in geri dönmesini ister.

Elisha ben Abuyah örneği, Yahudilikte küfürün ciddiyeti ve toplum üzerindeki etkisini göstermiştir. Yahudi geleneğinde önemli bir din adamı ve bilgin olarak kabul edilen Elisha ben Abuyah küfür suçuyla yargılanmış ve sapkın olarak yargılanmıştır. Elisha ben Abuyah'ın sapkın kabul edilmesi, Yahudi toplumunda küfürün ciddî bir suç olduğunu ve bu suçun cezalandırıldığını göstermektedir. Kutsal metinler ve döneme ait araştırmalar Yahudi otoritelerin küfürle mücadele etmek için sert önlemler aldığını ve küfürün yayılmasını engellemek için çaba gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Elisha ben Abuyah örneği üzerinden Yahudilikteki küfür meselesi ele alınarak, küfürün dinî normlar ve toplum değerleri açısından önemli bir konu olduğunu vurgulanmaktadır. Küfürle mücadele eden Yahudi toplumu; dinî değerlerin korunmasını ve toplumun birliğinin sağlanmasını hedeflemektedir.

KAYNAKÇA

A. Kitaplar

ABRAMSON, Henry M.; *Maimonides on Teshuvah: The Ways of Repentance*, Lander College of Arts and Sciences Books, 2017

ADAM, Baki; *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, Pınar Yayınları, Ankara, 2018

□□□, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2002

ARIK, Durmuş; “Aforoz”, *Kavram Atlası Dinler Taihi I*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, s. 101.

□□□, “Bar ve Bat Mitsva”, *Kavram Atlası Dinler Taihi I*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, s. 56.

□□□, “Ferisiler”, *Kavram Atlası Dinler Taihi I*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, s. 48.

□□□, “Minyan”, *Kavram Atlası Dinler Taihi I*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, s. 59.

□□□, “Mişna”, *Kavram Atlası Dinler Taihi I*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, s. 46.

□□□, “Sukot”, *Kavram Atlası Dinler Taihi I*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, s. 71.

□□□, “Şofar”, *Kavram Atlası Dinler Taihi I*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, s. 63.

□□□, “Talmud”, *Kavram Atlası Dinler Taihi I*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, s. 45.

□□□, “Tanah”, *Kavram Atlası Dinler Taihi I*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, s. 43.

□□□, “Yom Kipur”, *Kavram Atlası Dinler Taihi I*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, s. 73.

AYDIN, Mehmet; “Apokrif”, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Güncelleştirilmiş 2. Baskı, Literatürk Yayınları, Konya, 2018, ss. 46-50.

□□□, “Brit Mila”, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Güncelleştirilmiş 2. Baskı, Literatürk Yayınları, Konya, 2018, ss. 132-133.

□□□, “Diaspora”, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Güncelleştirilmiş 2. Baskı, Literatürk Yayınları, Konya, 2018, ss. 186-187.

□□□, “Ferisiler”, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Güncelleştirilmiş 2. Baskı, Literatürk Yayınları, Konya, 2018, ss. 253-254.

□□□, “Haggadah”, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Güncelleştirilmiş 2. Baskı, Literatürk Yayınları, Konya, 2018, ss. 297-298.

□□□, “Halahah”, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Güncelleştirilmiş 2. Baskı, Literatürk Yayınları, Konya, 2018, ss. 299-302.

□□□, “Midraş”, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Güncelleştirilmiş 2. Baskı, Literatürk Yayınları, Konya, 2018, ss. 535-536.

□□□, “Sadukiler”, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Güncelleştirilmiş 2. Baskı, Literatürk Yayınları, Konya, 2018, s. 701.

□□□, “Stuacılık”, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Güncelleştirilmiş 2. Baskı, Literatürk Yayınları, Konya, 2018, ss. 747-748.

□□□, “Torah”, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Güncelleştirilmiş 2. Baskı, Literatürk Yayınları, Konya, 2018, ss. 807-808.

BADER, Gershom; *The Jewish Spiritual Heroes Volume I; The Creators of the Mishna Elisha Ben Avuyah “Acher”*, New York, c. 1, 1940

□□□, *The Jewish Spiritual Heroes Volume I; The Creators of the Mishna Rabbi Meir*, New York, c. 1, 1940

BAKTEMUR, Hatice Kübra; “Modern Dönem Yahudilikte Süleyman Mabedi’ni Yaniden İnşa Girişimi: III. Mabet Hareketinin Doğuşu”, *Oksident: Yahudilik, Hıristiyanlık ve Batı Araştırmaları Dergisi*, c. 2, sy. 2, ss. 221-257.

BEKTAŞ, Rumeysa; *Yahudilikte İtikâdi Sapkınlıklar ve Cezaları*, dan. Yasin Meral, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020

BENYAKAR İsrail ve Yuda Siliki; “Aher”, *Türkçe-İbranice/İbranice-Türkçe Sözlük*, İsrail’deki Türkiyeliler Birliği, İsrail, 2011, s. 65.

□□□, “Niuts”, *Türkçe-İbranice/İbranice-Türkçe Sözlük*, İsrail’deki Türkiyeliler Birliği, İsrail, 2011, s. 207.

□□□, “Giduf”, *Türkçe-İbranice/İbranice-Türkçe Sözlük*, İsrail’deki Türkiyeliler Birliği, İsrail, 2011, s. 207.

□□□, “Laag/Leiga”, *Türkçe-İbranice/İbranice-Türkçe Sözlük*, İsrail’deki Türkiyeliler Birliği, İsrail, 2011, s. 30.

BESALEL, Yusuf; “Herem”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2001, c.1, s. 207.

□□□, “İsrailoğulları ‘Seçilmiş Halk’ Mıdır?-1”, *Yahudilik (Tarihçesi, Ritüeller, Türk Yahudileri Holokost, Antisemitizm, Sık Sorulan Sorular...)*, ed. Gila Erbeş, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2021, ss. 83-88.

□□□, “Yahudilerin “Seçilmiş Halk” Olma Konusu”, *Yahudilik (Tarihçesi, Ritüeller, Türk Yahudileri Holokost, Antisemitizm, Sık Sorulan Sorular...)*, ed. Gila Erbeş, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2021, s. 623.

□□□, “Yahudilik Bir İrk Mıdır?”, *Yahudilik (Tarihçesi, Ritüeller, Türk Yahudileri Holokost, Antisemitizm, Sık Sorulan Sorular...)*, ed. Gila Erbeş, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2021, ss. 51-55.

CHANIN, Mitch ve diğerleri; *Dialogue in the Jewish Tradition*, Jewish Dialogue Group, Philadelphia

DIAMOND, James; “*Elisha ben Abuyah and the Hubris of the Heretic*”, *Converts, Heretics, and Lepers: Maimonides and the Outsider*”, Notre Dame Üniversitesi Yayınları, Notre Dame, 2007

DİNÇ, Hasan; Kutsal Kitaplar “Ortak Konular Farklı Hükümler”, Sinemis Yayıncılık, Ankara, 2006

DULK, Matthijs; *Between Jews and Heretics (Refiguring Justin Martyr’s Dialogue with Trypho)*, Routledge, New York, 2018

EROĞLU, Ahmet Hikmet; “Kadiş”, *Kavram Haritası Dinler Tarihi II*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, s. 63.

ERON, Lewis John; *A Jewish Theology of Pastoral Care*, The Reconstructionis, 1999, ss. 35-41.

GINZBERG, Louis; “Elisha ben Abuyah”, *The Jewish Encycloedia*, Funk and Wagnalls Şirketi, New York, c. 5, 1903, ss. 138-139.

GRABBE, Lester L.; *An Introduction to Second Temple Judaism (History and Religion of the Jews in the Time of Nehemiah, the Maccabees, Hillel and Jesus)*, T&T Clark International A Continuum Imprint, Londra, 2010

GÜNDÜZ, Şinasi; “Küfür”, *Din ve İnançlar Sözlüğü*, Vadi Yayınları Sözlük Serisi İstanbul, 2017, s. 297.

□□□, “Dinlerde Ayrılık ve Çatışma: Ortodoksi-Heresi Kavgası”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 9, 2004, ss. 1-19.

GÜRKAN, Salime Leyla; *İbrahim’den Ezra’ya İsrailoğulları Tarihi*, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, İSAM Yayınları, Ankara, 2019

GÜVEN, Hilal; “İlâhi Dinlerde Günah”, dan. Abdülkadir Kıyak, Malatya, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020

HASANOĞLU, Eldar; *Temel Kaynaklar Işığında Gerut-Yahudiliğe Geçiş*, 2. Baskı, Divan Kitap, İstanbul, 2018

JACOB, Walter; *Crime and Punishment in Jewish Law*, ed. Moshe Zemer, Berghahn Books, New York, 1999

JACOBS Joseph ve Isaac Broydé; “MEİR (MEİR BA’AL HA-NES =“Meir the miracle-worker”)", *Jewish Encyclopedia*, c. 8, s. 432.

KURT, Ali Osman; “*Babil Sürgünü Sonrası Ezra Önderliğinde Yahudiliğin Yeniden Yapılandırılması*”, dan. Baki Adam, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006

LASKER, Daniel J.; “Blasphemy: Jewish Concept”, *Encyclopedia of Religion*, 2. Baskı, c. 2, 2005, s. 970.

LICARI, François-Xavier; *An Introduction to Jewish Law*, Cambridge Üniversitesi Yayınları, Cambridge, 2019

LINCOLN, David H.; *Repentance*, Free Press, New York, 1988, ss. 412-421.

MERAL Yasin; “İbn Meymun’a Göre Yahudilik’te İman Esasları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 52, sy. 2, 2011, ss. 243-266.

□□□, “Spinoza’nın Teolojik-Politik İncelemesi’nde Tanah Eleştirisi”, *Mukaddime*, c. 6, sy. 1, 2015, ss. 19-45.

MERAL, Yasin; *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, MilelNihal Yayınları, İstanbul, 2021

□□□, *Yahudi Kutsal Metin Geleneğinde Tevrat’ın Bâtınî Yorumu*, ed. Mustafa Öztürk, Kuramer Yayınları, İstanbul, 2018.

NANA, Mahmud; *Yahudi Tarihi*, 3. Baskı, trc. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2019

PEKALKAN Merve; *Kur’an ve Tevrat’ta Büyük Günahlar*, dan. Ayşe Betül Oruç, Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019

PERKINS Nancy; *The Book of Enoch and Second Temple Judaism*, Tennessee, East Tennessee State Üniversitesi Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 2011

PETERS, F.E; *İbrahim’in Çocukları (Musevilik, Hıristiyanlık, İslamiyet)*, 2. Baskı, Kozmik Kitaplar Yayınları, İstanbul, 2005

SCHAMA, Simon; *Yahudilerin Tarihi –M.Ö. 1000-M.S. 1492 (Kelimeleri Bulmak)*, trc. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2019

TEKİN, Arif; *Sümerlerden İslam’a Kutsal Kitaplar ve Dinler*, 4. Baskı, Berfin Basın Yayın, İstanbul, 2016

YETKİN, Huriye; *Yahudi Geleneğine Göre Ölüm Cezasını Gerektiren Eylemler*, dan. Mustafa Sami Baybal, Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

B. Makaleler

AÇIL, Okan; “Haşmonayim Ailesinin Değişen İdeolojisi”, *Hitit İlahiyat Dergisi*, c. 21, sy. 1, 2022, ss. 1-81.

ALTINEL, Tolga Savaş; “Soyun Önemi Bağlamında Yahudi-Haşmoni Krallığı ve Vaftizci Yahya”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 52, sy. 52, 2017, ss. 115-138

ARAN, Gideon; “Khilul Hashem: Blasphemy in Past and Present Israel”, *Indiana Üniversitesi Yayınları*, c. 21, sy. 2, 2016, s. 156.

ARAZ, Ömer Faruk; “Rabbani Yahudiliğin Teşekkülü: Rabbi Yişmael ve Rabbi Akiva Ekolleri”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, c. 3, sy. 1, 2019, ss. 185-202.

ARSLANTAŞ, Nuh; “Hz. Peygamber’in Çağdaş Yahudilerin Sosyo-Kültürel Hatarlarına Dair Bazı Tespitler”, *İSTEM Dergisi*, sy. 11, 2008, ss. 9-46.

□□□, “Abbasîler Döneminde Yahudilerin Yüksek Din Eğitim Kurumları: Yeşivalar”, *Bellekten Dergisi*, c. 79, sy. 286, 2015, ss. 847-876.

AYDIN, Fuat; “Bir Sessizliğin ya da Yhvh’nin Tarihi (YHVH’nin Telaffuz Edilmeme Olgusu Üzerine Bir Araştırma)”, *Usul İslam Araştırmaları*, sy. 2, 2004, ss. 103-128.

□□□, “Yahudiler/Yahudilik Açısından Kudüs”, *Eskiye Dergisi*, sy. 37, 2018, ss. 109-125

AYDIN, Mehmet; “Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik 2.Kısım (Talmud Yahudiliği)”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 4, 1991, ss. 13-34.

BAKTEMUR, Hatice Kübra; “Modern Dönem Yahudilikte Süleyman Mabedi’ni Yaniden İnşa Girişimi: III. Mabet Hareketinin Doğuşu”, *Oksident: Yahudilik, Hristiyanlık ve Batı Araştırmaları Dergisi*, c. 2, sy. 2, ss. 221-257.

BEKTAŞ, Rumeysa; “Yahudilikte İtikâdî Bir Sapkınlık Türü Olarak Apikoros”, *Oksident: Yahudilik, Hristiyanlık ve Batı Araştırmaları Dergisi*, c. 3, sy. 2, 2021, ss. 207-231.

BRODSKY, David; “The Sinner and the Amnesiac: The Rabbinic Invention of Elisha ben Abuya and Eleazar ben Arach (review)”, *Hebrew Studies*, c. 43, 2002, ss. 317-320.

CEYLAN, Hadi Ensar; “İbn Meymun’un Mişne Tora Adlı Eseri ile İslam Hukuku Muhtasar Edebiyatı Arasındaki İlişki Üzerine”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 63, sy. 1, 2022, ss. 379-387.

CHARMÈ, Stuart L.; “Heretics, Infidels and Apostates: Menace, Problem or Symptom?”, *Judaism*, c. 36, sy. 1, 1987, ss. 17-33.

ÇİFTÇİ, Halit Ahmet; “Kitab-ı Mukaddes’te İsrailoğulları’nın Seçilmişliği ve Justin Martyr’in Seçilmişlik Eleştirisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 38, 2017, ss. 219-236.

ÇİNPOLAT Salih; “Yahudilikte Çocuk Sahibi Olma ve Çoğalmanın Yeri ve Önemi”, *Dini Araştırmalar*, c. 20, sy. 51, 2017, ss. 137-152.

DUYGU Zafer; “İsa ve Musa Yasası (Νόμος Μωϋσή) Meselesi”, *Bilimname*, c. 2018, sy. 35, 2018, ss. 283-304.

GÜÇ, Ahmet; “Yahudilikte Defin ve Sonrasına Ait Gelenekler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 10, sy. 1, 2001, ss. 63-78.

GÜRKAN, Salime Leyla; “Yehuda Halevi’nin el-Kitâbü’l-Hazerî’de (Kuzari) Ortaya Koyduğu Yahudilik Savunusu ve İslâm’a Yönelik Eleştirileri”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 41, 2019, ss. 1-44.

HASANOĞLU, Eldar; “Yahudi Şeriatında Recm Cezası”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 12, 2008, ss. 183-200.

□□□, “Nuhi Kimliği Bağlamında Yahudilikte Yabancı Algısı”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, c. 2, sy. 1, 2015, ss. 137-160.

□□□, “Eski Yakındoğu Kanunname Kültürü Işığında Yahudilikte Ahit Anlayışı”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)*, c. 1, sy. 1, 2015, ss. 77-105.

KAPLAN, Bernard M.; “The Apostate of the Talmud”, *The Open Court Dergisi*, sy. 8, 2010, ss. 467-474.

KARABULUT, Fuat; “Recm Cezasının Hz. Peygamber’in Uygulamaları Işığında Değerlendirilmesi”, *EKEV Akademi Dergisi*, sy. 50, 2012, ss. 89-112.

KAUFMANN, Francine ve Josy Eisenberg, “Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik”, trc. Mehmet Aydın, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 29, 1987, ss. 267-283.

KAYA, Yunus Enes; “İnsan Hakları Hukuku Açısından Dine Hakaret Olgusu”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, c. 74, sy. 2, 2016, ss. 549-572

KELLNER, Menachem; “Heresy and the Nature of Faith in Medieval Jewish Philosophy”, *Pennsylvania Üniversitesi Yayınları*, c. 77, sy. 4, 1987, ss. 299-318.

KILINÇ, Sebahattin ve Serdar Yener “*Din ve Girişimcilik*”, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. 10, sy. 3, 2019, s. 510.

KIZILABDULLAH, Şahin; “Dinlerde Barışın Teolojik Temelleri: Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam”, *Dini Araştırmalar*, c. 21, sy. 53, 2018, ss. 169-186.

KURŞUNOĞLU, Mustafa Said; “Eksen Çağ’da Türk Kozmogonisi, Eski Çin (Chou) Düşüncesi ve Antik Grek Felsefeleri Taoizm Etrafında Bir Araya Geliyor: Taoizm ve Timaios Diyaloğunun Yapısal İlişkileri”, *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, sy. 13, 2020, ss. 6-32.

KURT, Ali Osman; “İkinci Mâbed Dönemi Yahudiliğine Genel Bir Bakış”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 10, sy. 2, 2006, ss 437-457.

□□□, “Yahudi Kaynaklarında Kral Tipolojileri: Nebukadnezzar ve Koreş Örneği”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 10, sy. 2, 2006, ss. 417-436.

LILLEY, J.P.U.; “Understanding The Herem”, *Tyndale Bulletin*, c. 44, sy. 1, 1993, ss. 169-177.

MERAL Yasin; “İbn Meymun’a Göre Yahudilik’te İman Esasları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 52, sy. 2, 2011, ss. 243-266.

□□□, “Spinoza’nın Teolojik-Politik İncelemesi’nde Tanah Eleştirisi”, *Mukaddime*, c. 6, sy. 1, 2015, ss. 19-45.

MOKHTARIAN, Jason Sion; “Excommunication in Jewish Babylonia: Comparing Bavli Mo’ed Qatan 14b- 17b and the Aramaic Bowl Spells in a Sasanian Context”, *Cambridge University Yayınları*, c. 108, sy. 4, 2015, ss. 552-578.

NATKOVICH, Svetlana; “Elisha Ben Abuya, the Hebrew Faust: On the First Hebrew Translation of Faust Within the Setting of the Maskilic Change in Self-Perception”, *Naharaim*, c. 8, sy. 1, 2014, ss. 48-73.

RASHI, Tsurriel ve Hananel Rosenberg; “Shaming in Judaism Past, Present, Future”, *Journal of Religion & Society*, sy. 19, 2017, ss. 1-22.

RUBENSTEIN, Jeffrey; “Elisha ben Abuya: Torah and the Sinful Sage”, *Yahudi Düşünce ve Felsefesi Dergisi*, c. 7, 1998, ss. 139-225.

STEINMETZ, Devora; “Interpretation and Enachment: The Yerushalmi Story of Elisha Ben Abuyah and the Book of Ruth”, *AJS Review*, c. 40, sy. 2, 1998, ss. 359-392.

STROUMSA, Sarah; “Elisha Ben Abuya and Muslim Heretics in Maimonides’ Writings”, *Maimonidean Studies*, c. 3, 1995, ss. 173-193.

SWAZO, Norman K.; “Rabbi Elisha Ben Abuyah “At the Mind’s Limit”: Between Theodicy and Fate”, *Philosophy and Literature*, c. 38, sy. 1, 2014, ss. 153-168.

TURAL, Suat; “Roma İmparatorluk Dönemi’ndeki Yahudi İsyanlarına Genel Bir Bakış”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 5, sy. 1, 2021, ss. 139-144.

TURAN, Esra; “İlkçağ Felsefesinde Faydacılığın Temelleri”, *Atatürk İletişim Dergisi*, sy. 8, 2015, ss. 249-258.

WISVANATHAN, Gauri; “Blasphemy and Heresy: The Modernist Challenge (A Review Article)”, *Cambridge Üniversitesi Yayınları*, c. 37, sy. 2, 1995, ss. 399-412.

YİĞİTOĞLU, Mustafa ve Mustafa Göregen; “Yahudilikte Suçlar ve Cezalara Dair Bir Değerlendirme”, *I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi*, Karabük, 2018, ss. 831-841.

ZEITLIN Solomon; “Mumar and Meshumad”, *Pennsylvania Üniversitesi Yayınları*, c. 54, sy. 1, 1963, ss. 1-27.

C. İnternet Kaynakları

“About the City”, *Local Or Yehuda*, <https://local.oryehuda.muni.il/en/1/> (08.06.2023)

ABRAMOVITZ, Jack; “Torah Methodology 1 – Kal v’Chomer”, *OU Torah*, <https://outorah.org/p/6495/> (10.05.2023)

“Agnostic”, *Merriam-Webster*, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/agnostic> (08.06.2023)

“Alexander the Great’s Impact on the Jews”, *Wondrium Daily*, <https://www.wondriumdaily.com/alexander-greats-impact-jews/> (20.05.2023)

“Ancient Jewish History: Amoraim”, *Jewish Virtual Library*, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/amoraim> (07.06.2023)

AMRAM, David Werner ve Kaufmann Kohler; “Blasphemy”, *Jewish Encyclopedia*, <https://jewishencyclopedia.com/articles/3354-blasphemy> (21.05.2023)

“Apikoros”, *Jewish Virtual Library*, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/apikoros> (08.05.2023)

“Arch-Heretics”, *Word Sense Dictionary*, <https://www.wordsense.eu/arch-heretics/> (08.06.2023)

BACHER, Wilhelm ve diğerleri, “Tannaim and Amoraim”, *Jewish Encyclopedia*, <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/14240-tannaim-and-amoraim> (08.06.2023)

BADIAN, E.; “Lucius Domitius Ahenobarbus (Roman senator)”, *Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Lucius-Domitius-Ahenobarbus> (08.06.2023)

BARNAVI, Eli; “The Geonim”, *My Jewish Learning*, <https://www.myjewishlearning.com/article/geonim/> (08.06.2023)

BESALEL, Yusuf; “Yahudilikte Temel Kavramlar Adalet II”, *Şalom*, <https://www.salom.com.tr/arsiv/haber/61840/yahudilikte-temel-kavramlar-adalet-%7B2%7D> (08.06.2023)

“Bet (Ha)-Midrash”, *Jewish Virtual Library*, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/bet-ha-midrash> (07.06.2023)

“Blasphemy: Jewish Concept”, *Encyclopedia*, <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/blasphemy-jewish-concept> (27.04.2023)

“Blasphemy vs Heresy: Understanding The Nuance”, *Home*, <https://h-o-m-e.org/blasphemy-vs-heresy/> (30.04.2023)

“Blasphemy: Jewish Concept”, *Encyclopedia*, <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/blasphemy-jewish-concept> (27.04.2023)

BLUMENTAL, Henry J. ve A. Hilary Armstrong, “Platonism”, *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Platonism> (07.06.2023)

“Book of Ruth (Old Testament)”, *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Book-of-Ruth> (09.06.2023)

BUCKMAN, Lee; “Joseph Karo and the Shulchan Arukh”, *Sefaria*, <https://www.sefaria.org/sheets/390799?lang=bi> (06.06.2023)

ÇAĞRICI, Mustafa; “İbn Meymun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-meymun> (21.04.2023)

DIANO, Carlo ve Brian Duignan, “Epicureanism”, *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Epicureanism> (08.06.2023)

DUBOV, Nissan Dovid; “Eretz Yisrael: The Land of Israel”, *Chabad.org*, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/2313795/jewish/Eretz-Yisrael-The-Land-of-Israel.htm (08.06.2023)

“Dr. Karl Bacher”, *Family Search*, <https://ancestors.familysearch.org/en/L5Y9-XLB/dr.-karl-bacher-1884-1954> (08.06.2023)

“Eliezer Ben Hyrcanus”, *Encyclopedia*, <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/eliezer-ben-hyrcanus> (15.05.2023)

ENELOW, H. G. ve Wilhelm Bacher, “Nathan Ben Jehiel”, *Jewish Encyclopedia*, <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/11359-nathan-ben-jehiel> (08.06.2023)

“Excommunication”, *Jewish History*, <https://www.jewishhistory.org/excommunication/> (08.05.2023)

FRIEDLÄNDER, Michael; “Alfasi, Isaac ben Jacob (called also ha-Kohen in the epitaph attached to his “Halakot”)”, *Jewish Encyclopedia*, <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/1191-alfasi-isaac-ben-jacob> (21.04.2023)

FURST, Rachel; “The Mishneh Torah”, *My Jewish Learning*, <https://www.myjewishlearning.com/article/the-mishneh-torah/> (06.06.2023)

GINZBERG, Louis; “Caro, Joseph B. Ephraim”, *Jewish Encyclopedia*, <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/4065-caro-joseph-b-ephraim> (21.04.2023)

GLICK, Mina; “Herem in Biblical Law and Narrative”, *Repository*, <https://repository.upenn.edu/dissertations/AAI3292024/> (24.04.2023)

HARMAN, Ömer Faruk; “On Emir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/on-emir> (28.04.2023)

HAIPERIN, David J.; “Elisha ben Abuyah: Translated From the Palestinian and Babylonian Talmuds”, *David Halperin*, <https://www.davidhalperin.net/wp-content/uploads/2013/05/Elisha-Stories.pdf> (02.02.2023)

“Hebrew: Hebrew Alphabet (Aleph-Bet)”, *Jewish Virtual Library*, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-hebrew-alphabet-aleph-bet> (10.05.2023)

“Herem”, *Encyclopedia Judaica*, <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/herem> (22.04.2023)

“How to Make Havdalah”, *Chabad.org*, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/253217/jewish/How-to-Make-Havdalah.htm (08.06.2023)

“Isaac ben Jacob Alfasi”, *Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Isaac-ben-Jacob-Alfasi#ref60793> (07.06.2023)

“Jacob Ben Asher, the Ba'al Haturim”, *My Jewish Learning*, <https://www.myjewishlearning.com/article/jacob-ben-asher/> (06.06.2023)

JACOBS, Jill; “Tale of Two Talmuds: Jerusalem and Babylonian”, *My Jewish Learning*, <https://www.myjewishlearning.com/article/tale-of-two-talmuds/> (12.05.2023)

□□□, “Pirkei Avot: Ethics of Our Fathers (This section of the Mishnah is one of the best-known and most cited of Jewish texts)”, *My Jewish Learning*, <https://www.myjewishlearning.com/article/pirkei-avot-ethics-of-our-fathers/> (06.06.2023)

□□□, “Avot d’Rabbi Natan (A companion volume to Pirkei Avot.)”, *My Jewish Learning*, <https://www.myjewishlearning.com/article/avot-drabbi-natan/> (07.06.2023)

JASTROW, Marcus ve Louis Ginzberg, “Baraita (plural Baraitas; Hebrew plural, Baraitot)”, *Jewish Encyclopedia*, <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/2481-baraita> (09.06.2023)

“Jerusalem”, *Britannica*, <https://www.britannica.com/place/Jerusalem> (07.06.2023)

“Jewish Practices & Rituals: Excommunication”, *Jewish Virtual Library*, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/excommunication> (22.04.2023)

KAHN, Rav Yair; “Zimmun”, *The Israel Koschitzky Torat Har Etzion*, <https://www.etzion.org.il/en/halakha/studies-halakha/philosophy-halakha/zimmun> (08.05.2023)

KEITHER Tara; “Unforgivable Sins”, https://www.tinw.org/torah-study-blog.html?post_id=332275 (23.04.2023)

KESSELMANN, Chaim; “Elisha ben Abuyah: The Sage Called “Acher””, *Chabad.org*, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/4165970/jewish/Elisha-ben-Abuyah-The-Sage-Called-Acher.htm#footnote10a4165970 (02.04.2023)

KOHLER, Kaufmann ve Max Schlesinger; “Repentance (Hebr. “teshubah”)”, *Jewish Encyclopedia*, <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/12680-repentance> (09.05.2023)

MALLEK, Raanan; “On the Development and Underlying Unity of Sectarian Identity in Second Temple Period Judea”, *Academia*, https://www.academia.edu/34691268/On_the_Development_and_Underlying_Unity_of_Sectarian_Identity_in_Second_Temple_Period_Judea

“Nehemiah”, *Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Nehemiah> (08.06.2023)

PERRUCHON, J. D. ve Richard Gottheil, “Falashas”, *Jewish Encyclopedia*, <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/5987-falashas> (07.06.2023)

POOLE, Gary William; “Flavius Josephus (Jewish priest, scholar and historian)”, *Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Flavius-Josephus> (05.06.2023)

“Rabbi Akiva”, *Seferia*, <https://www.seferia.org/topics/rabbi-akiva?tab=sources> (12.05.2023)

“Sanhedrin”, *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/sanhedrin> (20.05.2023)

SCHECHTER, Solomon ve Julius H. Greenstone; “Excommunication (Hebrew, “niddui”, “herem””, *Jewish Encyclopedia*, <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/5933-excommunication#anchor4> (22.04.2023)

SCHECHTER, Solomon ve M. Seligsohn; “Jacob ben Asher (known also as Ba’al ha-Ṭurim)”, *Jewish Encyclopedia*, <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/14544-turim> (21.04.2023)

“Sifrei Ha-Minim”, *Encyclopedia*, <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/sifrei-ha-minim> (07.06.2023)

“The Death Penalty in Jewish Tradition (Capital Punishment: Allowed in the Torah and Talmud, But Rarely Carried Out by Jewish Courts)”, *My Jewish Learning*, <https://www.myjewishlearning.com/article/the-death-penalty-in-jewish-tradition/> (02.05.2023)

“Theodore Steinberg”, *Everybodywiki*, https://en.everybodywiki.com/Theodore_Steinberg (08.06.2023)

“The Megillah (Book of Esther)”, *Chabad.org*, https://www.chabad.org/holidays/purim/article_cdo/aid/1473/jewish/The-Megillah.htm (06.06.2023)

“Tosefta”, *Jewish Virtual Library*, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/tosefta> (08.06.2023)

VITKOVIC, Scott; “Blasphemy in Judaism and Christianity and Freedom of Speech in the Contemporary Europe”, *Researchgate*, https://www.researchgate.net/publication/344173405_BLASPHEMY_IN_JUDAISM_AND_CHRISTIANITY_AND_FREEDOM_OF_SPEECH_IN_THE_CONTEMPORARY_EUROPE (27.04.2023)

“What is Hellenism, and how did it influence the early church?”, *Got Questions*, <https://www.gotquestions.org/Hellenism.html> (09.06.2023)

“What is the Aleph Tav?”, *Cepher Publishing Group*, <https://www.cepher.net/what-is-the-aleph-tav.aspx> (10.05.2023)

“Zaken Mamre”, *Encyclopedia*, <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/zaken-mamre> (08.05.2023)